

Ο

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 103, Μάρτιος 1990
δραχμ. 300

ΠΟΛΙΤΗΣ

Τί σημαίνει
νά είσαι μαρξιστής
στήν ΕΣΣΔ

•
Πώς θά άντέξουμε
τή νέα
«κοσμογονία»

•
Δημιουργία λαών:
ρατσισμός, έθνότητα
έθνικισμός

•
Ή άρση του
ιστορικού σχίσματος
άλά έλληνικά

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1990

τεύχ. 103

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα

τηλ. 3239 645, 3228 791

τιμή δρχ. 300

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρῆς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου.

Ἐκδότης, Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. Ἐκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Καλῶς τὴ δεχτήκαμε τὴν κρίση,	4
Χαράλαμπου Γολέμη, Τό φορολογικό	5
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Βία στὰ γήπεδα	6
Σταύρου Λιβαδά, Ἡ «κατάληψη» τοῦ Πολυτεχνείου	8
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Ὁ δικός τους πρόεδρος, ὁ δικός μας πόνος	10
Ἀλίκης Κώνστα, Κουτσόγιωργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτική	11
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Ἡ ἄρση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος	12
Γιάννη Μαρκάκη, Ἱστορία καὶ ἀμυντικές δαπάνες	16
Γιώργου Μαργαρίτη, Ἀναπτυξιακά ὁράματα	18
Σημειώματα	20
Μπόρις Καργκαλίτσκι, Τί σημαίνει νὰ εἶσαι μαρξιστής στὴν ΕΣΣΔ	22
Ἄγνωστου «ἄνωνύμου», Ὁ σύντροφος αὐτοκτονεῖ	27
Γιώργου Ριτζούλη, Ἐκατὸ χρόνια σιγουριάς	35
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Περί «κοσμογονίας»	43
Ἐμμανουέλ Βαλλερστάιν, Ἡ δημιουργία τῶν λαῶν	43
Κοστάνζο Πρέβε, Ἡ κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ	49
Γιώργου Μαργαρίτη, Μαρξισμός καὶ ἱστοριογραφία τῆς ἀντίστασης	55
Ἐλένης Χοντολίδου, Πρόγραμμα «Νεοελληνική Γλώσσα»	59
Ἡλία Κούβελα, «Οἱ παράλληλοι ἑαυτοὶ μας καὶ τὸ βουβὸ δεξί ἡμισφαίριο» τῆς Ε. Σαββάκη	63
Γιάννη Προκόβα, «Οἱ ἀσθένειες στὴν αὐγὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ», τοῦ Μ. Γκρμέκ	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.

ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἑτήσια: 3.000 δρχ.

Ἄλλες χώρες, ἑτήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἰδιοκτησία: «Σπύρος Δελέγκας & Σία ΟΕ». Ἐκδότης Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2 105 58 Ἀθήνα τηλ. 3228 791 καὶ 3239 645

Καλῶς τή δεχτήκαμε τήν κρίση

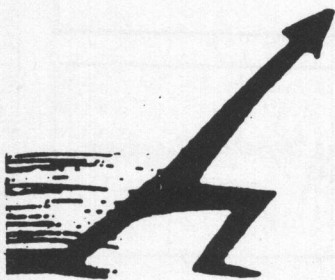
Οσα συμβαίνουν τόν τελευταῖο καιρό στίς χώρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ξεπερνοῦν τίς ἀνομολόγητες προσδοκίες τῶν πιά ἀσυμφιλίωτων (πρώην) ἐχθρῶν τους, τούς πλέον περιπετειώδεις ἐφιάλτες τῶν πιά φανατικῶν φίλων τους· ξεπερνοῦν τή φαντασία. Ἡ κατάρρευση εἶναι τέτοια, τό κενό εἶναι τέτοιο, ὥστε κανεῖς δέν μπορεῖ νά προβλέψει τί ξημερώνει ἡ αὐριανή μέρα. "Ἄν ὁ σοσιαλισμός, πέραν τῶν ἄλλων, χρειάζεται σοσιαλιστές, ὁ καπιταλισμός κεφάλαια καί κεφαλαιοκράτες, ἡ «ἐλεύθερη οἰκονομία» ἀγορά, οἱ καταναλωτές γεμάτα πορτοφόλια, στίς χώρες τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ὑφίσταται. Τό μόνο πού, πολύ γενικά, μπορεῖ κανεῖς νά πεῖ, εἶναι ὅτι ἡ Ἀνατολή μοιάζει σήμερα σάν ὀργανωμένο χωράφι, ἔτοιμο νά δεχτεῖ ὅ,τι σπόρο φέρεי ὁ ἄνεμος. Κι ὁ ἄνεμος τήν ἐποχή αὐτή εἶναι δυτικὸς.

Οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης δέν διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικῆς πρόβλεψης γιά ὅσα συμβαίνουν σήμερα. Οὔτε διεκδικοῦμε τίς δάφνες τῆς ἱστορικῆς διαφωνίας μέ τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀκριβῶς γιατί δέν καταφέραμε νά καταστήσουμε τή διαφωνία μας ἱστορική, ὑπαρκτή στό συσχετισμό τῶν δυνάμεων πού γράφει τήν ἱστορία. "Ἄν διεκδικοῦμε κάτι, τόσο ἐμεῖς ὅσο καί ἄλλα ἀριστερά ρεύματα στήν Εὐρώπη, εἶναι ἡ «δομική» διαφωνία μέ τά καθεστῶτα καί τίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου.

Εχουμε πλήρη ἐπίγνωση ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ διαφωνία μας δέν κατέστη ἱστορική, ἡ κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ συμπαρασύρει καί ἐμᾶς. Συμπαρασύρει ὅλα τά τόσο διαφορετικά ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς πού ἔχουν ὡς κοινό σημεῖο τήν καταγωγή τους ἀπό τήν Γ' Διεθνή. Καί ἀναδεικνύει ὡς πρωταγωνιστές τοῦ ἀριστεροῦ γίνεσθαι ἐκείνους πού ὄντως κατέστησαν ἱστορική τή διαφωνία τους, τούς σοσιαλδημοκράτες τῆς Β' Διεθνοῦς. Γιά ὅλους τούς ὑπόλοιπους, πού διαχωρίσαμε τήν πορεία μας ἀπό τά καθεστῶτα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ θεωρητική δικαίωση ἔρχεται μέσα ἀπό μιᾶ ἱστορική ἥττα. Καλῶς τή δεχτήκαμε, παρ' ὅλα αὐτά, μαζί μέ ὅλους ὅσοι ἐδῶ καί δεκαετίες ἀναφωνοῦν: εὐτυχῶς πού ξέσπασε ἡ κρίση.

Τίποτα στό μέλλον τῆς Ἀριστερᾶς δέν θά εἶναι ἴδιο μέ τά σχήματα πού μᾶς κληροδότησε τό παρελθόν καί πού σαρώθηκαν μέ ἕνα φύσημα. Τά κόμματα, τά ὀνόματα χρεωκόπησαν ὀριστικά. Μόνο οἱ ἔννοιες παραμένουν, ἐκεῖνες πού ἀναδείχθηκαν καθῶς χρεωκοποῦσαν οἱ κατ' ὄνομα φορεῖς τους. Τό ἐρώτημα κατά πόσον οἱ ἔννοιες μποροῦν νά ἀποκτήσουν ἱστορική ὑπόσταση ἦταν καί, γιά μᾶς, παραμένει στοίχημα ἀναπάντητο.

Ἡ ἱστορία τώρα ξαναρχίζει ἀπό τήν ἀρχή. Ἀλλά θά εἶναι μιᾶ ἄλλη ἱστορία. Ἐκεῖνοι πού συνεχίζουν τήν παλιά ἱστορία σάν τραγωδία, φάρσα ἢ ὑποκρισία ἔχουν ἐμβληματί τους τό «αὔριο», τό «μέλλον», τόν φωτεινό ὀρίζοντα τοῦ 2000. Εἶναι αὐτοί πού πασχίζουν νά βρῖσκονται πάντα ἀπό τή μεριά τῶν κερδισμένων. Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι τό μέλλον διαρκεῖ πολύ, ὅτι μπορεῖ νά εἶναι φωτεινό ἢ σκοτεινό ἀνάλογα. Ἀνάλογα μέ τήν ἐκβασή τῆς πάλης πού συνεχίζεται παρὰ ταῦτα.

Δια γυμνού σφραγιστού

Τό φορολογικό: για να μιλήσουμε επί τῆς οὐσίας δηλαδή

Μακάρι νά 'ξερε ὁ κ. Δραγασάκης γιατί ὁ κ. Μητσοτάκης, ἐνῶ προκάλεσε τὴν πτώση τῆς οἰκουμενικῆς κυβέρνησης λόγω τοῦ νομοσχεδίου Σουφλιᾶ, δέχτηκε τελικά νά κατατεθεῖ αὐτό στὴ Βουλὴ μὲ ὀρισμένες τροποποιήσεις. Γι' αὐτό, ὅταν τοῦ ὑπεβλήθη αὐτὴ ἡ ἐρώτηση ἀπὸ τὸν «902 Ἀριστερά» ἀπάντησε ὅτι τὸ ὅλο ζήτημα θά 'πρεπε νά συζητηθεῖ μεταξύ τῶν δημοσιογράφων καὶ τῆς Νέας Δημοκρατίας. Κι ὅμως, καλὰ θά ἔκανε ὁ τέως ὑπουργὸς νά προσπαθοῦσε νά κατανοή-σει τίς κινήσεις τῆς συντηρητικῆς παράταξης, πού μπορεῖ νά φαίνονται ἀντιφατικὲς καὶ ἀνεξήγητες, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δείχνουν μιὰν ἀξιοθαύμαστη ἰδεολογικὴ ἐγρήγορη καὶ μιὰ ἰκανότητα ἐλιγμῶν, ἄγνωστη δυστυχῶς στὴν Ἀριστερά.

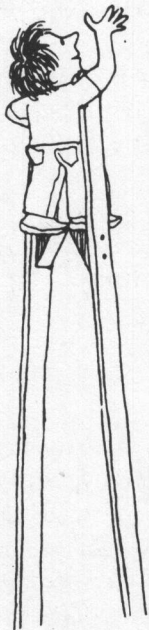
Τὸ νομοσχέδιο Σουφλιᾶ δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ προσπάθεια περιστολῆς τῆς κραυγαλέας φοροδιαφυγῆς πού, σύμφωνα καὶ μὲ τίς ἐκτιμήσεις τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου, εὐθύνεται σέ μεγάλο βαθμὸ γιὰ τὰ ἐλλείμματα τοῦ δημοσίου τομέα. Παρὰ τίς ὑποκριτικὲς κραυγὲς τοῦ δεξιοῦ τύπου, οὔτε ἡ ἰδιοκτησία θιγόταν οὔτε ἡ ὑπάρχουσα ἰσορροπία στὴν κατανομὴ τῶν φορολογικῶν βαρῶν μεταξύ μισθωτῶν, ἀγροτῶν, μεσαίων στρωμάτων, μικρομεσαίων καὶ μεγάλων ἐπιχειρηματιῶν κινδύνευε οὐσιωδῶς, τουλάχιστον ἄμεσα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ νομοσχέδιο, εἰσάγοντας τὸ φόρο «ὑπερτιμήματος» μὲ σκοπὸ νά περιορίσει τὴ κερδοσκοπικὴ δραστηριότητα τῶν ἐπιχειρήσεων, καταργοῦσε τὸ φόρο ἀκίνητης περιουσίας, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ἦταν ἐλάχιστα ἀποδοτικὸς, ἀποτελοῦσε τὸ μόνιμο στόχο τῶν πάσης φύσεως φοροφυγᾶδων. Ἀπλῶς, τὸ κράτος, διαπιστώνοντας ὅτι χρειαζόταν περισσότερους φόρους ἀπὸ αὐτοὺς πού σχεδὸν ἀποκλειστικά συλλέγει ἀπὸ τοὺς μισθωτοὺς, ἔκανε κάποιες ἀπόπειρες πρὸς αὐτὴ τὴ κατεύθυνση. Ὡς συλλογικὸς ἐκφραστής καὶ ἐγγυητὴς τοῦ συστήματος τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, στάθηκε ὑπεράνω τῶν μεμονωμένων συμφερόντων τῶν «παραγωγικῶν τάξεων», πού συνήθως δὲν ἐπιδιώκουν παρὰ τὰ δικά τους βραχυπρόθεσμα ὄφελι.

Λέτε νά μὴ γνῶριζαν ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχειώδη ὅσα στελέχη τῆς Νέας Δημοκρατίας ξεσηκώθηκαν κατὰ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ συναδέλφου τους ὑπουργοῦ; Πιστεῖτε κανεῖς, πλὴν ἴσως τοῦ Ριζοσπάστη, ὅτι ἡ μόνη ἐπιδίωξη τῶν κ.κ. Ἀνδριανόπουλου, Μάνου ἢ Παλαιοκρασσᾶ ἦταν ἡ προστασία τῶν φοροφυγᾶδων; Ἄς μὴν τοὺς ὑποτιμοῦμε. Οἱ κύριοι αὐτοὶ ἔχουν τίς ἴδιες ἐκσυγχρονιστικὲς ἀντιλήψεις μὲ τὸν κ. Σουφλιᾶ, ἀλλὰ ἀπέδειξαν ὅτι διαθέτουν καὶ τὴν πρόσθετη ἀρετὴ νά γνωρίζουν τὸν κυρίαρχο ρόλο τῆς ἰδεολογίας στὴν πολιτικὴ.

Τὸ νομοσχέδιο Σουφλιᾶ ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς Νέας Δημοκρατίας στὸ συγκεκριμένο θέμα, ἀλλὰ εἶχε τὸ μειονέκτημα νά εἶναι ἰδεολογικὰ ἄκαιρο. Τὸ κόμμα αὐτό, γνωρίζει πολὺ καλὰ ὅτι τὰ ἰδεολογικὰ ζητήματα, λόγω τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων, θά εἶναι στὸ κέντρο τῆς προεκλογικῆς διαμάχης, σύμφωνα δέ μὲ τὴ σημειολογία τῆς παρουσίας περιόδου, ἐνῶ ὁ περιορισμὸς τῶν δημοσίων δαπανῶν σημαίνει «ἐλεύθερη οἰκονομία», ἡ πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς παραπέμπει στὸ «σοσιαλισμὸ». Ἐφόσον, ἡ Ν.Δ. κερδίσει τίς ἐκλογές, θά εἶναι, βέβαια, ὑποχρεωμένη νά ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίωσης τῶν φορολογικῶν ἐσόδων μὲ τὴν ἀρμόζουσα σοβαρότητα καὶ δὲν ἀποκλείεται νά ψηφίσει φορολογικὸ νόμο πολὺ «σκληρότερο» ἀπὸ αὐτὸν τοῦ κ. Σουφλιᾶ.

Ἄφοῦ, λοιπόν, ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, γιατί ἡ συντηρητικὴ παράταξη ἀποφάσισε ἐντέλει νά προωθήσει τὸ νομοσχέδιο στὴ Βουλὴ; Κατὰ τὴ γνώμη μας, αὐτό συνέβη γιὰ δύο λόγους. Πρῶτον, ἐπειδὴ τὸ ἀδίστακτο καὶ ἀμφισβητούμενης ἰδεολογίας κόμμα τοῦ κ. Παπανδρέου ἄρχισε νά βάλει ἀπὸ τὸν Ταῦρο ἐναντίον τοῦ κ. Μητσοτάκη, κατηγορώντας τον (αὐτὸ τὸ ἀναμάρτητο, βλέπε καὶ ὑπόθεση Τσάτσων) ὅτι καλύπτει τοὺς φοροφυγᾶδες καὶ δεύτερον, ἐπειδὴ γιὰ πρώτη, ἴσως, φορά, διεγράφη ὁ ὀρατὸς κίνδυνος νά συνειδητοποιήσουν οἱ μισθωτοὶ τὴν τραγικὴ τους θέση στὸ πλαίσιο τοῦ κρατοῦντος συστήματος. Καὶ οἱ δύο αὐτές ἐξελίξεις, πιθανόν νά εἶχαν πολιτικὸ κόστος γιὰ τὴν Νέα Δημοκρατία.

Ἡ ἀναδίπλωση τῆς νεοφιλελεύθερης παράταξης ἔγινε ἔγκαιρα καὶ μὲ πολὺ ἀπλό τρόπο. Τό, ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀνώδυνο ἐπὶ τῆς οὐσίας, νομοσχέδιο προωθήθηκε στὴ Βουλὴ, ἀναιρώντας τὰ περὶ προστασίας τῶν φοροφυγᾶδων ἐπιχειρήματα τοῦ ΠΑΣΟΚ (καὶ τοῦ Συνασπισμοῦ), ἐνῶ ὁ ἀρχικὸς ἰδεολογικὸς στόχος πού εἶχε ἤδη ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν πτώση τῆς κυβέρνησης — ἐνισχύθηκε μὲ τὴ θυσία τοῦ κ. Σουφλιᾶ, τὴν παρουσίαση τοῦ νομοσχεδίου πού ἤδη συζητεῖται ὡς «νέου» καὶ τὴν ἀκούσια συμπαράσταση τοῦ «προοδευτικοῦ» τύπου («Κάθησε τὸ Σουφλέ», ἐφουλογοῦσε ἡ Ἐλευθεροτυπία, γνωρίζοντας ἢ ἀγνοώντας ὅτι οἱ ἀλλαγές στὸ νόμο δὲν δικαιολογοῦσαν παρῶμοια «ὀκτάσηλα»).

Στα γυμνάσια αφοσίωσης

Οί άρετές πού επέδειξε ή δεξιά στό θέμα τού φορολογικού νομοσχεδίου καθίστανται περισσότερο εμφανείς όταν αντιπαρατεθούν μέ τούς αντίστοιχούς χειρισμούς τής άριστερής τού Συνασπισμού. Μέ δεδομένη τή συμμετοχή του στην Οίκουμενική ό Συνασπισμός θά μπορούσε νά είχε επιμείνει στην πραγματοποίηση μιάς πραγματικής φορολογικής μεταρρύθμισης, ή όποια φυσικά ούδεμία σχέση θά είχε μέ τό νομοσχέδιο Σουφλιά, άπειλώντας μάλιστα νά άποχωρήσει άπ' τή κυβέρνηση, άν οι έταίροι του τή άρνούσαν. Δέν τό έκανε, μέ άποτέλεσμα κάθε διαφοροποίησή του σήμερα νά είναι χωρίς σημασία. "Αν οι βουλευτές του ψηφίσουν τό νομοσχέδιο, θά 'χουν κάνει ότι οι πασοκτζήδες και οι νεοδημοκράτες, δηλ. τίποτα όσον άφορά τή φορολογική μεταρρύθμιση. "Αν, πάλι, τό καταψηφίσουν, θά στηλιτευτούν ως άφερέγγυοι, γιατί ό Συνασπισμός ήταν ό κύριος ύποστηρικτής του, όταν έβάλλετο άπό κύκλους τής Νέας Δημοκρατίας.

Και κάτι τελευταίο. Μέ τόν κ. Γιάνναρο θά μπορούσαμε, ίσως, νά συζητήσουμε άρκετές άπό τίς σκέψεις πού εξέφρασε όταν ήταν ύπουργός για τίς προβληματικές έπιχειρήσεις. Είναι, όμως, προφανές ότι τό θέμα αυτό δέν άποτελεί σήμερα για τήν 'Αριστερά προνομιακό χώρο ιδεολογικής σύγκρουσης. Τό δυσάρεστο είναι ότι, ενώ ό κ. Γιάνναρος, ως άριστερός Σουφλιάς μπορεί νά νά πράττει «κατά συνείδηση», στό Συνασπισμό δέν φαίνεται νά υπάρχουν στελέχη μέ όξυνοια αντίστοιχη τών κ.κ. Μάνου και 'Ανδριανόπουλου.

Χαράλαμπος Γολέμης

Βία στά γήπεδα — όχι άλλα δάκρυα

Πρίν πέντε χρόνια είχαν νομοθετηθεί άυστηρότατα μέτρα για τήν καταστολή τής βίας στά γήπεδα. Οί άρμόδιοι άθλητοπατέρες τής Πολιτείας είχαν διακηρύξει ότι, επιτέλους πιά σ' αυτόν τόν τόπο χάρη στά νέα μέτρα, ό κόσμος θά μπορούσε ν' άπολαμβάνει κάθε Κυριακή τά ινδάλματά του χωρίς νά θρηνούμε θύματα, ύλικές ζημιές δεκάδων και έκατοντάδων έκατομμυρίων δραχμών. "Εκτοτε ή κατάσταση τρισχειρότερη. Τά ποινικά μέτρα, ή μόνη έγκατάσταση τών ΜΑΤ στά γήπεδα, οι βαριές ποινές, οι τιμωρίες άπό τούς άθλητικούς δικαστές άποδείχθηκαν άνευ σημασίας: τό φαινόμενο άνδρώθηκε (έδω ή λέξη κυριολεκτεί) για τά καλά. Τήν περασμένη Κυριακή, μεταξύ τών «αίωνίων» έγιναν πάλι τά ίδια, μέ άμεση συμμετοχή σε βιαιοπραγίες και τού κ. Σαραλιάρη, αυτού τού μεγάλου παράγοντα τής κοινωνικής μας ζωής. "Η Πολιτεία πάλι έσπευσε μέ νέα μέτρα: κινήθηκαν διαδικασίες ποινικών διώξεων, και άναγγέλθηκε —όπερ θεωρήθηκε δραστικότερον—, ότι στό έξής οι ΠΑΕ τών όποιών οι όπαδοί ή παράγοντες ή παίκτες ύποπίζουν στά άδικήματα τού χουλιγκανισμού δέν θά παίρνουν φράγκο άπό τά έσοδα τού ΠΡΟ-ΠΟ.

Βάζουμε στοίχημα όλα τά έσοδα τού ΠΡΟ-ΠΟ ότι τού χρόνου και τού παραχρόνου ή κατάσταση θά είναι ίδια και χειρότερη. Δέν ύπάρχει φάρμακο σ' αυτόν τόν κοινωνικό καρκίνο πού άμαυρώνει τά άθλητικά ιδεώδη κι άς κόπτονται οι τηλεπαρουσιαστές καταδικάζοντας τά «θλιβερά επεισόδια» κάθε «άθλητική Κυριακή».

Δέν ύπάρχει φάρμακο για τά «θλιβερά επεισόδια» διότι προηγούνται κάποια άλλα πίο θλιβερά τά όποια κράτος, παράγοντες, τηλεόραση, άθλητικογράφοι, παίκτες και όπαδοί τά θεωρούν θεάρεστα, άμιλλώνται ποιός θά πρωτεύσει σ' αυτά, άμοίβονται ποικιλοτρόπως γι' αυτά. "Αν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές τής κυριακάτικης θλίψης κλαψουρίζουν στή συνέχεια για τίς συνέπειες τών παρεκτρεπομένων χουλιγκάνων ενώ καλλιεργούν μέ φανατισμό τίς αίτίες τού θεσμοποιημένου χουλιγκανισμού τους αυτό δέν είναι παρά φαρισαϊκή ύποκρισία, και μικροαστικός πανικός.

Τή βία στά γήπεδα καλλιεργούν μέ συστηματικότητα και έμμνη κατά σειράν προτεραιότητας οι μη φερόμενοι ως ύπεύθυνοι:

Ι. Τό κράτος άυτοπροσώπως. Διότι ή βία έχει νά κάνει κατ' άρχήν μέ τό χρήμα, τόν τζόγο, τό στοίχημα, πού όργανώνει τό ίδιο τό κράτος, παρέχοντας τήν εύκαιρία σε δεκάδες έκατομμύρια δελτία ΠΡΟ-ΠΟ νά χάσουν τά λεφτά τους ή νά μήν πιάσουν τήν καλή μ' ένα καρπερό δεκατριάρι. Κάθε χαμένος τής Κυριακής είτε βρίσκεται στην πολυθρόνα του είτε στον καφενέ είτε στό γήπεδο είναι έτοιμος νά τά κάνει γυαλιά καρφιά για ότιδήποτε — κλωτσιά, σφύριγμα, άτυχία, «στήσιμο», αντίπαλο— έπιβουλεύεται τήν πολυπόθητη έπιτυχία του. "Η προσδοκία τής έπιτυχίας στό ΠΡΟ-ΠΟ γεννά τίς κατ' άρχήν ψυχολογικές προϋποθέσεις για αυτήν τήν έκλυση επιθετικότητας. "Αλλά τό ΠΡΟ-ΠΟ, λένε, είναι μιά πραγματικότητα. "Αρα και ή βία — αυτό δέν τό λένε.

Δια χειμνίου αφοσμησού

2. 'Ο επαγγελματισμός του ποδοσφαίρου. Κεφάλαια, μεταγραφές, Σαραλιαρέλληδες, Γιδόπουλοι, Βαρδινογιάννηδες, κέρδη, δόξα, δύναμη, εντάσσουν στο θεσμό ολόκληρες ανθρώπινες μάξες, σέ ένα θεσμό όπου τό κέρδος είναι ή άλλη όψη τής νίκης: νίκη άδιαπραγμάτευτη, άσυμπιεστη, αγορασμένη, πληρωμένη, έκβιασμένη. "Όποιος τήν επιβουλεύεται, δηλαδή ό αντίπαλος, θά δεχθεί τά επίχειρα τής κακίας του εντός και κυρίως εκτός του γηπέδου. Διότι τό ποδόσφαιρο παίζεται, κυρίως, εκτός του γηπέδου.

3. 'Η τηλεόραση, τά ραδιόφωνα, οι έφημερίδες. Κανένα άλλο κοινωνικό γεγονός —άπεργίες, πολιτική, θέατρο, κινηματογράφος, χρηματιστήριο— δέν καταλαμβάνει τόσο χώρο και χρόνο στά μέσα μαζικής επικοινωνίας όσο τό άθλητικό και ιδίως τό ποδοσφαιρικό γεγονός. Τό ποδόσφαιρο, χάρη στην τηλεόραση, μπαίνει στά στίτια των ανθρώπων. Μαζί του ή πραγματική και ή συμβολική βία πού τό συνοδεύει. Τήν έγχαράζει ως τρόπο έκφρασης στά άτομα από τρυφερή ηλικία, τήν νομιμοποιεί, τίς δίνει τίς μορφές της. "Ένα άπειροελάχιστο τμήμα της θά «ξεσπάσει» στά γήπεδα. Και όλοι τότε έξεγείρονται έναντίον τής σταγόνας ενώ έχουν καταπιεί τόν ώκεανό.

4. Είναι και οι παίκτες και οι όπαδοί δηλαδή περίπου ολόκληρη ή κοινωνία. "Όμως έτουτό τό τμήμα του ποδοσφαιρικού θεσμού ύφίσταται τήν κατάσταση παθητικά. Είναι ό χειραγωγημένος, ό ύποταγμένος στην ύπόθεση στην όποία έχουν δώσει τά βασικά άντικοινωνικά χαρακτηριστικά της οι ένεργητικοί —δηλαδή οι από πάνω— παράγοντες: κράτος, επιχειρηματίες, ΜΜΕ. 'Ο κόσμος φτιάχεται κατ' εικόνα και όμοίωση του θεσμού.

"**Ας** αφήσουμε όμως τόν κόσμο του θεάματος στη δικαιοδοσία των ψυχολογικών και κοινωνιολογικών μελετών. Στο βαθμό όμως πού άκούμε για «θλιβερά επεισόδια» και «μέτρα», για συνειδητή δηλαδή παρέμβαση δέν μπορούμε παρά νά σκεφτούμε τή συνολική άνάπλαση του θεσμού. Δηλαδή: τήν κατάργηση του ΠΡΟ-ΠΟ, τήν άποεπαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, τόν δραστικό περιορισμό τής του τηλεοπτικής προπαγάνδας στά κρατικά ΜΜΕ. 'Αλλά αυτά είναι ουτοπίες προφανώς: Σέ μία φιλεύθερη οικονομία και κοινωνία όπως ή δική μας κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τό επάγγελμα ποδόσφαιρο, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τήν ιδιωτική τηλεόραση άφου κι αυτή νομιμοποιήθηκε, κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τόν τζόγο. 'Αλλά και κανείς δέν μπορεί νά καταργήσει τή βία στά γήπεδα. 'Απλώς είναι άντιαισθητικό και θλιβερό τό θέαμα όσων θλιβονται τήν Κυριακή τό βράδυ για τά «θλιβερά επεισόδια» και σχεδόν διασκεδαστικά άν δέν ήταν έξοργιστικά εκείνα τά περί «διώξεως κατ'ά παντός ύπευθύνου».

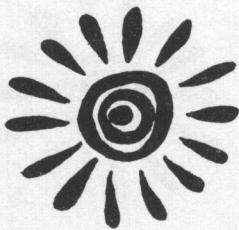
"Αγγελος 'Ελεφάντης

'Η «κατάληψη» του Πολυτεχνείου

'**Η** πρόσφατη κατάληψη του Πολυτεχνείου, έληξε μέ τήν οικειοθελή αποχώρηση των εγκλειστων, δίχως εύτυχως «έξωθεν» επεμβάσεις και νέες βιαιότητες, πέραν όσων, βεβαίως, μεσολάβησαν αυτό τό είκοσαήμερο.

'Αναφερόμαστε στις εκατέρωθεν βιαιότητες, τή νόμιμη βία, πρακτική και ιδεολογική, του κράτους, των πάσης φύσεως μηχανισμών του και των διαφόρων μορφών επιτελών του, αλλά και τήν «άλλη» βία, πού στο όνομά του «βία στη βία τής έξουσίας», περίσπεσε αυτές τίς μέρες και άσκήθηκε προς κάθε τι, πού καθένas εγκλειστος ή περιφερόμενος στο Πολυτεχνείο όνόμαζε έξουσία ή φανταζόταν ότι συνδέεται μ' αυτήν.

'Η έξοργιστική άπόφαση άθώωσης του δολοφόνου Μελίστα, ή ισχύς και ή διαθεσιμότητα πού επέδειξε, βιάζοντας τήν κοινή γνώμη και τήν κοινή λογική, όχι μόνο για νά προστατεύσει τους άστικούς θεσμούς αλλά και νά διασφαλίσει τή συνοχή και τήν άποτελεσματικότητά τους στο πλαίσιο του άυταρχικού κράτους, οι συλλήψεις, οι ξυλοδαρμοί και ό έκφοβισμός άκόμη και άμέρμνων πολιτών, άνευ αιτιολογίας και άνευ έτέρου έν όνόματα τής έκρυθμης κατάστασης, ή ιδεολογική βία των έφημερίδων αλλά και επιφανών κρατικών λειτουργών πού μέ τίς περιγραφές και τίς αναλύσεις τους προέτρεπαν στην άποδοχή τής θεωρίας των δύο κόσμων (άπό τή μία ή κοινωνία πού εκφράζεται μέ τό κράτος, άπέναντι στον έχθρό, τήν τρομοκρατία και άναρχία) ή προβολή τής εικόνας μίας πολύπαθης 'Ανώτατης Παιδείας, πού μετά από πολλά δεινά στο παρελθόν, βαδίζει επιτέλους στον έκσυγχρονισμό της, δηλαδή τήν «πρόοδο», τή στιγμή πού, όπως λέγεται, επιχειρείται βίαια ή άνατροπή αυτής τής πορείας και μάλιστα μέ τήν ενθάρρυνση μίας πέμπτης φάλαγγας, δηλαδή από όσους καθηγητές και φοιτητές άμφισβητούν αυτή τήν πορεία, ή πίεση νά έπιστευσθούν τά μέτρα πού θά έκκαθαρίσουν τό Πολυτεχνείο και θ' άπαλλάξουν τους

Στα γυμνάσια σφαιρικού

φοιτητές απ' τὰ αντικειμενικά στοιχεία, οί προτάσεις και οί συσκέψεις γιά νά «προσαρμοστέι» τό πανεπιστημιακό άσυλο και ή όλη λειτουργία του Πανεπιστημίου στη σημερινή πραγματικότητα και άνάγκες.

Άλλά και ή βία τών καταληψιών, οί άνεξέλεγκτες καταστροφές ύλικής περιουσίας και πνευματικής έργασίας, ή περιφρόνηση πρός τόν διανοητικό μόχθο και πρός κάθε τι, έμψυχο ή άψυχο, ύπάρχει ή φτιάχνεται μέσα στό Πανεπιστήμιο, οί κλοπές άντικειμένων άξίας μέ τήν ψευδώνυμη έπίκληση τής «άπαλλοτριώσης γιά λογαριασμό όσων έχουν άνάγκες...», ή προβολή τής άλλης όψης τής ίδιας «θεωρίας τών δύο κόσμων» και ή έμπρακτος έκβιασμός πρός τούς ενδιάμεσους, άμφισβητούντες ή διστακτικούς νά συναινέσουν ή νά κάνουν στην άκρη, ή επέκταση και στους πανεπιστημιακούς χώρους του χουλιγκανισμού, ή πρακτική τής τυφλής βίας πού ύποκαθιστά και θεραπεύει τήν έκμετάλλευση και τήν καταπίεση, τό άγχος, τήν άνασφάλεια, τήν άνία ή τό παιχνίδι και άναγορεύει τόν άνώνυμο και περιθωριοποιημένο σέ επώνυμο πρωταγωνιστή του δικού του μικρού κόσμου, άνέναντι στόν αντίπαλο «άλλο κόσμο».

Εικόνες βιαιοτήτων και βίας δύο άντιπάλων άνισων, τρομακτικά άνισων, άντιδιαμετρικής άφετηρίας αλλά κοινού τέρματος, όταν έπιβεβαιώνουν μία πραγματικότητα ενός κράτους, όλοένα και περισσότερο νομιμοποιημένου, ιδεολογικά και πολιτικά κυρίαρχου, πού επιβάλλει πρότυπα άξίες και έπιλογές, πού εκμαιεύει συναινέσεις και εκβιάζει άνοχές και ενός «περιθωρίου» πού, ατάρεσκα ή μοιρολατρικά, κυριαρχείται και μόνο από τό ένστικτο τής αυτοσυντήρησης του.

Άνάμεσά τους ένας κόσμος πού χάνεται: ένα Πανεπιστήμιο πού αλλάζει μορφή και περιεχόμενο, όλοένα και λιγότερο άμφισβητεί τή γνώση πού παράγεται, όλοένα και περισσότερο παράγει τεχνικούς τής έξουσίας και γιά τήν έξουσία, ένας κόσμος ποιητών πού εκλείπει, ένας χώρος άμφισβήτησης πού εύνοχίζεται και έξαφανίζεται, μία άριστερά πού προσαρμόζεται και ή διγλωσσία της τήν οδηγεί στην άφωνία, και μία άλλη πού άποσύρεται, μία κοινωνία τών πολιτών πού άποσυντίθεται, μέσα σέ μία κοινωνία πού παθητικοποιείται και παραδίνεται.

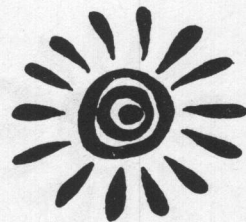
Η δολοφονία του Καλτέζα δέν συγκινεί παρά λίγους και έλάχιστοι είναι αυτοί πού τούς άφορά ή τιμωρία του Μελίστα, όχι σαν πράξη εκδίκησης, αλλά ως συνιστώσα ενός πολιτικού μηχανισμού πού λείπει και πρέπει νά ύπάρξει, γιά ν' άποτρέπει τή δημιουργία τέτοιων δολοφονιών.

Η οικουμενική μακαριότητα δέν διαταράσσεται άκόμα και σ' αυτές τις άλλεπάλληλες (όπως ή ύπόθεση Μελίστα και ή δίκη Σαδικ στην Ξάνθη) άκραίες, αλλά και επικίνδυνες κινήσεις σκοπιμότητας, όσων θεσμικά ύπηρετούν τό δίκαιο, δηλαδή (πρέπει νά) τούς είναι ξένη, ή όποια σκοπιμότητα. Ο Συνασπισμός διαμαρτύρεται, αλλά παραμένει συνυπεύθυνος και συμμετοχος μιας έξουσίας, πού οί μηχανισμοί και οί διαχειριστές της μόνο τους μέλημα έχουν τήν μέ κάθε τρόπο άναπαραγωγή τους.

Η «άλλη άριστερά» μπλοκαρισμένη άνάμεσα στις συμπληγάδες τών διαχειριστών του συστήματος και τών ιδεολόγων του περιθωρίου ύιοθετεί τή μη συνείδηση ως αυτοσκοπό, άδυνατεί νά διαχωριστεί πολιτικά από τις περιθωριακές πρακτικές και όλοένα άπομακρύνεται ως πολιτική δύναμη (μετατρελόμενη σέ κίνημα διαμαρτυρίας), από τό ζωτικό της χώρο, τήν κοινωνία, τά πραγματικά προβλήματα και τις άνάγκες τών ανθρώπων. Η συγκυρία τήν έφερε νά έλέγχει τήν ΕΦΕΕ, και κατάφερε μέ τούς χειρισμούς και τις άνοχές της, νά βρεθεί έξω από τά γεγονότα και τό πολιτικό παιχνίδι, άμήχανη και άνίσχυρη, παραδομένη στη γενική άνυποληψία.

Τό Πανεπιστήμιο καναλιζαρισμένο στα πλαίσια του Νόμου Πλαίσιο ύφίσταται τώρα συνολικά τις έπιπτώσεις τών έπιλογών τής μεταπολιτευτικής περιόδου. Από τήν υπερπολιτικοποίηση, έπεσε στην άποπολιτικοποίηση, από χώρο παραγωγής γνώσης μετατρέπεται σέ φορέα τεχνοκρατικής διαπαιδαγώγησης. Η γνώση μετριέται πλέον μέ papers, ή παραγωγή τους άνάγεται σέ τεχνική και οί γνωρίζοντες τήν τέχνη, έχουν τά έξέγγυα ν' άναγορευθούν σέ πνευματική ήγεσία. Τά περιθώρια του Πανεπιστημίου άποδεικνύονται στενά γιά τούς βαθείς γνώστες αυτής τής τεχνικής (πού είναι ίδια μέ τήν τεχνική του έξουσιάζειν) γι' αυτό και οί καθηγητικές καρέκλες γίνονται έφαπτήριο γιά πολιτική καριέρα και κοινωνική (δηλαδή και οικονομική) έπιτυχία. Η γνώση δέν άμφισβητείται, σχεδόν από πουθενά και ως εκ τούτου ή ύπάρχουσα κυριαρχεί άκριτα. Όσο πίο οικουμενικές οί πολιτικές άνάγκες του τόπου τόσο και πίο πολλές μεταγραφές πανεπιστημιακών στα πολιτικά έπιτελεία κυβέρνησης και κομμάτων.

Στό χώρο του Πολυτεχνείου (και όχι μόνον εκεί αλλά παντού στα Άνώτατα Ίδρύματα), ή άλλοτε κραταιά άνανεωτική μερίδα του ΔΕΠ, συρρικνώνεται, μετά τήν αυτοπαγίδευσή της σέ μία συντεχνιακή στενωπό, και άδυνατεί νά παρέμβει στα γεγονότα και νά έπηρεάσει τις εξελίξεις. Ο φοιτητοπατέρας εκλείπει ως είδος, τό πρότυπο του χίπι ύποχωρεί πρός στό πρότυπο του γιάπι, ή φοιτητική κοινότητα κατακερματίζεται σέ άθροίσματα εκπαιδευομένων, ή κριτική σκέψη περιορίζεται και από τά πάλοι ποτέ συνεκτικά στοιχεία τής φοιτητικής κοινότητας άντέχουν μόνο οί συντεχνιακοί δεσμοί και οί άνάλογες διεκδικήσεις. Οί φοιτητικοί σύλλογοι, οί συνελεύ-

Στα γυμνασίου αθλητισμού

σεις, ή ΕΦΕΕ άφοροϋν όλο και λιγότερους, ή ένασχόληση μ' αυτό του είδους τά κοινά όπως ή υπόθεση Μελίστα φαίνεται στους σημερινούς φοιτητές ξένη υπόθεση, γι' αυτό και ή κατάληψη βιώθηκε από τους πολλούς ως ξένη εισβολή.

Αυτή είναι ή κατάσταση, τά υπόγεια και δυσδιάκριτα ρεύματα που χαρακτηρίζουν τό Πανεπιστήμιο. Πολιτικές δυνάμεις και κοινωνία έγιναν περισσότερο διακριτές μέσα άπ' τόν κοινορτό του ποδοβολητού, τά θρύψαλα και τά σκουπίδια των ήμερών της κατάληψης. Δέν πρόκειται βέβαια γιά τήν Άποκάλυψη που ήρθε ξαφνικά, ούτε πολύ περισσότερο είναι τό αποτέλεσμα της άναταραχής των ήμερών. Άπλως μέσα σ' αυτή τή ζοφερή πραγματικότητα ή κατάληψη του Πολυτεχνείου ήταν ή πιό άσκοπη, ά-νόητη και ξένη προς τόν κόσμο του πράξη.

Σταύρος Λιβαδάς

Ο δικός τους πρόεδρος, ό δικός μας πόνος

Τό παραπλεύρως κείμενο είχε δημοσιευτεί στην Έποχή τής 18ης Φεβρουαρίου, όταν ό Συνασπισμός είχε προτείνει γιά πρώτη φορά τόν κ. Σαρτζετάκη ως ύποψήφιο πρόεδρο τής Δημοκρατίας. Συνεπής, παρέμεινε στην άρχική του άπόφαση και στις τρεις ψηφοφορίες στη Βουλή. Δέν πίστευα, βέβαια, ότι ό Συνασπισμός διαβάζοντας τό κείμενό μου στην Έποχή θά τό έλάμβανε σοβαρά ύπόψη. Υπάρχουν τόσα πολλά παλαιά παπούτσια κατά κεί μεριά. Όσοι όμως θέλουμε νά παίρνουμε στά σοβαρά προβλήματα τόσο σοβαρά και νά μήν ξεχνάμε ούτε τί λέγαμε ούτε τί ζήσαμε χθές, καλό είναι νά ξέρουμε ότι στην όνομαζόμενη ύπεύθυνη πολιτική τής Άριστερās ύπάρχει και αντίλογος. Γι' αυτό τουτό τό κείμενο έχει τή θέση του στις σελίδες και του Πολίτη.

Τό βασικό, και τελικά, τό μοναδικό έπιχείρημα που βρήκε ό Συνασπισμός προτείνοντας τόν κ. Σαρτζετάκη ως νέο πρόεδρο τής Δημοκρατίας ήταν ή έκ μέρος του «άσπογη άσκηση των καθηκόντων του σε έξαιρετικά λεπτές φάσεις των πολιτικών εξελίξεων των τελευταίων χρόνων, γεγονός που άναγνώρισαν έπίσημα και όλα τά πολιτικά κόμματα του τόπου...». Η αίτιολόγηση αυτή όσο περισσότερη άληθοφάνεια έμφανίζει τόσο μεγαλύτερη κομματική ιδιοτέλεια κρύβει. Και γιά λόγους θεσμικούς και γιά λόγους ουσιαστικούς-πολιτικούς.

Οί θεσμικοί λόγοι κατ' άρχήν, δηλαδή τό κατά πόσον τό πρόσωπο του κ. Σαρτζετάκη είναι εύρύτερης άποδοχής, ώστε νά καλύπτεται ή έπιταγή του κορυφαίου πολιτειακού θεσμού, του Σύνταγματος, τό όποιο, σύμφωνα με τό πνεύμα του και τό γράμμα του, άπαιτεί εύρεία συναίνεση (και γι' αυτό οί δύο ψηφοφορίες με τίς όποιες επιδιώκεται ή Βουλή νά εκλέξει τό νέο πρόεδρο με 200 ψήφους ύπέρ ή έστω με 180 στην τρίτη ψηφοφορία) και μόνο έν έσχάτη άνάγκη προβλέπει διάλυση τής Βουλής και εκλογή του νέου προέδρου από τή νέα Βουλή μόνο με 151 ψήφους.

Ό κ. Σαρτζετάκης ήταν κομματικός ύποψήφιος τής πλειοψηφίας ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, τό 1985. Ούτε γιά τότε μπορεί νά ύποστηρίξει κανείς ότι ήταν πρόσωπο που υπερέβαινε τά όρια άποδοχής που του παρέσχε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ ούτε σήμερα με δεδομένη τήν άρνητική στάση τής Ν.Δ. Μάλιστα τό 1985 ήταν ό ίδιος ό κόσμος του ΠΑΣΟΚ που έμεινε έμβρόντητος όταν αϊφνιαδιστικά έμαθε ότι αποπέμπεται ό κ. Καραμανλής από τήν προεδρία. Σήμερα δέ, παρά τήν άπόφαση του Συνασπισμού κάθε άλλο παρά συμφωνεί ή ΕΑΡ με τήν ύποψηφιότητα του κ. Σαρτζετάκη και έν τήν άποδέχθηκε ήταν γιαντί άναγκάσθηκε ύστερα από τήν άκαμπτη στάση του ΚΚΕ στό ζήτημα αυτό. Έδώ δηλαδή ή κομματική ιδιοτέλεια του Συνασπισμού, νά προτείνει ύποψήφιο στά μέτρα τής επιδιωκόμενης συνεργασίας με τό ΠΑΣΟΚ άδιαφορώντας γιά τό γεγονός τής μή άποδοχής του ύποψηφίου αυτού από τή Ν.Δ., είναι αντίστοιχη με τή τήν κομματική ιδιοτέλεια τής ίδιας τής Ν.Δ. που, κι αυτή από τή μεριά της, γράφει στά παλιά της τά παπούτσια τά περί «προέδρου εύρείας άποδοχής» και προσανατολίζεται στην εκλογή δικού της προέδρου από τή νέα Βουλή.

Τό προβαλλόμενο από τό Συνασπισμό έπιχείρημα ότι ό κ. Σαρτζετάκης στάθηκε άσπογη στό ύψος του θεσμού είναι άνευ σημασίας. Διότι κατά τό Σύνταγμα ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας, δέν έχει καμιά ουσιαστική άρμοδιότητα, καμιά δυνατότητα πολιτικής άπόφασης και είναι ύποχρεωμένος, άπλως, στην τήρηση ενός τυπικού, ή παραβίαση του όποιου θά συνιστούσε έκνομη λειτουργία. Άν λοιπόν τήρησε αυτό τό τυπικό στις «κρίσιμες στιγμές» δέν συνιστά άρετή, άπλούστατα, διότι δέν είχε καμιά άλλη συνταγματική εύχέρεια, εκτός από αυτήν που, όντως, έφήρμοσε και τήν όποία του ύποαγορεύει τό Σύνταγμα. Δέν μπορούσε, όπως και ό οίσοδήποτε άλλος στη θέση του, παρά νά είναι σύννομος. Αυτό ήταν τό Σύνταγμα που θέλησε ή πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, με τήν άναθεώρηση του 1985, αυτό έφήρμοσε ό κ. Σαρτζετάκης. Άπό που κι ως που, λοιπόν, αυτή ή προδιαγεγραμμένη με άυστηρότητα λειτουργία του προέδρου, τό γεγονός, δηλαδή

Δια χειρὸν ἀθάλατου

γράφο, στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Καλαμάτας, δέν τόν συναντήσαμε στά πνευματικά δρώμενα τοῦ τόπου, παρά μόνο ὡς φυσιογνωμία ἀποστεωμένη, πέτρινη, παγερή, σφιχτοκουμπωμένη, ἐπίσημη — πολύ ἐπίσημη κι ἀτσαλάκωτη γιά νά τήν ἀντέχει τό στομάχι τοῦ κόσμου. Ὁ Περτίνι στήν Ἰταλία φοροῦσε κάθε Κυριακή τό κασκὸλ μέ τά χρώματα τῆς Μίλαν, δέν ἄφησε μάτς γιά μάτς τῆς Σκουάντρα Ἀτζιούρα πού νά μὴν ἦταν παρών. Ἦταν τόσο θερμός μέ τόν ὁμολόγό του Γερμανό Σμίθ ὅταν ἡ Ἐθνική Ἰταλίας κέρδιζε τό παγκόσμιο κύπελο ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς Γερμανίας: νικητῆς μέν, πού δέν ἔκρυβε τή χαρά του γιά τή νίκη τῆς ὀμάδας του, ἀλλά πού δέν ἐπιζητοῦσε τήν ταπείνωση τῶν Γερμανῶν. Κι ὕστερα ἦταν πρῶτος ὁ Περτίνι ἀπό τήν πολιτική τάξη τῆς χώρας του πού χώθηκε στά χαλάσματα τοῦ σεισμοῦ τῆς Νάπολης, βάζοντας ταυτόχρονα χέρι στοὺς ἐπικηδεῖους πού ἔτρωγαν τό σύμπα.

Τέτοιον πρόεδρο θά εἶχαν ἀνάγκη οἱ Ἕλληνες ἀγαπητοί τοῦ Συνασπισμοῦ τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς Προόδου, τέτοιον θά ἔπρεπε νά προτείνει ἡ Ἀριστερά. Ὑπόδειξη στοὺς πολίτες αὐτῆς τῆς χώρας γιά ποιούς θεσμούς καί ποιούς ἐνσαρκωτές τους θά ἄξιζε τόν κόπο νά παλεύουν ἀλλά καί κριτική στοὺς ὑπάρχοντες θεσμούς καί στοὺς ἐνσαρκωτές τους πού ἄλλοι ἐπιβάλλουν. Τότε, πράγματι, ἡ Ἀριστερά, δέν θά ἦταν στή γωνία.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπαληθεύεται καί γιά τήν περίπτωση τῆς συνασπισμένης Ἀριστερᾶς ἡ ρήση τοῦ Σαίν Ζύστ: «*ὅλες οἱ τέχνες δημιούργησαν τά δικά τους θαύματα. Ἡ τέχνη τῆς διακυβέρνησης τῶν ἀνθρώπων ἦταν ἡ μόνη πού ἔφτιαξε τέρατα*». Καί θά τά βροῦμε μπροστά μας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Κουτσόγιωργας, κουτσονόμος, κουτσοπολιτεία, κουτσοπολιτική

Κουτσά στραβά τά βγαλε πέρα τό ΠΑΣΟΚ μέ τά σκάνδαλα: οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ, οὔτε ξέρουν τίποτε στήν Ἐκάλη γιά τόν κουτσονόμο, οὔτε γιά τόν Κοσκωτᾶ, ἡ πολιτεία τους ἦταν κρυστάλλινη. Ἐτοιμάζονται τώρα γιά ποσοστά ἄνω τοῦ 41%.

Κουτσά στραβά ὁ Συνασπισμός ἔβγαλε τήν Ἀριστερά ἀπ' τή γωνία. Στό ἐπίκεντρο πιά τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐτοιμάζονται οἱ ἀνθρώποι νά συνεργαστοῦν μ' αὐτούς πού πέρυσι κατήγγειλαν σάν ἀπατεῶνες καί κλέφτες τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου· κουτσά στραβά καταπίνουν τό ποτήρι καί ὅσοι πέρυσι ἀκουγαν ΠΑΣΟΚ καί ἀνατρίχιαζαν. Τί νά κάνουν, τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἡ σοσιαλδημοκρατία μας, ἔχουμε τήν σοσιαλδημοκρατία πού μᾶς ταιριάζει.

Κουτσά στραβά ἡ Ν.Δ. ἀπαγγέλλει τό τροπάρι της γιά αὐτοδυναμία ἀφοῦ οἱ συγκυβερνήσεις, τίς ὁποῖες ἡ ἴδια ἐπέβαλε, ἀποδείχθηκαν ἀναποτελεσματικές. Καιρός τώρα γιά τήν νεοφιλελεύθερη βουλμία.

Κουτσά στραβά ἐτοιμάζεται ὁ κόσμος νά ξαναψηφίσει τοὺς ἴδιους καί τά ἴδια. Μιά κοινωνία πού πορεύεται κουτσά - στραβά, ξεχνώντας ὅσα ἡ ἴδια ἔφτιαξε, ἐτοιμη νά ξαναφτιάξει τά ἴδια. Ὁ Κουτσόγιωργας δέν πῆρε φράγκο, τά δύο ἑκατομμύρια δολάρια προορίζονταν γιά ἱερούς σκοπούς, οἱ σκοποὶ ἁγίασαν τά μέσα, μέσα καί σκοποὶ, ἐξαγνισμένοι διά τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας, μᾶς δίνονται γιά νά τά κουτσοπορέψουμε. Εἶναι τυχαῖο βέβαια πού τό ὄνομα τοῦ ἐπὶ μία ὀκταετία γενικοῦ τελετάρχη τῆς πασοκικῆς σοσιαλιστικῆς φαρσοκωμωδίας κουτσαίνει. Ὅλα ὅμως μᾶς βγήκαν κουτσά. Κουτσοπολιτικά.

Ἀλίκη Κώνστα

Η ΑΡΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΑΛΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ευθυγράμμιση τῆς στρατηγικῆς τοῦ Συνασπισμοῦ
μέ τὴν πολιτικὴ τῆς διεθνoῦς σοσιαλδημοκρατίας

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

«Ἡ πρακτικὴ τῆς ὀκταετίας καὶ τὸ ὅτι δὲν ἔχουμε δεῖ μέχρι σήμερα μιὰ αὐτοκριτικὴ στάση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡγεσίας, δικαιολογημένα δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις σὲ τμήματα τῆς Ἀριστερᾶς γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο συνεργασίας μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ. Ὅμως αὐτὲς οἱ ἐπιφυλάξεις κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν πρέπει νὰ ἀναρρέσουν τὴ στρατηγικὴ μας ἐπιδίωξη ποὺ εἶναι ἡ συσπείρωση τοῦ εὐρύτερου δημοκρατικοῦ-προοδευτικοῦ χώρου μέσα στὸν ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἀρνηση αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς καὶ κατὰ συνέπεια ἡ λογικὴ εἶτε νὰ πᾶμε μόνοι μας μέχρι νὰ κερδίσουμε τὴν πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶτε νὰ προσανατολισοῦμε τὴν πολιτικὴν συνεργασία μας στὶς δυνάμεις τῆς Ν.Δ., ὀδηγοῦν τὴν Ἀριστερὰ σὲ ἀδιέξοδο».

Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Δημ. Καραγκουλέ (Πρώτη, 19-2-90), μαζί με τὸν Μίμη Ἀνδρουλάκη, ἀπὸ τὰ ἀνερχόμενα ἀστέρια τῆς περεστρόικα τοῦ ΚΚΕ καὶ τοῦ Συνασπισμοῦ, δὲν φέρνουν ἐκ πρώτης ὄψεως τίποτα νέο. Γιατί ἡ συνεργασία τῶν «προοδευτικῶν - δημοκρατικῶν» δυνάμεων ἦταν στρατηγικὴ ἐπιδίωξη τοῦ ΚΚΕ ἐδῶ καὶ δεκαετίες. Καὶ παρέμεινε μέχρι σήμερα ἐπιδίωξη, εἶτε γιατί, παλιότερα, δὲν ἦταν πρόθυ-

μο τὸ ΠΑΣΟΚ, εἶτε γιατί τὸ τελευταῖο ἐξάμηνο, δὲν ἦταν πρόθυμος ὁ Συνασπισμός.

Ἄλλ' ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνει σήμερα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τίς στήλες τοῦ πολιτικοῦ τύπου ὁ Δ. Καραγκουλές τὴ στρατηγικὴ τοῦ κόμματος, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ σημασία. Σημαίνει δηλαδή ὅτι ἔφτασε ἡ ὥρα νὰ ὑλοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ στρατηγικὴ. Ἄλλωστε τὴ βδομάδα πού μᾶς πέρασε οἱ ἐνδείξεις δὲν σταμάτησαν ἐκεῖ. Τὴν ἴδια μέρα, 19 Φεβρουαρίου, Συνασπισμός καὶ ΠΑΣΟΚ ψήφισαν μαζί τὸν κ. Χρ. Σαρτζετάκη γιὰ τὴν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ κ. Σαρτζετάκης ἦταν ἐπιλογή τοῦ ΠΑΣΟΚ τὸ 1985 καὶ ὅτι φέτος ὁ Συνασπισμός βιάστηκε νὰ ἀναγγεῖλει πρῶτος τὴν ὑποστήριξη τῆς ὑποψηφιότητάς του μετὰ τὴ βεβαιότητα ὅτι κατόπιν αὐτοῦ τὸ ΠΑΣΟΚ, καὶ νὰ ἤθελε, δὲν μποροῦσε παρά νὰ ὑποστηρίξει τὸν κ. Σαρτζετάκη. Διαφορετικά, ὅπως ὁμολογοῦσαν καὶ στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ, θὰ ἦταν σὰ νὰ ὁμολογοῦσαμε ὅτι ἦταν λάθος ἡ τότε ἐπιλογή μας καὶ ἡ ὄλη ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Στὸ πρόσωπο τοῦ κ. Σαρτζετάκη λοιπὸν ὁ Συνασπισμός ἐπεδίωξε νὰ συμπέσει μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ μόνον μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ, ἀ-

φοῦ ἦταν γνωστὸ ὅτι ἡ Ν.Δ. θὰ ψήφισε «παρῶν» καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ψήφισε ποτέ τὸν ὑποψήφιο τοῦ ΠΑΣΟΚ τὸ 1985, τὸν ἀνρθωπο πού διαδέχθηκε τὸν Καραμανλὴ στὸ μέγαρο Μαξίμου.

Βέβαια ἡ Κ.Ε. τῆς Ε.ΑΡ. ἤρθε νὰ θολώσει λίγο τὰ νερά, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή Σαρτζετάκη. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Σαρτζετάκη ξαναπροτάθηκε (γιὰ νὰ φανεῖ ἔτσι ποιὸς κάνει κουμάντο στὸ Συνασπισμό) καὶ ἐξάλλου ἡ ἴδια Κ.Ε. πήρε ἀπόφαση σύμφωνη μετὰ τὴν εἰσήγηση Κουβέλη πού πρότεινε συνεργασία μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ στὶς μονοεδρικές. Πιὸ σημαντικὴ ἀκόμα ἦταν ἡ εἰσήγηση τοῦ Λεων. Κύρκου σχετικὰ μετὰ τὴν τακτικὴ τῆς προεκλογικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ Συνασπισμοῦ μετὰ τὰ δύο μεγάλα κόμματα. Τὸ νόημα ὧσων ὑποστήριξε ὁ Λ. Κύρκος εἶναι χοντρικὰ τὸ ἑξῆς: μετὰ τὴ Ν.Δ. θὰ ἀναμετρηθοῦμε τόσο γιὰ τὸ παρελθόν της ὅσο καὶ γιὰ τὸ μέλλον της. Μετὰ τὸ ΠΑΣΟΚ ἀντίθετα θὰ τσακωθοῦμε μόνο γιὰ τὸ παρελθόν του. «Ἡ προοπτικὴ πρὸς μιὰ προοδευτικὴ διέξοδο περνᾷ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συνάντηση αὐτῶν τῶν χώρων, ἀφοῦ ξεκαθαρίσει τὸ χθές, σὲ μιὰ νέα σύγχρονη προγραμματικὴ κατεύθυνση, μετὰ πρακτικὴς πού νὰ ἀ-

πορρίπτουν τόν ήγεμονισμό, τήν έξουσία του ενός και νά έγγυώνται τή διεύρυνση τής δημοκρατίας».

Στήν τρίτη λοιπόν κατά σειρά εκλογική ανάμετρηση τά πράγματα ξαναγύρισαν εκεί πού βρισκονταν έδώ και χρόνια. Τό ΠΑΣΟΚ άνέρρωσε από τά τραύματά του, απέκτησε και πάλι τό πάνω χέρι και είναι ο Συνασπισμός τώρα πού κάνει τά βήματα προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο μάλιστα δέν δείχνει ιδιαίτερη βιασύνη. "Ας μήν ξεχνάμε ότι ο Συνασπισμός μέσω διαφόρων στελεχών του είχε κάνει παλιότερα κρούσεις και για ένα διάλογο κορυφής μέ τό ΠΑΣΟΚ, τό θέμα όμως μπήκε προσωρινά (προεκλογικά) στό ψυγείο, λόγω άπροθυμίας του ΠΑΣΟΚ. "Οχι βέβαια ότι τό ΠΑΣΟΚ θά δείξει τήν ίδια άπροθυμία και μετά τις εκλογές: άπλως δέν θέλει από σήμερα νά εμφανιστεί δημόσια ένα μέτωπο έξουσίας ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, όπως τό προτείνει ο κ. Λάζαρης, και, από τήν άλλη μεριά, τό επιδιώκει και ή Νέα Δημοκρατία, ώστε μέσω τής «ανάμετρησης των δύο κόσμων» νά μπορέσει νά συμπληρώσει τό όριακό ποσοστό ψήφων πού έχει ανάγκη. Τό ΠΑΣΟΚ φυσικό είναι νά μήν έπιθυμεί κάτι τέτοιο, μία και προσδοκά μία περαιτέρω άλλαγή συσχετισμών σέ βάρος του Συνασπισμού, αλλά και γιατί φοβάται ότι ή προοπτική μιās τέτοιας σύμπραξης μόνο νά του αφαιρέσει ψήφους μπορεί, και εν πάση περιπτώσει όχι νά του προσθέσει.

"Όλα αυτά δέν σημαίνουν ότι ή συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού μετά τις εκλογές θά πρέπει νά θεωρείται αυτόματως δεδομένη. Είναι βέβαια πιθανή, πιθανότατη, και πρώτα πρώτα άριθμητικά. "Η Νέα Δημοκρατία δέν φαίνεται ότι μπορεί νά προσεγγίσει τήν αυτόδυναμια περισσότερο άπ' όσο μόρρεσε στήν προηγούμενη εκλογική ανάμετρηση. Κι αν άκόμα καταφέρει νά πάρει μία δυό έδρες παραπάνω ύπάρχει ή (σχεδόν βέβαια) συνεργασία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού στίς μονοεδρικές πού θά τής αφαιρέσει αντίστοιχες έδρες. "Από κει και πέρα ή μή αυτόδυναμία τής Ν.Δ. δυό τινά συνεπάγεται: είτε πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού, είτε μία μπερδεμένη κατάσταση σάν τή σημερινή, όπου κανείς δέν έχει τήν πλειοψηφία. Στήν πρώτη περίπτωση, πού είναι και ή μόνη πού αξίζει νά κουβεντιάσουμε, έχει ήδη αναφερθεί ο Συνασπισμός (όλα έχει προλάβει νά τά προβλέψει ο Συνασπισμός σέ άνύποπτο χρόνο, ίσως γιατί ξέρει ότι στήν καθαυτό προεκλογική περίοδο δέν θά μπορέι νά μιλήσει εύκολα για συνεργασία): έχει πεί λοιπόν ο Συνασπισμός ότι προϋπόθεση για μία συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ είναι νά μήν είναι όριακή ή πλειοψηφία. "Ο καθένας μπορεί νά κρίνει τί σημαίνει όριακή, κατά τήν άποψη μου πάντως έστω και οι 151 βου-

λευτές είναι άρκετοι για νά κάμψουν τούς περί όριακότητας ένδοιασμούς του Συνασπισμού.

Πολύ μεγαλύτερα προβλήματα θά ύπάρξουν στους όρους τής συνεργασίας, άφου τό ΠΑΣΟΚ, φυσιολογικά πλέον, δέν θέλει νά άκούσει κουβέντα περί ίσοτιμίας. "Ο Συνασπισμός από τήν άλλη έχει πάψει νά βάζει θέμα παρουσίας του κ. Παπανδρέου στήν κυβέρνηση (ή και άλλων προσώπων), μιλάει όμως για «άπόρριψη του ήγεμονισμού και τής έξουσίας του ενός». Και βέβαια αν όροι πού θά προβάλλει τό ΠΑΣΟΚ είναι δυσμενείς, τότε θά πολλαπλασιαστούν οι φωνές στον Συνασπισμό (και κυρίως στήν Ε.ΑΡ.) πού έναντιώνονται σέ μία τέτοια συνεργασία.

"Αλλά ή ΕΑΡ ούτε πολύ περισσότερο οι άντάρτες της, μπορούν νά έχουν τόν πρώτο λόγο στό θέμα τής προσέγγισης μέ τό ΠΑΣΟΚ. "Η συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ, πίο σωστά ή συνεργασία μέ τή σοσιαλδημοκρατία, είναι, όπως τό έθεσε και ο Δ. Καραγκουλές, ζήτημα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής, και μάλιστα στρατηγικής πού ξεφεύγει από τά στενά όρια τής "Ελλάδας, άφου πρόκειται πλέον για τή συμπόρευση τής Γ' μέ τή Β' Διεθνή.

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΚΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Μετά τήν κατάρρευση των καθεστώτων τής "Ανατολικής Εύρώπης τά κομμουνιστικά κόμματα τόσο τής "Ανατολής όσο και τής Δύσης βρίσκονται χωρίς έναλλακτική στρατηγική. Αυτό βέβαια δέν σημαίνει ότι όσα κομμουνιστικά κόμματα έχουν άπομείνει, αλλά και εκείνα πού μετονομάστηκαν σέ σοσιαλιστικά ή δημοκρατικά-σοσιαλιστικά, δέν έχουν κάποιες κατευθύνσεις, ότι βαδίζουν στό άγνωστο. Και μόνον οι ταυτόσημες μετονομασίες όλων σχεδόν των κομμάτων σέ σοσιαλδημοκρατικά δείχνουν τις νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. "Αλλά και σέ κόμματα πού «κρατούν» άκόμα, όπως τό ΚΚΣΕ, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τις πληροφορίες του δυτικού τύπου, μία μεγάλη μερίδα των στελεχών τους άποκαλούν έαυτούς σοσιαλδημοκράτες. "Αλλωστε είναι ή ίδια ή Σοβιετική "Ενωση πού ένθαρρύνει τήν σοσιαλδημοκρατική άλλαγή πλεύσης των άδελφών κομμάτων τής "Ανατολικής (και όχι μόνον) Εύρώπης.

Μιλήσαμε για νέες και ταυτόχρονα παλιές κατευθύνσεις. Πραγματικά ή άποσάθρωση των κοινωνιών του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» ύπήρξε τέτοια (ο Γκορμπατσόφ και ή πολιτική του, πού πολλοί θεωρούν ότι τήν προκάλεσε, στήν πραγματικότητα δέν έκανε

τίποτε άλλο παρά νά τή διαπιστώσει, έστω μία ώρα άρχίτερα), πού νά μήν έπιτρέπει στίς ήγεςίες των κομμουνιστικών κομμάτων τήν έπεξεργασία κάποιου πρωτότυπου έναλλακτικού μοντέλου. Κάτι τέτοιο άλλωστε δέν ύπήρχε καν στή σκέψη τους. Τό ζητούμενο ήταν τελείως διαφορετικό: τό ζητούμενο ήταν ή ύφεση μέ τή Δύση, ή συνεργασία μέ τή Δύση, ή τεχνολογία τής Δύσης, οι επενδύσεις τής Δύσης, ή σωτηρία από τή Δύση. Και βέβαια όλα αυτά συνεπάγονται και τον δανεισμό των πολιτικών και πολιτειακών μοντέλων τής Δύσης, ως έγγυηση για τήν πολιτική «ανάκωχή» (ίσως ή έκφραση είναι «λίγη»), πού μέ τή σειρά της είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για τήν οικονομική «συνεργασία» (και πάλι ή έκφραση είναι λίγη, άφου και στίς δυό περιπτώσεις πρόκειται για σχέσεις κυριαρχίας / ύπαγωγής).

Θά μπορούσαμε νά άπλοποιήσουμε τά πράγματα λέγοντας ότι τό ζητούμενο δέν ήταν ο κομμουνισμός, έπειδή άπλως δέν ύπήρχαν κομμουνιστές. "Όσο κι αν αυτό άληθεύει, ή πραγματικότητα είναι λίγο πίο σύνθετη. "Ακόμα και οι "Ιταλοί κομμουνιστές για παράδειγμα, μετά τό μαρασμό του εύρωκομμουνισμού και τήν μάταιη αναζήτηση του «τρίτου δρόμου», στρέφονται κι αυτοί στήν πλειοψηφία τους προς τή σοσιαλδημοκρατία. Είναι λοιπόν φανερό ότι τό ρεύμα πού ξεπήδησε από τήν Τρίτη Διεθνή, σέ όλες του σχεδόν τις σημερινές έκδοχές, στρέφεται έχοντας στό μεταξύ φάει τά μούτρα του στον τοίχο πίσω στήν κοινή ρίζα τής Δεύτερης Διεθνούς. Κάτι πολύ χειρότερο: ή «έπιστροφή» δέν γίνεται στό σημείο πού βρίσκονταν ή Β' Διεθνής τήν εποχή πού γεννιόταν ή Κομμουνιστική Διεθνή. "Η σοσιαλδημοκρατία έχει διανύσει στό μεταξύ πολύ δρόμο και ή συνάντηση δέν μπορεί νά γίνει παρά στό σημείο πού βρίσκεται ή σοσιαλδημοκρατία σήμερα.

Στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται βέβαια ούτε καν για συνάντηση — ή συνάντηση προϋποθέτει πάντα δυό. Και οι σοσιαλδημοκράτες σήμερα δέν φαίνονται διατεθειμένοι νά συναντηθούν παρά μόνο μέ σοσιαλδημοκράτες. «Γνήσιους».

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ "Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ;

Στή διάσκεψη πού είχαν τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα πριν τρεις βδομάδες στό Βερολίνο ξεετάστηκαν άκριβώς τέτοιο είδους ζητήματα. "Από τό όλο κλίμα πού έπεκράτησε εκεί είναι προφανές ότι οι άνθρωποι πιστεύουν — ίσως όχι άδικα — ότι ή δεκαετία του '90 είναι ή δεκαετία τους. Στήν "Ανατολική Εύρώπη πρώτα πρώτα τόσο οι «καθεστωτικοί», πρώην ή

καί νῦν κομμουνιστές, ὅσο καί ὁ κόσμος, ὁμνῶν ἰσχυρὰ τὴν ὀνομασίαν τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἴσως στήν Οὐγγαρία τὰ πράγματα νά εἶναι ἀκόμα πῶς προχωρημένα πρὸς τὸ συντηρητικότερο, στίς ἄλλες ὅμως χώρες οἱ σοσιαλδημοκράτες εὐελπιστοῦν ὅτι τὰ «ἀντίστοιχα» (θὰ ἐπανεέλθουμε στὸν ὄρο) κόμματα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης θὰ ἀναδειχθοῦν πρῶτες δυνάμεις στίς ἐκλογές πού θὰ γίνονται τὸ τρίμηνο τῆς ἀνοιξιάτικης.

Ἀλλά καί στίς δύο κυριότερες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὴ Γερμανία καί τὴ Μεγάλη Βρετανία, οἱ συγκομιτρήσεις δείχνουν πτώση τῶν συντηρητικῶν κομμάτων καί, τουλάχιστον στή Μεγ. Βρετανία, ἀνοδο τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν. Στήν Ἰταλία οἱ κομμουνιστές παρουσιάζονται πλέον ὡς σοσιαλδημοκράτες, στήν Ἰσπανία κυβερνᾷ ἀκόμα ὁ Γκονζάλες, στή Γαλλία τὸ ὄχιρὸν δὲν ἔχει πείσει, στή Σουηδία ὁ Κάρλσον πέφτει ἀλλὰ ξανακυβερνᾷ (μέ στήριξη τῶν κομμουνιστῶν), καί ἀκόμα καί στήν Ἑλλάδα τὸ ΠΑΣΟΚ καλά κρατεῖ, παρ' ὅλα αὐτὰ.

Ὅσο γιὰ τὰ ἀντίστοιχα ἀδελφὰ κόμματα στήν Ἀνατολή οἱ σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἀρκετὰ ἐξυπνοὶ ἀλλά καί σέ ἀρκετὰ πλεονεκτικὴ θέση ὥστε νά μὴν ταυτισθοῦν μέ τοὺς ἀνανήψαντες κομμουνιστές πού τώρα δηλώνουν κι αὐτοὶ σοσιαλδημοκράτες. Γι' αὐτὸ καί ὁ ὄρος συνάντησης («ἄρση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος») τὸ λέει ὁ Κύρκος) δὲν εἶναι δόκιμος, ἀφοῦ ἡ ἐπίδωξη τῆς συνάντησης εἶναι μονομερής: στήν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη θὰ γίνει ἄγρια μάχη γιὰ τὴν ἐξουσία καί τὸ αἴτημα πού θέτουν οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Δύσης πρὸς αὐτές τίς κοινωνίες δὲν εἶναι μόνο ἡ πολιτικοῖδεολογικὴ ἀνανέωση, ἀλλά καί ἡ φυσικὴ ἀνανέωση: νά ἀλλάξουν δηλαδὴ καί τὰ κόμματα καί τὰ πρότυπα. Ἄλλωστε δὲν ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα καταδεκτικοὶ ἀκόμα καί πρὸς τοὺς «ὑπεράνω ὑποψίας» Ἰταλοὺς κομμουνιστές, ἂν καί ἴσως ἀναγκαστοῦν νά ὑποχωρήσουν στὸ μέλλον, ἐφόσον οἱ Ἰταλοὶ κομμουνιστές καταφέρουν νά διατηρήσουν τὴ δύναμή τους στήν ἰταλικὴ κοινωνία. Μέχρι στιγμῆς πάντως οἱ σοσιαλδημοκράτες δὲν θεωροῦν, ὅτι, σέ μιὰ μάχη στήν ὁποία κατατροπῶνται τὸν ἀντίπαλο, ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς ἀνακωχῆς.

Ἀπὸ τίς ἐξελίξεις δὲν θέλει νά λείψει καί τὸ δικὸ μας ΠΑΣΟΚ: ἔχοντας μωριστὴν τὸ ψητὸ ἀκολουθεῖ τελευταίως ἀπὸ κοντὰ τὴ Σοσιαλιστικὴ Διεθνή, ἐκπροσωπεῖται ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου στίς διάφορες διασκέψεις, ἔχει σοβαρὴν ἡ συμπεριφορὰ του καί δηλώνει ὅτι ἦταν ἀνεκαθεν ἐυρωπαϊκὸ καί σοσιαλιστικὸ κόμμα. Θέλει κι αὐτὸ νά βρισκεται στὸ στρατόπεδο τῶν νικητῶν γιὰ νά γευθεῖ τοὺς καρπούς τῆς νίκης. Ἄλλωστε ἡ συμπεριφορὰ

του πρὸς τοὺς ντόπιους «πρῶην κομμουνιστές» ἔχει γίνῃ ἀντίστοιχη μέ ἐκείνη τῶν ἀδελφῶν δυτικῶν κομμάτων: καμιά ἀνακωχὴ πρὶν ὀλοκληρωθεῖ ἡ κατατρόπωσή τους. Μόνο πού κάθε χώρα ἔχει τίς ἰδιομορφίες τῆς καί ἡ γενικὴ αὐτὴ συνταγὴ μπορεῖ νά μὴν ἰσχύσει μετὰ τὴν 8η Ἀπριλίου.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ

Τὸ συναίσθημα τοῦ νικητῆ πού διακατέχει τοὺς σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἐντελῶς κούφιο καί ἀνούσιο. Γιατί βέβαια οἱ ἴδιοι καμιά νίκη δὲν κατήγαγαν καί καμιά δικαίωση δὲν βρῆκαν ἀκόμα καί ὡς πρὸς τοὺς σκοπούς πού οἱ ἴδιοι εἶχαν τάξει στὸν ἑαυτὸ τους. Ἄπλως γεύονται σήμερα τοὺς καρπούς τῆς νίκης τοῦ καπιταλισμοῦ πάνω στὸν «ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ» ἔχοντας οἱ ἴδιοι πρὸ πολλοῦ ἀποδεχθεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί ἔχοντας προσαρμόσει τὴν πολιτικὴ τους σ' αὐτὴ τὴν κυριαρχία. Αὐτοὶ πού ἐνσωματώθηκαν χωρίς θριαμβολογοῦν ἀπέναντι σ' αὐτοὺς πού ἐνσωματώνονται σήμερα.

Στὴν πραγματικότητα ἡ σοσιαλδημοκρατία προέρχεται ἀπὸ μιὰν ἐξίσου σοβαρὴν ἤττα μέ ἐκείνη τῶν κομμουνιστῶν: τὴν ἀκμὴ τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς πολιτικῆς στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί στὴ δεκαετία τοῦ '70 διαδέχθηκε ἡ κατάρρευση τῶν σημαντικότερων σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων (πλὴν ἐκείνων τῶν νοτιῶν χωρῶν πού οὕτως ἢ ἄλλως παρουσιάζουν πολλὰς ἰδιομορφίες) καί ἡ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἐξουσία: ἡ «εἰρηνικὴ συνύπαρξη» τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὴ δημοκρατία καί τὸ κράτος πρόνοιας διαταράχθηκε ὅταν τὸ κεφάλαιο «θῆλῃσε» νά ἐξερευνησῇ καί νά κατακτήσει νέους τομεῖς (μικροηλεκτρικὴ, πληροφορικὴ, ρομποτικὴ), νά αὐξήσει τὴν παραγωγικότητα, νά καταργήσει θέσεις ἐργασίας, κοντολογίς νά ἀντικαταστήσει μέρος ἐργατικῆς δύναμης μέ «ἐξυπνες» μηχανές. Στὴν περίοδο αὐτὴ φάνηκε καθαρά ποιὸς εἶχε τὸ πάνω χέρι σ' αὐτὴ τὴ συνύπαρξη. Σαρωθῆκαν ὄχι μόνο κόμματα καί πολιτικὲς, ἀλλά καί ἰδέες, ἀξίες ἀντικαταστάθηκαν μέ ἄλλες, πῶς ταιριαστές στίς μοντέρνες κοινωνίες πού σμίλυνε τὸ κεφάλαιο.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ πού ὀνομάστηκε «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση» δὲν ἐπέφερε μόνο πτώση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι τελικὰ ἡ ἴδια πού φανέρωσε τὰ ἀδιέξοδα καί, παρὼν τὴν καθυστέρηση κατὰ μία δεκαετία, ἐπιτάχυνε τὴν πτώση τῶν καθεστώτων τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ: ἡ ἀνοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τὴν «τρίτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση», βρισκόταν σέ πλήρη ἀντίφαση μέ τίς παραγωγικὲς σχέσεις τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου: τὸν κεντρικὸ σχεδιασμό, τὴν ἐνταση ἀνθρώπινης ἐργασίας, τὴν καταπίεση, τὴν ἀπουσία (πέρα ἀπὸ τὴν ὑποτυπώδη μεσαιωνικοῦ τύπου) ἀγορᾶς.

Τὰ καθεστῶτα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νά συνεχίσουν γιὰ ἀρκετὰ χρόνια νά ἀναπαράγονται (μέ τὴ βοήθεια τῆς κρατικῆς καταπίεσης) στήν ἴδια βάση πού περιγράφει τὸ αἴτημα τῆς ποσοτικῆς ἀξίωσης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, (πάγιο αἴτημα στὰ ἐκάστοτε πεντάχρονα πλάνα). Ἄν ὅμως ἤθελαν νά μετέχουν κι αὐτὰ στίς διαδικασίες τῆς νέας ποιοτικῆς ἀνοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θὰ ἔπρεπε νά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα στὸ παλιὸ δίλημμα πού συνιστοῦσε ἡ διαμάχη Στάλιν-Μπουχάριν. Ἄλλὰ ἕνας καινούργιος «πολεμικὸς κομμουνισμός» ἦταν ἐν ἔτει 1990 ἀδύνατος καί ἀδιανοήτος. Καταδικάστηκε λοιπὸν ὁ Στάλιν καί ἐπιλέχθηκε ἡ λύση Μπουχάριν (ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ ὁ σχηματικὸς καί ἄδικος γιὰ τὸν Μπουχάριν παραλληλισμὸς) προσαρμοσμένη (ἢ μάλλον ἀλλοιωμένη) στὰ δεδομένα τοῦ 1990. Μέ δύο κουβέντες ἡ λύση ὀνομαζόταν οἰκονο-

μία της αγοράς, με όλα βέβαια τα πολιτικά συμπαρομαρτούντα.

Μιά παρένθεση εδώ πριν ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας: η λύση της αγοράς καθεαυτή, και αναγκαία είναι και αναντικατάσταση, τουλάχιστον εφόσον αναφερόμαστε στην αγορά με την ευρύτερη δυνατή έννοια. Το πρόβλημα βρίσκεται από κει και πέρα στην (ιστορική) αδυναμία της Άριστερας (δ-ποια κι αν ήταν αυτή) να διατυπώσει μιάν έκδοχή της αγοράς διαφορετική από την στενά οικονομική της έκδοχή, την έκδοχή δηλαδή του χρήματος και του κέρδους, που επικρατεί στη Δύση: μιά πολιτική-δημοκρατική έκδοχή της αγοράς. Είτε λοιπόν αναφερόμαστε στη σοσιαλδημοκρατία είτε στα τέως «κομμουνιστικά» καθεστωτικά κόμματα κοινό γνώρισμα εν έτει 1990 είναι η συνθηκολόγηση (με επιφυλάξεις αλλά και άνευ όρων) με την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς, ή αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων. Ο δρόμος αυτός ήταν ήδη εξερευνημένος από τη σοσιαλδημοκρατία εδώ και δεκαετίες —τά τέως κομμουνιστικά κόμματα δεν είχαν παρά να ακολουθήσουν. "Όσον αφορά τη νέα άκμή που υποσχονται στον εαυτό τους οι σοσιαλδημοκράτες για τη δεκαετία του '90 δεν αμφιβάλλουμε ότι αυτή θα έρθει, σε άλλες χώρες πιο σύντομα, άλλοι με καθυστέρηση, στ' βαθμό που σε κάθε μία θα έχουν ολοκληρωθεί οι διαδικα-

σίες της αναδιάταξης των παραγωγικών δυνάμεων από το κεφάλαιο. Αυτό για τη Δύση. Γιατί στην Ανατολή ή εκεί σοσιαλδημοκρατία δεν θα παίξει παρά το ρόλο της γέφυρας για το πέραςμα δυτικών κεφαλαίων και των αντίστοιχων παραγωγικών σχέσεων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ

"Όλες αυτές οι εξελίξεις δεν αφήνουν βέβαια ανεπηρέαστα τα ελληνικά κόμματα. Ειδικά για το Συνασπισμό και ιδιαίτερα για το ΚΚΕ, οι κατευθύνσεις της σοβιετικής πολιτικής ήταν και είναι πυξίδα. Η ίδια η συγκρότηση του Συνασπισμού, τα περί «άρσης του ιστορικού σχίσματος» του Λ. Κύρκου, το κρύψιμο του ΚΚΕ πίσω από το εύρημα του Συνασπισμού (αντίστοιχο με τη μετονομασία των κομμάτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού), όλα αυτά δείχνουν ότι το ΚΚΕ ακολουθεί και πρόθυμα και έγκαιρα (στη συγκεκριμένη περίπτωση προηγήθηκε) τα όσα επιτάσσουν οι διεθνείς εξελίξεις.

"Αν η προσέγγιση με τους «σοσιαλδημοκράτες του ΠΑΣΟΚ» (γιατί έμεις εδώ αυτούς έχουμε) δεν πραγματοποιήθηκε στις δύο προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις αυτό οφείλεται στις ιδιομορφίες της χώρας μας, στη συγκυρία. "Ετυχε το ΠΑΣΟΚ να βρίσκεται

σε τόσο δύσκολη θέση, ώστε να ελπίζει ο Συνασπισμός ότι αναβάλλοντας τη συμπόρευση για αργότερα και επιλέγοντας ως τότε την αντιπαράθεση, θα μπορούσε να ελπίζει σε ένα πολύ ευνοϊκότερο συσχετισμό, σε μιά πιο ισότιμη συνεργασία στη χειρότερη περίπτωση: στην καλύτερη περίπτωση οι πιο αισιόδοξοι ευελπιστούσαν ότι ο Συνασπισμός θα μπορούσε να αντικαταστήσει το ΠΑΣΟΚ στα ελληνικά πολιτικά πράγματα.

Τώρα τα πράγματα αντιστράφηκαν κι είναι το ΠΑΣΟΚ που θεωρεί το χρόνο σύμμαχό του στο ζήτημα της κατατρόπωσης του Συνασπισμού.

Είναι δηλαδή το ΠΑΣΟΚ που θα μπορούσε να καθυστερήσει μιά συμμαχία με τον Συνασπισμό προσβλέποντας στην κατάρρευσή του και στην οικειοποίηση των ψήφων του. "Αν όμως τα δύο κόμματα συγκεντρώσουν στις 8 Απριλίου πάνω από 151 βουλευτές το ΠΑΣΟΚ δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει τον Συνασπισμό προκειμένου να πάρει την κυβέρνηση. Σύμφωνα με τη στρατηγική του ΠΑΣΟΚ αυτό θα είναι το απαραίτητο πρώτο βήμα, που θα θέσει τη Ν.Δ. εκτός εξουσίας και θα συντελέσει στη διάσπασή της. Από κει και πέρα το ΠΑΣΟΚ ευελπιστεί να προσθέσει στο εξ' αριστερών βάρος του Συνασπισμού και ένα αντίβαρο εκ δεξιών. "Ο μόνος θα εξουδετερώσει τον δέ πρός όφελος της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ.

Ίστορία καί άμυντικές δαπάνες

του Γιάννη Μαρκάκη

Οί πρόσφατες δηλώσεις του ύπουργού Άμυνας, κ. Τζαννετάκη, είχαν ταυτόχρονα και ιστορικό και πολιτικό και στρατιωτικό ενδιαφέρον. Στο πρώτο μπορούμε όποσδήποτε νά κατατάξουμε τή διαπίστωσή του για τίς συνθήκες πού επικρατούσαν στην κατεχόμενη από τόν Άξονα Έλλάδα. Μετά από πολύχρονες μελέτες, προφανώς, μάς άποκάλυψε ότι τά γερμανικά στρατεύματα κατοχής τής χώρας μας ήταν μόλις 30.000 άνθρωποι και κατά συνέπεια του φαίνεται παράλογη ή συνταξιοδότηση ή έστω ή τιμητική αναγνώριση 300.000 αντιστασιακών. Μέ τέτοια αναλογία τί είδους Άντίσταση θά μπορούσε νά υπάρξει! — άναφώνησε συμπερασματικά.

Γιά νά καταλάβουμε καλύτερα τήν έντονη άγανάκτησή του άς ύπενθυμίσουμε ότι, ως τά τώρα, οί ιστορικοί πίστευαν ότι οί Γερμανοί διατηρούσαν 30.000 πολεμιστές τους μόνο στην Κρήτη και στή Δωδεκάμηνησο και πολύ περισσότε-

ρους στην ύπόλοιπη Έλλάδα. Ύπήρχε δέ και ή ύποψία ότι σέ 20 ως 30.000 άνέρχονταν οί έλληνόφωνοι μαχητές τής Βέρμαχτ, οί περισσότεροι γνωστοί ως Ταγματασφαλίτες, πολλοί από τους όποιους συμπεριλαμβάνονται έδω και χρόνια στους συνταξιοδοτούμενους αντιστασιακούς χάρη στην άρρωστημένη φαντασία προγενέστερων κυβερνήσεων τής Δεξιάς και τής Χούντας. Οί διορθωτικές λοιπόν ιστορικές παρεμβάσεις του κ. ύπουργού, ήταν καιρίας σημασίας για τήν άποκατάσταση των πραγμάτων. Δεδομένου δέ ότι ό ίδιος, ως πρωθυπουργός, είχε έργαστεί, τό προηγούμενο καλοκαίρι, για τήν καταστροφή των παραπλανητικών για τους ιστορικούς φακέλλων, μπορεί κάλλιστα νά τιμηθεί μέ διδακτορικό ίστορίας για τίς ύπηρεσίες πού προσέφερε στην ιστορική άυτογνωσία των Νεοελλήνων, ύπηρεσίες πού συνοψίζονται στην συνταρακτική άποκάλυψη ότι «Άντίσταση» δέν υπήρξε παρά μόνο στή φαντασία διψασμένων για σύνταξη γεροντίων.

Άπό τήν άποκατάσταση τής ίστορίας στην διαμόρφωση ύψηλης άμυντικής στρατηγικής ή άλλιώς: ή άγνοια, ή άυτοδυναμοθηρία και τό «Ό Θεός νά βάλει τό χέρι του» (για τους ύπόλοιπους)

Στή συνέχεια των ίδιων δηλώσεων στράφηκε πρós τά στρατιωτικά τά όποια, ως παλιός άξιωματικός, γνωρίζει πολύ καλύτερα κι από τήν ίστορία. Διαπίστωσε ότι ό έξοπλισμός του στρατεύματος είναι πεπαλαιωμένος και έφερε ως σχετικό παράδειγμα τήν ήλικία των αντιτορπιλικών τύπου «Φλέτσερ» και των γαλλικών (sic) μαχητικών τύπου F-104! Η διαπίστωσή ότι τά F-104 είναι γαλλικά θά μπορούσε νά εκπλήξει τους μή παροικούντες τήν του στρατεύματος Ίερουσαλήμ. Έκείνους δηλαδή πού δέν έχουν έθισθει στή μεταγραφή των τίτλων και των ιδιοτήτων των όπλικών συστημάτων πού ισχύει για μεγάλο μέρος των άξιωματικών. Έτσι, για πολλούς από αυτούς όλα τά άεριωθούμενα μαχητικά είναι «Φάντομ», και τά άποστασιόμετρα βαφτίζονται ραντάρ, τί πειράζει λοιπόν νά είναι τά F-104 γαλλικά...

Όπως και νά 'χει, ή πρόθεση του τετράμηνου ύπουργού Άμυνας είναι νά τά έκσυγχρονίσει όλα αυτά. Θά τά πετάξει και θά πάρει καινούργια. Καινούργια όσο τά μαχητικά τής «άγοράς του αιώνα», όσο οί φρεγάτες ΜΕΚΟ και όλα τά παρεμφερή και αντίστοιχά τους. Προβλέπει δέ και οίκονομίες μέ τόν τρόπο αυτό γιατί τά καινούργια δέν χρειάζονται τόσα ανταλλακτικά όσο τά παλιά. Έπιπλέον δέ, αυτά τά σύγχρονα είναι άυτόματα και δέν χρειάζονται παρά λίγους και καλούς για νά λειτουργήσουν. Άρα, ή στρατιωτική θητεία θά γίνει δωδεκάμηνη και ό θεσμός των έθελοντών πενταετούς ύποχρέωσης θά διευρυνθεί.

Άπό όλους αυτούς τους στρατηγικούς συλλογισμούς εκείνος πού άκούστηκε πολύ και συζητήθηκε περισσότερο ήταν — τό φαντάζεστε — αυτός ό τελευταίος. Πράγμα πού, εκλογών έπερχομένων, καθόλου δέν δυσαρέστησε τόν κ. ύπουργό πού, άφού έφερε τήν όμόνοια και τήν έθνική συμφιλίωση στους Έλληνες προσδοκά, και δικαίως, τήν ψηφοδοτική άνταμοιβή του.

Όταν όμως η άμυντική πολιτική της χώρας στηρίζεται σε τέτοια συγκυριακά και καινόδοξα, σε τέτοια ρηχότητα σκέψης και γνώσης, τότε οι κίνδυνοι τήν συνοδεύουν σε κάθε της επίπεδο. Γιατί η εξαγγελία μιάς άμυντικής πολιτικής που θα λειτουργεί ταυτόχρονα άνευ χρημάτων, άνευ ανθρώπων και άνευ σούπερμαν, ανήκει μάλλον στην κατηγορία των επικίνδυνων άνεκδότων.

Ο έκσυγχρονισμός που ευαγγελίζεται ο κ. Τζαννετάκης δέν είναι μιά φθηνή υπόθεση. Ήδη είναι γνωστές οι δυσκολίες που συναντά η χρηματοδότηση του προγράμματος των φρεγατών, οι σημαντικές καθυστερήσεις που τό συνοδεύουν από τήν προπαρασκευαστική του κύλας φάση — τόν έξοπλισμό δηλαδή των Έλληνικών Ναυπηγείων μέ σύγχρονες εργαλειομηχανές. Αρχίζει νά διαφαίνεται, όλοένα και πίο έντονα, η πιθανότητα συρρίκνωσης του προγράμματος ή ή άναμόρφωση των χρονικών του όρίων σε τρόπο που νά πλησιάζουν ή και νά ξεπερνούν τό έτος 2000. Η αίτια συνοψίζεται σε μιά φράση: προγράμματα όπως αυτό βρίσκονται στά όρια των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας. Πολύ δέ περισσότερο όταν συνοδεύεται και από αναλόγου μεγέθους προθέσεις όπως ή άγορά 80-100 έλικοπτέρων ή ή άπόκτηση νέων άρμάτων μάχης από τόν στρατό.

Η άντικατάσταση των στρατεύσιμων από ήμειπαγγελματίες στρατιωτικούς κρύβει, έκτός από τά σχετιζόμενα μέ τή δημοκρατία έρωτηματικά — πού πάντα ένα σώμα πραιτωριανών θέτει—, και ένα εξαιρετικά ύψηλό κόστος. Δεδομένου ότι η χώρα έχει πλῆθος σημείων που χρειάζονται μιά στοιχειώδη ως ίσχυρή άμυντική θωράκιση (νησιά, Κύπρος, Έβρος, Θράκη κ.λπ.), ό αριθμός των διαθέσιμων όπλιτών δέν μπορεί νά περιοριστεί πέρα από όρισμένα όρια. Καθώς δέ μιά κλάση στρατευσίμων (δωδεκάμηνη θητεία) δέν μπορεί νά άποδώσει πάνω από 50.000 άνθρώπους, τότε υπάρχει ένα κενό τουλάχιστον άλλων 50-70.000 άνδρων ή συμπλήρωση του όποιου μέ μισθοδοτούμενους είναι πρακτικά άδύνατη μέ τίς σημερινές οικονομικές δυνατότητες της χώρας. Η πρόθεση δέ αυτή έρχεται σε άμεση αντίθεση μέ τόν εξαγγελόμενο έκσυγχρονισμό των όπλικών συστημάτων καθώς είναι σαφές ότι τά διαθέσιμα χρήματα ή θά γίνονται μισθοί ή θά κατευθύνονται στην άγορά συστημάτων.

Ίσως θά ήταν περιττό νά συμπληρώσουμε ότι —έρημην έστω του οικονομικού—, μιά τέτοια διάρθρωση θά ήταν καταστροφική για τήν άποτελεσματικότητα των στρατιωτικών δυνάμεων της χώρας. Γιατί, σε αντίθεση μέ τά όσα ο κ. Τζαννετάκης σκέφτεται και δηλώνει, η επανάσταση της πολεμικής τεχνολογίας δέν έδωξε τούς ανθρώπους από τά πεδία των μαχών. Κάθε άλλο μάλιστα. Στο έπίπεδο της τακτικής του συμβατικού πολέμου αυτή η επανάσταση επικεντρώθηκε κυρίως στά βαρέα όπλα πεζικού. Οι άντιαεροπορικοί πύραυλοι «Στίγκερ», για

παράδειγμα, μέ τούς όποιους ένας μοναχικός πεζός μπορεί νά ένεργοποιήσει, έχουν γίνει ό έφιάλτης των πιλότων των πανάκριβων μαχητικών άεροπλάνων ή έλικοπτέρων. Τό ίδιο ισχύει για τά άντιαρματικά μέσα αλλά και για τά νέα πυρομαχικά του «ξεπερασμένου» πυροβολικού (παράδειγμα ή επανευρεθείσα νεότητα των όλμων των 107 χλστ.). Οι θεωρίες του κ. Τζαννετάκη για σούπερ όπλα και σούπερ μαχητές έκπορεύονται μάλλον από τίς ταινίες του Τζαίμς Μπόντ και έλάχιστη σχέση έχουν μέ τά συμβαίνοντα. Μιά άπλή παρατήρηση των όπλων που οι ύπερσύγχρονοι Άμερικανοί πεζοναύτες χρησιμοποιήσαν στον Παναμά θά άποκαθιστούσε τίς θεωρίες αυτές στην πραγματική τους διάσταση.

Η μοναδική, λοιπόν, ουσία των ύπουργικών δραματικών δηλώσεων φαίνεται νά είναι η συλλογή σταυρών και ψήφων έν όψει των έκλογών του Άπριλίου. Θά ήταν όπωσδήποτε δικαίωμα του μιά τέτοια έπιχείρηση εάν τό ουσιαστικό της κόστος δέν πλησίαζε τά όρια της καταστροφικής πρόθεσης. Καθώς δημαγωγία και διαμόρφωση προγράμματος και πολιτικής δέν συμβαδίζουν ή πραγματικότητα κυλά έτσι, χωρίς πρόγραμμα, σε βάρος και των δημόσιων οικονομικών και της άξιοπιστίας της έθνικής άμυνας.

Γιατί τά προγράμματα έξοπλισμών τρέχουν σε βάρος του δημόσιου λογιστικού χωρίς ειρό, χωρίς σχέδιο, χωρίς προοπτική, χωρίς ξεκάθαρες ιδέες. Ναυπηγούνται φρεγάτες, άποβατικά και κορβέτες, παραγγέλλονται έλικόπτερα και άρματα μάχης, σχεδιάζονται νέες άγορές του αιώνα (προφανώς του 21ου τώρα πιά) χωρίς τόν παραμικρό προβληματισμό για τό πώς θά πληρωθούν όλα αυτά ή, άκόμα πίο σοβαρό, για τό πόσες πιθανότητες έχουν νά επιβιώσουν όλα αυτά σε περίπτωση σύρραξης στις άκτές της Θράκης ή στις παραλίες της Μυτιλήνης, κάτω από τά πυρά των έκτοξευόμενων από ξηρά, άέρα και θάλασσα (σύντομα δέ και από ύποβρύχια) πυραύλων «Χαρπουν» (ή όποιας άλλης μάρκας σās άρέσει).

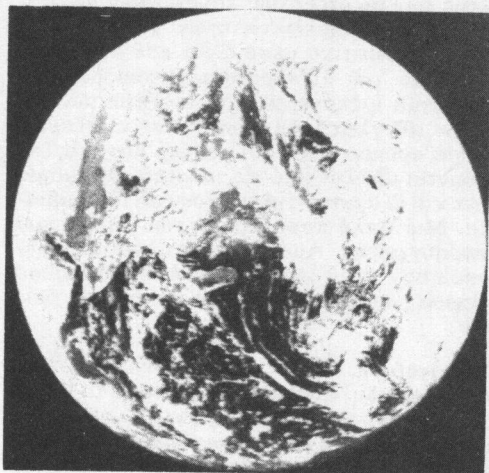
Έτσι λοιπόν, επειδή του κ. Τζαννετάκη —του όποιου κυρίου Τζαννετάκη, τό χάος είναι πραγματικά η άμυντική πολιτική της χώρας στά τελευταία χρόνια— του «φάνηκε» πώς αυτός είναι ό δρόμος προς τήν αυτοδυναμία (της Νέας Δημοκρατίας, όχι της Ελλάδας) και προς τό βουλευτικό άξίωμα. Έπειδή του «φάνηκε» πώς οι Γερμανοί ήταν 30.000 στην Ελλάδα του 1944, πώς τά F-104 είναι γαλλικά, πώς τά F-14 νίκησαν τά «τάγματα άξιοπρεπειας» του Νοριέγκα. Έπειδή άλλοι θά τά πληρώσουν όλα αυτά σε χρήμα και σε δάκρυ, αυτοί οι άλλοι που σήμερα κολακεύει η δημαγωγία και που η έντονα καλλιεργούμενη από τούς «δημοκρατικούς» θεσμούς άμάθεια τούς στομώνει άσφυκτικά τήν κριτική τους συνείδηση.

Καλή έπιτυχία κ. Τζαννετάκη!

Η μοναδική ουσία των ύπουργικών δηλώσεων περι έκσυγχρονισμού του άμυντικού έξοπλισμού της χώρας είναι μιά και μόνη: η συλλογή σταυρών και ψήφων έν όψει έκλογών

Ἀναπτυξιακά ὄραματα

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τά ἀναπτυξιακά ὄραματα τοῦ ἐδώδιμου καπιταλισμοῦ: ἢ περὶ κρατικο-μεσαίας «ἀναπτυξιακῆς» ἔκρηξης

Οἱ περὶ ἀναπτυξιακῶν ἐπενδύσεων δημόσιες συζητήσεις στὴ νεοελληνικὴ μας χώρα, ἐπικεντρώνονται, περίπου ἀποκλειστικά, στὰ γιγαντιαία πρότυπα ἔργα πού ἀπὸ προεκλογικὴ περίοδο σέ προεκλογικὴ περίοδο δίνουν τροφή σέ μιὰ ὀραματικὸν τύπου ἀναπτυξιακῆς φιλολογίας. Εἴτε πρόκειται γιὰ ἔργα ὑποδομῆς τύπου «ἐκτροπῆ τοῦ Ἀχελώου», εἴτε γιὰ ἔργα ἀνάπλασης περιοχῶν ὅπως οἱ περὶ λεκανοπεδίου Ἀττικῆς προβλέψεις, εἴτε γιὰ ἔργα-προκλήσεις τύπου Ὀλυμπιακοῦ Ἀγῶνος, εἴτε τέλος γιὰ δημιουργία βιομηχανικῶν μονάδων τύπου Πετροχημικοῦ ἢ Ἀλουμίνας, ὅλα ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά. Μένουν, δηλαδή, γιὰ πολὺ καιρὸ —συχνὰ γιὰ πάντα— στὸ ἐπίπεδο τῆς πρόθεσης καὶ γίνονται ἀντικείμενο ἔντονης κομματικῆς ἐκμετάλλευσης ἔστω καὶ στὴ μορφῇ τῆς μακέττας. Οἱ περιπέτειές τους δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ χώρα θέλει ἀλλὰ δὲν μπορεῖ, ὀραματίζεται χωρὶς νὰ ὑλοποιεῖ, ἐπενδύει στὴ φαντασία πολὺ πῖο εὐκόλα ἀπ' ὅτι στὴν πραγματικότητα.

Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ, πού κρίνεται ἀνάξια γιὰ νὰ διαφημιστεῖ ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, συνίσταται στὰ ὅσα προκύπτουν μέσα ἀπὸ τοὺς πολυδαίδαλους «ἀναπτυξιακοὺς» νόμους καὶ, ἰδιαίτερα, ἀπὸ τὸν πῖο διάσημο ἀναμεσαί τους, τὸν 1262/82. Καὶ ἀπέχει ὀπωσδήποτε πολὺ ἀπὸ τὴν μεγαλεπήβολη αἰσιοδοξία τῶν μεγάλων ἐπενδυτικῶν φαντασιώσεων. Μία πρόχειρη περιδιάβαση στὸν τύπο τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, μᾶς δίνει τὶς διαστάσεις τῶν πραγμάτων.

Σέ σύνολο 72 ἐπενδύσεων, ἐνταγμένων στὶς διατάξεις τοῦ 1262/82, οἱ 39 (ποσοστὸ 54%) εἶναι κάτω τῶν 50 ἑκατομμυρίων δραχμῶν συνολικῆς ἐπένδυσης. Οἱ 17 (ποσοστὸ 23%) εἶναι ἀνάμεσα στὰ 51 καὶ στὰ 100 ἑκατομμύρια, οἱ 12 (ποσοστὸ 16%) ἀνάμεσα στὰ 101 καὶ στὰ 250 ἑκατομμύρια καὶ μόνο οἱ 4 (ποσοστὸ 5%) ξεπερ-

νοῦν τὰ 251 ἑκατομμύρια χωρὶς ὅμως καμία νὰ ὑπερβαίνει τὰ 500. Πρόκειται δηλαδή γιὰ πολὺ μικρὲς ἐπενδυτικὲς πρωτοβουλίες πού δὲν δημιουργοῦν ὀλόγυρά τους οὔτε τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀνταγωνιστικὴ ἐμπορευματοποίηση τῶν προϊόντων τους ὑποδομή, οὔτε διαθέτουν τὴν ἀναγκαία εὐελιξία γιὰ ν' ἀνταπεξέλθουν στὶς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς. Μὲ λίγα λόγια στὶς περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται γιὰ θνησιγενεῖς καὶ κυριολεκτικὰ προβληματικὲς κατασκευές πού δὲν θὰ εἶχαν κανένα λόγο ἰδρύσεως καὶ λειτουργίας ἐὰν δὲν στηρίζονταν στὴν κρατικὴ ἐπιδότηση καὶ προστασία.

Πραγματικά, ἡ δημιουργία τους ἐξαρτᾶται περίπου ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐπιδότηση. Αὐτὴ ἐκφράζεται σέ πολλαπλά επίπεδα, στὴν ἄμεση ἐπιχορήγηση, στὴν ἐγγύηση τῶν συναπτομένων τραπεζικῶν δανείων καὶ στὴν ἐπιχορήγηση τῶν ἐπιτοκίων πού βαρύνουν τὰ δάνεια αὐτά, χωρὶς ν' ἀναφερθοῦμε σέ ἄλλες εὐεργετικὲς ὡς καὶ χαρακτηριστικὲς «διευκολύνσεις». Σέ μερικές περιπτώσεις οἱ ἐπιχορηγήσεις, οἱ ἐγγυημένες καὶ ἐπιδοδοτούμενες δανειοδοτήσεις καλύπτουν τὸ σύνολο περίπου τῆς σέ χρῆμα ἐπένδυσης. Αὐτὸ γίνεται συνήθως μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐπενδυτῆ μὲ πάγια στοιχεῖα στὴν ἐπένδυση, μὲ κάποιο οἰκόπεδο στὶς πῖο πολλές περιπτώσεις. Τὸ στοιχεῖο δὲ αὐτό, τὸ οἰκόπεδο γιὰ παράδειγμα, μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ μὲ σημαντικὴ ἐλαστικότητα, πράγμα πού εὐνοεῖ φυσικὰ τὸν ἐπενδυτῆ.

Ἔτσι, γιὰ ν' ἀναφερθοῦμε σέ μερικά ἐνδεικτικὰ παραδείγματα, μιὰ μονάδα «συσκευασίας κρέατος» (χασάπικο), ἐπενδυτικὸ ὕψους 46,8 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ξεκίνησε μὲ 80% ξένα κεφάλαια. Μιὰ μονάδα τυποποίησης φυστικῶν ὕψους 62,5 ἑκατομμυρίων, ξεκίνησε μὲ 85% ξένα κεφάλαια. Μιὰ μονάδα ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων μὲ 85% ἐπίσης ξένα κεφάλαια, κ.λπ. Ἡ πτῶση τῶν ποσοστῶν τῶν ξένων κεφαλαίων στὶς ἐπιχειρήσεις τουριστικῶν καταλυμάτων (στὸ 50% περίπου κατὰ μέσο ὄρο) ὀφείλεται συνήθως στὴν ὑπερκοστολόγηση τοῦ οἰκοπέδου μὲ βάση τὸ ὅποιο ξεκινᾶ μιὰ τέτοια ἐπένδυση.

Ὁ ἀναπτυξιακὸς χαρακτήρας τῶν ἐπενδύσεων αὐτῶν μόνο χαμόγελα μπορεῖ νὰ προκαλέσει στὶς πῖο πολλές περιπτώσεις. Ὁ προγραμματισμὸς ἀπουσιάζει περίπου ὀλοκληρωτικά στὶς διαδικασίες αὐτὲς συνολικῆς μελέτης σκοπιμότητας δὲν φαίνεται οὐσιαστικὰ νὰ ὑπάρχουν (σίγουρα, σέ κάποιο δημόσιο συρτάρι κάτι ὑπάρχει ὡς ἄλλοθι, στὴν πράξη ὅμως εὐκόλα ξεχνιέται). Ἀπὸ τὶς 21 περιπτώσεις ἐνταξῆς τουριστικῶν μονάδων (ξενοδοχείων ἢ ἐνοικιαζόμενων δωματίων) πού ἐπισημάνσαμε στοὺς δύο αὐτοὺς μῆνες, οἱ 18 (ποσοστὸ 86%) ἀφοροῦν τουριστικὰ κορεσμένες περιοχές μὲ ἰδιαίτερα μάλιστα προβλήματα πληρότητας τοῦ δυναμικοῦ τους. Πρόκειται γιὰ τὴ Ρόδο, τὴν Πάρο, τὴν Μύκονο καὶ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου, τὴν Χερσόνησο Ἡρακλείου, τὸν Πλαταμώνα κ.λπ. Στὶς ἐκτὸς τουρισμοῦ περιπτώσεις ἔχουμε συνήθως ἐγκρίσεις γιὰ μονάδες τροφίμων καὶ ἀγροτικῶν προϊόντων —συσκευαστήρια, χασάπικα, ἐλαιοτριβεῖα, κ.λπ.—, γιὰ μονάδες οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, γιὰ ναυπηγήσεις τουριστικῶν σκαφῶν περιορισμένου μεγέθους... Πρόκειται ὀπωσδήποτε γιὰ ἰδιότυπες «ἀναπτυξιακὲς» ἐπιλογές μὲ

δυσανάλογο δημόσιο κόστος και αμφίβολη εκ κατασκευής βιωσιμότητα.

Στην τρέχουσα πολιτική διάλεκτο του τόπου, οι πρωτοβουλίες αυτές ορίζονται ως «ύγιής ιδιωτικός τομέας» και ως «δημιουργικές πρωτοβουλίες του επιχειρηματικού κεφαλαίου». Με τέτοια κοινωνική βάση γίνεται φυσικά σαφές γιατί ο «φιλελευθερισμός» της Νέας Δημοκρατίας πάσχει από τόσα σύνδρομα κρατισμού. Πρόκειται απλώς για το ευνόητο αίτημα των «επιχειρηματιών» αυτών να διευρυνθούν οι ήδη εκπληκτικές χαριστικές διατάξεις που τους στηρίζουν. Με λεφτά των φορολογούμενων μισθωτών φυσικά!

Στόν κοινωνικό τομέα οι εισοδηματίες κάθε μορφής, οι κάτοχοι κάποιας περιορισμένης έστω κινητής ή ακίνητης περιουσίας, βρίσκουν στις επενδύσεις αυτές και στις ενισχύσεις που τις συνοδεύουν την σχετικά ακίνδυνη ευκαιρία για να πραγματοποιήσουν τό μεγάλο εισοδηματικό και κοινωνικό άλμα. Τό ξεκίνημα με 80-85% ξένα κεφάλαια, οι πολλαπλές εγγυήσεις και οι προοπτικές φοροδιαφυγής που συνοδεύουν τις επιχειρήσεις αυτές υπόσχονται εύκολα άμεσα κέρδη έστω και αν μεσοπρόθεσμα δέν φαίνεται να υπάρχουν προοπτικές.

Στην ουσία, ένα τέτοιο σύστημα μόνο ως άλ-

λοθι αναφέρεται στην έννοια ανάπτυξη. Γι' αυτό και παρουσιάζεται τόσο ανορθολογικό και προκλητικά ασυνάρτητο. Πρόκειται για έναν μηχανισμό πριμοδότησης ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων από τό πλεόνασμα που προκύπτει από την εργασία άλλων. Τό κράτος, ό μεσολαβητής σε τούτη τή διαδικασία, λειτουργεί και έδω ταξικά, άπροκάλυπτα και προκλητικά. Τά κόμματα «έξουσίας» λειτουργούν —στην έπαρχία ιδιαίτερα— ως τροχονόμοι σ' αυτές τις διαδρομές μεταβίβασης πλούτου, καθορίζοντας τις προτεραιότητες με βάση τις πιέσεις και τούς διατιθέμενους ψήφους. Κι' έτσι τρέφεται και αναπαράγεται αυτός ό φαινομενικά εϋθραυστος μικρομεσαίος χώρος, ό γεμάτος αυτοπεποίθηση, Μπέ Έμ Βέ και σκυλάδικα.

Η θαυμάσια ύποκριτική άστική πολιτική μας δέν παραλείπει να στιγματίζει τή φοροδιαφυγή που σε χώρους όπως αυτός, ό διά του 1262/82 τρεφόμενος, άνθίζει. Μαστιγώνει τήν ίδια στιγμή που χαριστικά έπιδοτεί. Κι όταν κάποιος άπελπισμένος ύπουργός μιλήσει για «πόθεν έσχες» τότε γκρεμίζονται και οι πιο οίκουμενικές κυβερνήσεις. Πάντα στο όνομα τής «ανάπτυξης» και τής «ιερής ιδιωτικής πρωτοβουλίας». Άμήν!

Στη Μιαία

Οι παραγωγοί της χαμένης παραγωγής

Στους έθνικούς δρόμους οι καπνοπαραγωγοί, στην Κρήτη οι σταφιδοπαραγωγοί, λίγο πολύ παντού οι πτηνοτρόφοι, και αβριο, σέ άλλη συγκυρία ή άλλα σέ άλλη εποχή του χρόνου, οι βερυκοπαραγωγοί, οι ροδακινοπαραγωγοί, οι έλαιοπαραγωγοί, οι βαμβακοπαραγωγοί, οι τοματοπαραγωγοί και ίσως οι άγελαδοτρόφοι. Έκτός συναγωνισμού οι πορτοκαλοπαραγωγοί. Τά αίτήματα κοινά διαμέσου των εποχών και των άγροτικών ένασυχολήσεων: στήριξη εισοδήματος, έπιδότηση, άγορά της παραγωγής από φορείς κρατικούς καθώς οι άλλοι φορείς, οι της άνοιχτής άγοράς περιφρονούν αυτά τά προϊόντα. Βρισκόμαστε στό τέλος της δεκαετίας των άναδιάρθρώσεων της γεωργικής παραγωγής. Δεκαετία πλούσια σέ έπιδοτήσεις πού όμως έγιναν, στό μεγάλο τους μέρος, άλλου RENT ROOMS (άγροτο-τουριστική επένδυση τό λένε έπίσημα), άλλου διαμέρισμα στην πόλη, άλλου άγροτικό 4x4 και μικρομάγαζο, ΠΡΟ-ΠΟ, σουβλάκια, PUB άγροτική, καφετέρια και ήλεκτρονικά παιχνίδια. «Αναδιάρθρωση των καλλιεργιών» και «όργάνωση βοσκοτόπων» δέν έγιναν. Γι' αυτό και παίρνει ό στρατός τά βουνά ν' άνοιξει πηγάδια και γεωτρήσεις τό κατακαλόκαιρο όταν τά κοπάδια φθάνουν στό όρια νά πεθάνουν από δίψα. Ζήτημα έπιλογών! Άνάμεσα στην παραγωγή μεσοπρόθεσμα έμπορευσιμων άγαθών και στην άπόκτηση βραχυπρόθεσμα περιουσιακών στοιχείων και καταναλωτικών άγαθών επιλέχθηκε ή δεύτερη προοπτική. Μέ την ένθάρρυνση και την συνενοχή μάλιστα μιας ψηφοθηρούσης Πολιτείας, μιας «έπίσημης» ιδεολογίας πού οι πάντες φρόντισαν νά καλλιεργήσουν. Πού βρίσκεται τό πρόβλημα λοιπόν άφου, σέ τούτα τουλάχιστον όλοι είναι όμόφωνοι, και συνένοχοι και όμοιδαές;

Τό πρόβλημα άχνοφαίνεται στό σουπερ μάρκετ. Της Κρήτης γιά παράδειγμα όπου ή έγχώρια γραβιέρα κοστίζει από 30% ως 50% άκριβότερα άπ' ό,τι αντίστοιχα τυριά πού εισάγονται από την Όλλανδία, τή Δανία, τή Γερμανία, αλλά και την Ίσπανία! Όπου οι πατάτες Λασηθίου έρχονται στις λαϊκές και στό μανάβικα άκριβότερες άπ' ό,τι οι όμόλογές τους πού ταξιδεύουν μέρες όλόκληρες γιά νά 'ρθουν νά φαγωθούν στην Κρήτη. Και τά χωριά του Λασηθίου νά έρημώνονται παράλληλα καθώς ό,τι προκύπτει από τις πατάτες γίνεται διαμέρισμα ή μικρομάγαζο στό 'Ηράκλειο. Πρόβλημα; Ουδέν αν έτσι νομίζουμε κι αν έτσι άποφασίζουμε και επιλέγουμε. Άπλως κατασκευή έχουμε μιας «νέου τύπου» κοινωνίας πού τό παραγωγικό της υπόβαθρο στηρίζεται σέ συγκυρίες πού διαμορφώνονται άπόκατρα, όπου καμία παρέμβαση των έδω παραγόντων δέν χωρά. Και φυσικά, ό νέος αυτός τύπος είναι, και θά είναι, τό βασίλειο της άβεβαιότητας, του εύκολου πανικού, των προσωπικών λύσεων, της «κονόμας» και του «ό,τι άρπάξουμε», των φαινομενικά παράλογων έκρήξεων και αντίδράσεων, σ' ένα κοινωνικό ίστό πού τίποτα δέν τον συγκρατεί ένιαίο.

Έμπρός γιά τή δεκαετία του 1992, του 1996, του 2000 και του όποιου άλλου όρόσημου θ' άνακαλύψουν οι περί των πάντων και του τίποτα τυρβάζοντες δημαγωγοί πού μας κυβερνούν. Αυτόι τουλάχιστον είναι άντάξια εικόνα και όμοίωση του νέου κοινωνικού μας τύπου.

Ό πόλεμος των παιδιών

«Τί σās φταίνε τά παιδιά μας»; ήταν τό σύνθημα πού έντονα χρησιμοποιήσαν και οι δύο εμπόλεμες πλευρές κατά τή διάρκεια της μάχης της Έθνικής όδου, στην πρόσφατη σύρραξη άνάμεσα σέ καπνοπαραγωγούς και νταλικιέρηδες. Και οι «ρεπόρτερς» των έφημερίδων και της τηλεόρασης έσπευδαν νά μεταγλωττίσουν τό σύνθημα σέ εικόνες, προβάλλοντας παιδιά στριμωγμένα στις στενάχωρες κουκέττες κάποιας νταλικας ή σκαρφαλωμένα στις έξίσου άβολες καρότσες των τρακτέρ. Τά παιδιά λοιπόν ως λάβαρα και στό δύο στρατόπεδα. Λάβαρα νομιμοποιημένα της βίας στην όποια και οι δύο πλευρές κατέφυγαν γιά τήν προώθηση των συμφερόντων τους. Έπιπλέον, λάβαρα μιας κοινωνίας άσύντακτης όπου τό «δικιο» βρίσκεται μακριά από τή συντεταγμένη πρόταση. Άποσπασματικό, δεμένο μέ τούς

συμφεροντολογικούς μικρόκοσμούς της μιας ή της άλλης όμάδας. Σύμβολο μιας κοινωνίας πού σπαράζει άντιφατική και έρμαφρόδιτη, ύστερική και πανικόβλητη.

Ό,τι άρπάξουμε

Νά παγώσουν οι κατασχέσεις κατά του Όλυμπιακού και νά ύπάρξει νομοθετική πράξη μέ την όποια θά άποδεσμευτεί ή ηπειρώτικη όμάδα από την Τράπεζα Κρήτης. Σέ άλλα έλληνικά: δώρο 3,8 δισεκατομμύρια πρós μία ποδοσφαιρική όμάδα, εκπροσωπούμενη από τον μέγα παράγοντα της κοινωνικής μας ζωής Σαλιαρέλη και τις γροθιές του. Η εισήγηση ήταν των κ.κ.

Άνδρουλάκη (ΚΚΕ), Άνδριανόπουλου (Ν.Δ.) Μ. Κουρή (ΠΑΣΟΚ) σύν και ό κ. Πολύδωρας ύποψήφιος της Ν.Δ. στον δικηγορική σύλλογο Άθηνών. Ό άνθος της κοινωνίας δηλαδή. Ό Χ. Φλωράκης, έξερχόμενος από τή συνάντηση των 3 άρχηγών άνακίνωσε ότι, επειδή «τό ζήτημα ήταν σοβαρό, συμφώνησαν νά παγώσει ή συντηρητική κατάσχεση μέχρι την τελική δικαστική άπόφαση». Τί νά πεί ό άνθρωπος. Έκλογές έρχονται, ό λαός του Όλυμπιακού πολός, ό Άνδρουλάκης χρειάζεται ψήφους, οι ψήφοι δέν έχουν χρώμα, όταν μάλιστα είναι έρυθρόλευκοι καλύτερα ένμέρει και ή ιδεολογική διάσταση. Άλλά τότε γιατί έχει άδικο ό κόσμος πού λέει ότι όλοι ίδιοι είναι;

Η «δευτεροβάθμια» αυτοδιοίκηση

Άς μή μεμψιμοιρούμε, αλλά κι άς μή χορταίνουμε μέ παχιά λόγια. Ό νέος νόμος γιά τή «δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση» είναι άναμφισβήτητα μέτρο θετικό, γιατί άφενός τά νέα νομαρχιακά συμβούλια θά είναι αίρετά μέ άμεση έκλογή από τούς δημότες και άφετέρου διότι περιορίζεται ή συμμετοχή σ' αυτά των αντιπροσώπων των κοινωνικών φορέων ενώ καταργείται ή ex officio συμμετοχή της κεντρικής διοίκησης. Ό νόμος όμως άναμόρφωσε τό θεσμό ως πρós τις άρμοδιότητες των νομαρχιακών συμβουλίων. Τό αν θά έχουν άποφασιστικές κι όχι μόνο γνωμοδοτικές άρμοδιότητες παραμένει ζητούμενο, όπως ζητούμενο παραμένει και ή καθέρωση του γ' βαθμού Τοπικής

Αυτοδιοίκησης χωρίς τόν όποιο ό δλος θεσμός είναι άνάπηρος. Βέβαια, δέν θά μπορούσε νά περιμένει κανείς από τήν Οίκουμηνική νά θεσπίσει τόσο άποφασιστικές τομές στήν Τοπική Αυτοδιοίκηση. Άλλά τότε γιατί οί πανηγυρισμοί; Ένας πρώην πρωτοργός τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ό κ. Μπέης, νά πώς βλέπει τό νέο θεσμό: «*ή νομαρχιακή αυτοδιοίκηση θά άνδρωθεί* (δηλαδή κύριε Μπέη στά νομαρχιακά συμβούλια μόνο άνδρες θέλετε;) *και οί εκλεγμένοι εκπρόσωποι της θά κατορθώσουν νά άποσπούν έξουσίες, πόρους και άρμοδιότητες από τήν κεντρική διοίκηση*». Άλλά αυτό πού ό κ. Μπέης ως νομοθέτης πλέον, θεωρεί θετικό («*θά κατορθώσουν νά άποσπάσουν...*») δέν είναι παρά τό γνωστό ζητιάνεμα, τό παζάρεμα, τό άλιβερύσι και οί συμβιβασμοί, ή έλλειψη ιδίων πόρων, άρα ίδιας έξουσίας, πού καν' εύφημισόν ώστόσο ονομάζεται αυτοδιοίκηση...

Ύποτίθεται...

Ύποτίθεται ότι ή Βουλή τών Έλλήνων ψήφισε για νά εκλέξει πρόεδρο τής Δημοκρατίας ενώ όλοι ξέρουν ότι ό πρόεδρος θά εκλεγεί μετά τις βουλευτικές εκλογές και ή ύπόδειξη του θά είναι καρπός συναινέσεων, συμβιβασμών και παζαρεμάτων μεταξύ τών επιτελείων τών κομμάτων. Ύποτίθεται επίσης ότι όλοι κόπτονται για τήν αναβάθμιση του ρόλου τής Βουλής, νά γίνει πραγματικό όργανο έκφρασης τής λαϊκής κυριαρχίας. Ύποτίθεται ότι ή οικολόγος βουλευτής κα Δίξη, άναρπώντας πανώ όταν κλήθηκε νά ψηφίσει, θέλησε νά διαμαρτυρηθεί έμπρακτα για τήν αναλγησία πού δείχνει ή πολιτική τάξη ως προς τό νέφος και νά εύαισθητοποιήσει τήν κοινή γνώμη. Ύποτίθεται ότι ή κα Συνοδινού δέν άντεξε τόν έμπαιγμό εναντίον του θεσμού και τής Βουλής και παραιτήθηκε και από τό βουλευτικό αξίωμα και από τή Νέα Δημοκρατία. Ύποτίθεται, επίσης, ότι όλοι έμείς, θεατές αυτών τών λόγων και άκροατές τών έργων πρέπει τά τρία αυτά έπεισόδια νά τά θεωρήσουμε κορυφωση τής πολιτικής, νά παρηγορήσουμε τό δράμα του πολιτικού άποκλεισμού μέ τά τερτίπια τής κομματικής σκοπιμότητας, τις μελοδραματικές εκρήξεις και πάνω άπ' όλα νά διδαχθούμε μέ τήν παραδειγματική πράξη-πρόκληση πού θά μάς έκανε νά «συνειδητοποιήσουμε» τή σοβαρότητα του προβλήματος.

Ύποθέσεις είναι όλα αυτά. Ύποθέσεις πού για τήν επαλήθευσή τους κανείς δέν νοιάζεται. Άρκει τό πρωτόκολλο τής κοινοβουλευτικής τάξης, τής προσωπικής εύαισθησίας και του συμβολικού μιμητισμού νά τηρείται καλά ώστε νά μάς αναπέμπεται ως θέαμα άποσβολωτικό. Γι' αυτό άλλωστε χρειάζονται και τά κουδούνια του κ. Τσαλδάρη. Κοπάδι χωρίς κουδούνια και σφυρίγματα δέν γίνεται.

Σημείωση. Τό παιχνίδι και τό παιχνίδισμα φίλοι οικολόγοι είναι καλό πράγμα, κι όχι μόνο επειδή είναι αντίδοτο δραστικό στη σοβαροφάνεια και τά γραββατοφορεμένα πολιτικά ήθη. Άλλο όμως παιχνίδι κι άλλο πλάκα, για πράγματα πού δέν είναι τής πλάκας. Όπως επίσης άλλο φαντασία κι άλλο εκκεντρικότητα, κακόγουστη μάλιστα. Άν πράγματι θέλατε νά ύποδειξετε άλλο ύφος κι άλλο ήθος για τους δημόσιους θεσμούς έτσι πού οί άνθρωποι νά καταλαβαίνουν ότι θά μπορούσαν πού ανθρώπινα νά οργανώσουν τή ζωή τους δέν είχατε π.χ., παρά νά προτείνετε ύποψήφιο για τήν προεδρία έναν *καλό δασοφύλακα*. Γιατί τά δέντρα και οί άνθρωποι τους δέν είναι χρήσιμοι μόνο για θηρευτικές άσκήσεις...

Νικαράγουα...

Η εξέγερση τών Σαντινίστας τό 1979 ήταν μιά πραγματική λαϊκή εξέγερση πού κατάφερε νά συνεγείρει τή συντριπτική πλειοψηφία του λαού τής μακρυνής Νικαράγουα διώχνοντας τό διεφθαρμένο καθεστώς Σομόζα. Η καταπονημένη από τόν εμφύλιο πόλεμο και τή μακρά νύχτα τής άποικιοκρατίας χώρα άνέλαβε εδύς τό γιγάντιο έργο τής οικονομικής και κοινωνικής άνασυγκρότησής της κάτω από τήν εμπνευσμένη και παθιασμένη ένέργεια τών Σαντινίστας. Καιτοι ή κατάληψη τής έξουσίας έγινε ένοπλα τό νέο καθεστώς δέν επιδόθηκε στη γνωστή από άλλες περιπτώσεις άσκηση μέ τους κροταλισμούς τών πολυβόλων εναντίον τών ήττημένων. Τά οικονομικά και τά κοινωνικά της μέτρα ήταν τέτοια πού γρήγορα, τά πρώτα χρόνια, άρχισε νά γνωρίζει και οικονομική άνάκαμψη και κοινωνική δικαιοσύνη. Γιατί δέν ήταν λίγο τό μίσος τής περιουσίας του δικτάτορα Σομόζα (30% του έθνικού πλούτου) και τών άλλων μεγαλοοικητών στους άκτήμονες και πεινασμένους ά-

γρότες, ούτε ή καταπολέμηση του άναλφαβητισμού ούτε ή ιατρική περίθαλψη και ή εκπαίδευση πού οργανώθηκαν για πρώτη φορά. Έξάλλου τό καθεστώς τών Σαντινίστας παρά τις δυσκολίες ήταν καθεστώς δημοκρατικό.

Αυτή ή άπτή κοινωνική και πολιτική πρόοδος προσέκρουσε στις βουλές τής ΣΙΑ πού δέν έννοούσε ότι ήταν δυνατό νά άνθίσει κάτω από τή μύτη της ένα επαναστατικό καθεστώς - πρόκληση για όλη τήν Κεντρική Άμερική και τά ύποχείρια προτεκτοράτα της. Οί «Κόντρας» δέν ήταν μιά αυθόρμητη λαϊκή αντίδραση στό καθεστώς τών Σαντινίστας. Έξοπλίστηκαν συστηματικά και ύποκινήθηκαν από τις ΗΠΑ, έτσι πού ή χώρα βυθίστηκε επί μιά δεκαετία σέ αίματηρό εμφύλιο πόλεμο. Και μόνο τό γεγονός ότι οί Σαντινίστας, για νά άποκρούσουν τή στρατιωτική επέμβαση, άναγκάστηκαν νά έφαρμόσουν τό μέτρο τής ύποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας για πρώτη φορά στη χώρα αυτή, δείχνει τους καταναγκασμούς πού δέχθηκε ή έξουσία τους. Ο άδυσώπητος αυτός πόλεμος κόστισε 50.000 νεκρούς και 200.000 άστεγους σέ μιά χώρα μόλις 3.000.000 κατοίκων. Τά ύπόλοιπα συμπλήρωσε ή πείνα. Ο πληθωρισμός τά τελευταία δύο χρόνια, εξαιτίας του οικονομικού εμπάρκο πού έπέβαλαν τό Δ.Ν.Τ. και οί ΗΠΑ έφτασε τά 30.000%, ή οικονομία κατέρρευσε όχι γιατί ήταν σχεδιασμένη αλλά γιατί, σ' αυτή τή φοβερή πολιορκία απέξω και τήν έσωτερική αίμοραγία μέσα, δέν τής επέτρεψαν νά όρθοποδήσει. Τά ύπόλοιπα ήταν σχεδόν αυτόματη συνέπεια: και τά πολιτικά - στρατιωτικά μέτρα τών Σαντινίστας εναντίον τών κόντρας και ή μαζική μεταστροφή του καθολικού κλήρου προς τήν φιλελεύθερη κα Τσαμόρο, ισχυρά ύποστηριζόμενη, αυτή και ή οικογένειά της, από τις ΗΠΑ και ή άπώλεια τής πλειοψηφίας στις ύποδειγματικές δημοκρατικές εκλογές πού διενήργησαν οί Σαντινίστας. «Νίκησε ό πρόεδρος Μπούς» έγραφε ή *Barricada*, ή απογευματινή εφημερίδα του FSLN. Πράγματι. Νίκησε ό Μπούς και ή πείνα στην όποια καταδίκασε τό λαό τής Νικαράγουα. Όλα τά ύπόλοιπα, εύρωπαϊκή βοήθεια, διεθνής άλληλεγγύη δέν ήταν παρά λόγια πού τά πήρε ό άνεμος.

Τά περίπλοκα προβλήματα πού αντιμετώπιζει τώρα ή χώρα, κυρίως αυτά πού σχετίζονται μέ τόν άφοπλισμό του στρατού τών Σαντινίστας και του στρατού τών Κόντρας, θά πάρουν τό δρόμο τους. Πίσω έμεινε ή «επανάσταση τών ποιητών», όπως ονομάστηκε ή νικαραγουανή επανάσταση. Μαζί της και όλα τά κοινωνικά προβλήματα πού δέν μπόρεσε νά λύσει. Μιά καινούρια φάση άγώνων άρχίζει γι' αυτή τή μικρή και ματωβαμμένη χώρα.

Τί σημαίνει νά είσαι μαρξιστής στήν ΕΣΣΔ

του Μπόρις Καγκαλίτσκι

Ο Μπόρις Καγκαλίτσκι είναι πανεπιστημιακός, κοινωνιολόγος από τους δυναμικότερους διαφωνούντες στην ΕΣΣΔ, καί στέλεχος της άριστης αντιπολίτευσης. Στόν «Πολίτη» έχουν δημοσιευθεί κατ' επανάληψη κείμενά του.

Ελπίζω ότι ο τίτλος της διάλεξής μου, που είναι εμπνευσμένος από το γνωστό έργο του Όσκαρ Γουάιλντ, δέν είναι παραπλανητικός.* Σκοπεύω νά είμαι απόλυτα σοβαρός. Άν υπάρχει θέση για ειρωνεία στή σημερινή όμιλία, τότε αυτή είναι μία από τίς «ειρωνείες τής ιστορίας» για τίς όποιες τόσο προφητικά μίλησε ό Ίσαάκ Ντούτσερ. Σκέφτηκα πολύ σχετικά μέ τό τί θά πώ σέ αυτή τή διάλεξη. Συνήθως οί βραβευόμενοι κατά τήν άπονομή τών βραβείων προσπαθούν νά βγάλουν ένα πολύ σοφό καί πολύ βαθύ λόγο για νά άποδείξουν στους έαυτούς τους καί στό κοινό ότι άξίζουν μία τέτοια τιμή. Θά είχα, ίσως, κάνει κι εγώ άκριβώς τό ίδιο άν ή πολιτική κατάσταση στή χώρα μου δέν ήταν κάπως διαφορετική καί άν τά τάνκς δέν άποτελούσαν καθημερινό θέαμα στους δρόμους σέ πολλές από τίς πόλεις μας. Άλλά, δυστυχώς, έτσι άκριβώς εξελίσσεται ή κατάσταση. Σήμερα καθένας περιμένει από κάποιον που έρχεται από τή Σοβιετική Ένωση στή Δύση νά μιλήσει για τά τελευταία πολιτικά γεγονότα. Έτσι κι εγώ, όντως, σκοπεύω νά μιλήσω όχι για τό παρελθόν αλλά για τό τί συμβαίνει στή χώρα μου σήμερα.

Δέν είναι εποχή για σοβαρή άκαδημαϊκή έρευνα. Άλλά μήπως σημαίνει αυτό, ότι αυτές τίς δύσκολες μέρες μπορούμε νά τά βγάλουμε πέρα χωρίς καθόλου θεωρία; Φαίνεται ότι ένα μεγάλο τμήμα τής φιλελεύθερης διανόησης, μιλώντας από τό βήμα του Συνεδρίου τών Άντιπροσώπων του Λαού, στήν τηλεόραση καί μέσα από τίς σελίδες τών *Νέων τής Μόσχας*, θεωρεί ότι μπορούμε. Καί, έν πάση περιπτώσει, αυτό τό τμήμα τής κοινωνίας μας είναι βαθιά πεισμένο ότι μπορεί κάλλιστα νά τά καταφέρει κάτω από ό-

ποιεσδήποτε συνθήκες χωρίς τόν μαρξισμό. Πολύ πιθανόν αυτοί που σκέφτονται έτσι νά έχουν δίκιο: μπορούν νά ζήσουν καί χωρίς τόν μαρξισμό. Άλλά μπορεί ή κοινωνία, επίσης, νά τά καταφέρει χωρίς αυτόν;

ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΚΑΙ «ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ»

Στό ιδεολογικό επίπεδο τά δύο πρώτα χρόνια τής περεστρόϊκα συνιστούσαν τήν έκδίκηση τής γενιάς του '60. Έκ πρόσωποι αυτής τής γενιάς βρέθηκαν άπροσδόκητα στό προσκήνιο· πολλοί από αυτούς ανακάλυψαν ότι είχαν πραγματική έξουσία. Ο φιλελεύθερος κομμουνισμός, ό όποιος είχε εμπνεύσει πολλούς διανοούμενους τήν περίοδο του Χρουτσώφ καί ό όποιος υπέστη συντριπτικό πλήγμα μετά τήν εισβολή τών Σοβιετικών δυνάμεων στήν Τσεχοσλοβακία, ξαπανήρη πάνω του. Κάποιοι πίστεψαν ξανά στή δυνατότητα βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων άπ' τά πάνω καί ότι μία φιλελεύθερη μεταρρύθμιση τής άγοράς, τήν όποία φαντάζονταν ως μία δεύτερη έκδοση τής Νέας Οικονομικής Πολιτικής του Λένιν καί ή όποία θά εφαρμοζόταν υπό τήν καθοδήγηση τής ήγεσίας του κόμματος μέ συνείδηση του ιστορικού ρόλου τής, θά μάς οδηγούσε όμαλά καί σταθερά στή δημοκρατία. Καί ή προοδευτική διανόηση θά βοηθούσε αυτή τή διαδικασία μέσω συμβουλών καί έποικοδομητικής κριτικής.

Δυστυχώς τέτοιες ψευδαισθήσεις ήταν καταδικασμένες νά μήν διαρκέσουν πολύ. Έγινε γρήγορα σαφές ότι πίσω από τήν γενικότερη προσπάθεια για «άλλαγή» υπήρχαν αντιμαχόμενα συμφέροντα: ότι ή μεταρρύθμιση τής άγοράς ή όποία έμπαινε σέ εφαρμογή από τίς αρχές ήταν πρός όφελος του πιο σύγχρονου τμήματος του μηχανισμού — τής τεχνοκρατίας — μιάς συμμαχίας ανάμεσα σέ λίγες πολυεθνικές καί στήν παραδοσιακή γραφειοκρατική νομενκλατούρα, μέσω του συστήματος τών «μεικτών έπιχειρήσεων».

Βέβαια έγιναν κάποιες θετικές καί πραγματικές αλλαγές. Δέν πρέπει νά υποτιμάμε τό ίδιο τό γεγονός ότι ό σοβιετικός λαός έχει τώρα πρόσβαση σέ γραπτά που μόνο τρία ή τέσσερα χρόνια πριν θεωρούνταν επικίνδυνα καί άνατρεπτικά. Αυτό δέν είναι σημαντικό μόνο για τους διανοούμενους. Καί, παρόλους τους γραφειοκρατικούς χειρισμούς, δέν υπάρχει καμία άμφιβολία ότι ή πραγματοποίηση τών έκλογών πριν λίγο καιρό καί οί μετέπειτα εργασίες του Συνεδρίου καί του Άνωτάτου Σοβιέτ τόνωσαν τήν πολιτική ζωή καί έδωσαν τήν ευκαιρία σέ αντιπολιτευτικές φωνές νά άκουστούν. Άλ-

* Αυτό είναι τό κείμενο διάλεξης εις μνήμην Ίσαάκ Ντούτσερ του 1989 που έδωσε ό Μπόρις Καγκαλίτσκι στις 18 Σεπτεμβρίου στο London School of Economics.

λά αν μιλάμε για την καθημερινή μας ζωή, για τον καθημερινό μας αγώνα για επιβίωση, θα ανακαλύψουμε ότι η περσεστρόικα δεν ωφέλησε τις μάζες.

Οι φιλελεύθεροι του στυλ της δεκαετίας του '60 βρέθηκαν σε θέση άμυνας. Είδαν τους έαυτούς τους να αντικαθίστανται από πίο συνεπείς ύποστηρικτές της νεο-φιλελεύθερης ιδεολογίας: θαυμαστές της κυρίας Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρήγκαν. Άνεξάρτητα από το αν μās άρέσουν αυτές οι άπόψεις ήταν, σε κάθε περίπτωση, μάλλον πίο λογικές άπό τις άπόψεις των φιλελεύθερων κομμουνιστών. Πράγματι τό νά είναι κανείς ύπέρ της χωρίς περιορισμούς ελευθερίας της άγοράς, ύπέρ του «πλουραλισμού της ιδιοκτησίας», σημαίνει στην πράξη τή δημιουργία ενός ιδιωτικού τομέα και τή πώληση μετοχών των κρατικών επιχειρήσεων· αν θεωρεί κανείς ως μόνη έλπίδα για τή χώρα τούς δυναμικούς επιχειρηματίες και όχι την εργατική τάξη, αν επιχειρηματολογεί κανείς ύπέρ της ανάγκης νά εμπορευματοποιηθούν ή παιδεία, ή υγεία και ή περίθαλψη, μέ λίγα λόγια αν ύποστηρίζει κανείς μέ έργα ή μέ λόγια αυτά άκριβώς που προπαγανδίζονται και πραγματοποιούνται στή Δύση άπό τούς δεξιούς, τότε τί νόημα έχει νά μιλάμε για σοσιαλισμό, για έπιστροφή στον «πραγματικό Λένιν» ή στην έμπερία της δεκαετίας του 20ού; Για τούς συνεπείς νεοφιλελεύθερους όλα αυτά δέν ήταν παρά ένα χρέος προς τήν παράδοση και τις πολιτικές συνθήκες, ένα προσωρινό παραπέτασμα όχι πλέον αναγκαίο μέσα στις συνθήκες της «γκλασνόστ». Οί φιλελεύθεροι του στυλ της δεκαετίας του '60 σκέφτονταν διαφορετικά. Πίστευαν ειλικρινά στή δυνατότητα σύνθεσης της φιλελεύθερης και της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Σήμερα πολλοί άπό αυτούς βλέπουν ότι οί ύποστηρικτές της μεταρρύθμισης έχουν ξεπεράσει τά όρια. Άλλά ή ιδεολογική ήγεμονία δέν είναι πιά στά χέρια τους. Και —τό χειρότερο— είναι άνίκανοι νά προτείνουν οποιαδήποτε στρατηγική έναλλακτική λύση. Ο φιλελευθερισμός του στυλ της δεκαετίας του '80 παρουσιάζεται στήν κοινωνία ως ο νόμιμος διάδοχος του φιλελευθερισμού της δεκαετίας του '60.

ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Η κυρίαρχη ομάδα τείνει όλο και περισσότερο προς ένα τεχνοκρατικό δρόμο, προσανατολιζόμενη προς τις άξίες της δυτικής κοινωνίας, έννοουμένης μέ ένα πολύ στενό και πρωτόγονο τρόπο. Η Δύση, στήν όποία ή φιλελεύθερη έλίτ και ή γραφειοκρατία προσβλέπουν, δέν είναι ένας πολιτισμός τριών χιλιάδων χρόνων αλλά τεχνολογία και

κατανάλωση. Η έπιθυμία συμμετοχής σε αυτόν τόν επίγειο παράδεισο ύπαγορεύει μία πολιτική που άποσκοπεί στην άντιγραφή των δυτικών μεθόδων άνεξάρτητα άπό τό αν είναι κατάλληλες για τά δικά μας κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά επίπεδα. Σήμερα μικρή διαφορά ύπάρχει άνάμεσα στή σοβιετική κυρίαρχη έλίτ και στις φιλοδυτικές τεχνοκρατικές και έκσυγχρονιστικές έλίτ στην πλειοψηφία των άναπτυσσόμενων χωρών. Βέβαια κανείς δέν προτίθεται νά άποκηρύξει τή σοσιαλιστική φρασεολογία έπίσημα, αλλά αυτή γίνεται όλο και λιγότερο αναγκαία. Στήν άρχή όσο άκόμη τό ιδεολογικό περίγραμμα της περσεστρόικα παρέμεινε άσαφές, ο Γκορμαπατσόφ και άλλα έπίσημα πρόσωπα μέ εύκολία χρησιμοποίησαν συνθήματα όπως «περισσότερη δημοκρατία σημαίνει περισσότερος σοσιαλισμός» και άναφέρονταν στα πλεονεκτήματα της αυτοδιαχείρισης ή της συμμετοχής των εργατών στή λήψη άποφάσεων.

Τώρα όλα αυτά άνήκουν στο παρελθόν. Τό περίγραμμα των νέων ιδεολογικών προτεραιοτήτων διαγράφεται σιγά-σιγά καθαρότερα. Στις σελίδες του έπίσημου τύπου (*Literaturnaya Gazeta*) μπορεί πάλι κανείς νά διαβάσει κριτική κατά του Ρώσου φιλοσόφου των άρχων του αιώνα Μπερντιάεφ και ως προς κάτι που δέν είχε άντιληφθεί ή συνειδητοποιήσει. Αυτή τή φορά κατηγορείται ότι δέν άντιλήφθηκε «τήν άλήθεια του καπιταλισμού» και ότι ήταν άνίκανος νά ξεπεράσει έντελώς τις μαρξιστικές επιδράσεις στο δημιουργικό του έργο. Τό *Ogonek* και άλλα έντυπα μās ενημερώνουν για τά έγκλήματα των μπολσεβίκων, που σκότωσαν τόν τελευταίο Ρώσο Τσάρο. Και ή κριτική κατά του Τρότσκι και του τροτσκιισμού παίρνει διαστάσεις που ξεπερνούν και αυτής της έποχής του Στάλιν. Όστόσο αυτό δέν είναι κατά κανένα τρόπο έκδήλωση πλουραλισμού ή ένδειξη εξασθένησης της λογοκρισίας. Οί λογοκριτές λειτουργούν και έπεμβαίνουν όταν βρούν κάτι άθθεντικά επικίνδυνο για τό σύστημα — στήν τωρινή του ένσάρκωση. Οί δημοσιογράφοι φτάνουν στο σημείο νά παραπονούνται ότι στο τέλος του 1989 ή λογοκρισία γίνεται άκόμη αυστηρότερη. Είκοσι χρόνια πριν ο Ίσαάκ Ντόυτσερ μίλησε για τή συνείδηση του πρώην κομμουνιστή. Άποκηρύσσοντας τόν σταλινισμό αυτοί οί πρώην κομμουνιστές δέν ύπερασπίζονται άπλά τις άξίες της άστικής τάξης αλλά τις ύπερασπίζονται μέ τήν παραδοσιακή σταλινική άδιαλλαξία. Η συνείδηση του πρώην κομμουνιστή έχει γίνει ένα είδος συλλογικής ταυτότητας για κάποιους ανθρώπους που έλέγχουν τούς τομείς μέ τήν μεγαλύτερη έπιρροή των Σοβιετικών μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Τό 1989 τό έργο του γνωστού Φιλοσόφου Άλεξάντρ Τσίπκο σχετικά μέ τις «πηγές του σταλινισμού» δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο λαϊκό περιοδικό *Έπιστήμη και Ζωή* (*Nauka i Zhizn*). Ο συγγραφέας βρίσκει τις πηγές του σταλινισμού στον μαρξισμό και στην σοσιαλιστική παράδοση που όδηγησε άπευθείας στο Γκούλαγκ. Αυτά δέν είναι καινούργια πράγματα για τό δυτικό άναγνώστη· ο Τσίπκο βασικά έπαναλαμβάνει τά έπιχειρήματα του Χάγκεκ, του Σολζενίτσιν, των Γάλλων «νέων φιλοσόφων» και πολλών άλλων συγγραφέων που έγραψαν πολύ πριν άπό αυτόν (ή μόνη διαφορά είναι ότι, όσο άφορά τό λογοτεχνικό ταλέντο, ο Τσίπκο είναι έμφανεστάτα κατώτερος άπό τούς προκατόχους του). Τό άρθρο προκάλεσε τήν όργανισμένη άντίδραση των φιλελεύθερων της δεκαετίας του '60. Ο Όττο Λάτσης δημοσίευσε μία διαμαρτυρία σε ένα άπό τά περιοδικά μέ τή μεγαλύτερη κυκλοφορία στή Μόσχα, τό *Ζνάμια*. Άναφέρθηκε σε πολυάριθμες άσυναρτησίες στο άρθρο του άντιπάλου του, σε άνακρίβειες όσον άφορά διάφορα γεγονότα και σε ένα άνεκδοτολογικό «τυπογραφικό λάθος» τό όποιο ο Τσίπκο διόρθωσε στήν διαδικασία της δημοσίευσης: «όπου έγραφε 'Θερμιτόρ' έννοούσε 'Μπρυμαίρ'». Τό άρθρο του Λάτσης ήταν πειστικό αλλά δέν είχε ούτε μπορούσε ποτέ νά έχει τόν ίδιο άντίκτυπο μέ τό άρθρο του Τσίπκο. Τό θέμα δέν είναι τό επίπεδο των έπιχειρημάτων του ενός συγγραφέα ή του άλλου. Πίο σημαντικό στήν περίπτωση αυτή ήταν τό που δούλευε ο Τσίπκο: στήν ιδεολογική τομέα της Κεντρικής Έπιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αυτή ή σχέση έξηγεί, χωρίς άμφιβολία, γιατί ο Τσίπκο καθιερώνει νά έπιρρίπτει τήν ευθύνη για τόν σταλινισμό στήν μπολσεβίκικη «Πα-

λιά Φρουρά» και σε όλόκληρη την μαρξιστική παράδοση αλλά παραλείπει προσηκτικά να ασκήσει κριτική στον Λένιν.

Αυτή η νέα φιλελεύθερη ιδεολογία που προωθείται από εκατομμύρια εφημερίδες και περιοδικά, από προγράμματα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, δεν μπορεί, παρόλα αυτά, κατά κανένα τρόπο, να γίνει η ιδεολογία των μαζών. Κοινωνιολογικές έρευνες δείχνουν ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού πιστεύει, όπως και πριν, στην κοινωνική δικαιοσύνη και ζητά μεγαλύτερη ισότητα. Τα διάφορα πρακτικά μέτρα που εισάγουν τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς έχουν συναντήσει αντίσταση, ακόμη και εκεί όπου όλα συμφωνούν ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες. Η μεγάλη απεργία των άνθρακωφύλων τόν περασμένο Ιούλιο και Αύγουστο έδειξε μία αυξανόμενη συνειδητοποίηση των εργατών όσον αφορά τα συμφέροντά τους, νοούμενα με όρους που θα αποτελούσαν ένα πολύ μεγάλο εμπόδιο στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς όπως αυτές προωθούνται από τους φιλελεύθερους ειδικούς. "Όλα αυτά προκαλούν θλιβερές σκέψεις στους φιλελεύθερους ιδεολόγους. Αισθανόμενοι να απειλούνται αναθεωρούν ριζοσπαστικά τις δικές τους ιδεολογικές θέσεις. Λίγο καιρό μετά τη δημοσίευση του άρθρου του Τσίπκο, ο Ίγκορ Κλύάμκιν και ο Αντράνικ Μιγκράνιαν δημοσίευσαν στον τύπο άρθρα όπου απορρίπτουν όχι πια τον μαρξισμό αλλά τη *δημοκρατία* — προς όφελος άλλης οικονομίας της αγοράς. Θεωρούν ότι στην πράξη ο μόνος τρόπος να πραγματοποιηθεί μία φιλελεύθερη οικονομική μεταρρύθμιση είναι η δημιουργία ενός ισχυρού, αυταρχικού καθεστώτος ικανού να καταστείλει αποτελεσματικά την αντίσταση των μαζών.

"Όλα αυτά δεν είναι καινούργια πράγματα για τη Ρωσία. Η μετάβαση των φιλελεύθερων δυτικόφιλων σε αντιδημοκρατικές θέσεις είναι έντελως παραδοσιακή και συνηθισμένη. Μετά την επανάσταση του 1905 ένας μεγάλος αριθμός εξεχόντων στοχαστών με άριστερές - φιλελεύθερες τάσεις — ο Μπουλγκάκωφ, ο Μπερντιάεφ, ο Στρούβε και άλλοι — έγραψαν στην συλλογή *Vekhi* (*Όρόσημα*) σχετικά με την αναγκαιότητα της συμφιλίωσης με τον τσαρισμό και υπέρ της διατήρησης ενός αυστηρού, αυταρχικού καθεστώτος, ικανού να προστατεύσει την καλλιεργημένη έλιτ από την όργη των μαζών. Η αλήθεια της ιστορικής εμπειρίας έδειξε ότι η προστασία ήταν αναξιόπιστη. Η επανάσταση πραγματοποιήθηκε έτσι κι αλλιώς και αποδείχτηκε πιο αίματηρή από όσο θα είχε υπορέσει κανείς να προβλέψει το 1905. Οι ηγέτες των Ρώσων φιλελευθέρων — οι Καντέτ — την εποχή των Ve-

khi απομακρύνθηκαν από τους συγγραφείς τους, αλλά μετά την Έπανάσταση ξαναβρέθηκαν στην ίδια όχθη.

Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΟΦΙΛΙΑΣ

Η ιστορία επαναλαμβάνεται — την πρώτη φορά με τη μορφή τραγωδίας, τη δεύτερη με τη μορφή φάρσας. Σήμερα βρισκόμαστε στη φάρσα. Το φιλελεύθερο κοινό είναι αγανακτισμένο με την προδοσία του Κλύάμκιν και του Μιγκράνιαν. Άλλά, δυστυχώς, ο Μιγκράνιαν και ο Κλύάμκιν απέχουν πολύ από το επίπεδο του Μπουλγκάκωφ του Στρούβε, για να μην αναφέρω αυτό τον εξέχοντα στοχαστή τόν Μπερντιάεφ. Και αυτοί που τους άσκησαν κριτική απέχουν πολύ από τους ηγέτες του κόμματος τών Καντέτ του 1905, στο οποίο συγκεντρώθηκαν οι πιο λαμπροί εκπρόσωποι της Ρωσικής άστικής διανοήσης εκείνης της εποχής.

Η δυτικόφιλη ιδεολογία τότε και τώρα βρίσκεται μέσα σε μία άλυτη αντίφαση. Λόγω της άπουσίας κοινωνικών δομών και τάσεων «δυτικού» τύπου, η μόνη δύναμη ικανή να εξασφαλίσει αλλαγή στην κοινωνία κατά τόν δυτικό τρόπο, δηλαδή ικανή να ασκήσει εξουσία πάνω στην φυσική διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης, είναι τό αυταρχικό, δεσποτικό καθεστώς, τό οποίο δεν έχει τίποτα τό κοινό με τις δυτικές παραδόσεις. Σε ποιά βαθμό είναι προετοιμασμένο τό κράτος να αναλάβει αυτό τόν ρόλο; Αφ' έαυτού τό γεγονός ότι η επίσημη γραφειοκρατία, ή οποία είχε νομιμοποιήσει την κυριαρχία της με ύποσχέσεις εημερίας για τή χώρα μέσο μη καπιταλιστικών οδών, στρέφεται τώρα σε καπιταλιστικές μεθόδους, είναι ένδειξη της ολοκληρωτικής ιστορικής και ιδεολογικής χρεωκοπίας του συστήματος, του θανάτου του παραδοσιακού σταλινισμού. Άλλά ή μετατροπή αυτού του καθεστώτος σε καπιταλιστικό είναι πολύ άπιθανή.

Συναντάμε την λογική αντίφαση του μεταθερμιδοριανού καθεστώτος. Ο Θερμιδός του Στάλιν, όπως και ο γαλλικός Θερμιδός, ήταν ουσιαστικά μία *άντεπανάσταση ή οποία ζεπήδησε μέσα από την ίδια την επανάσταση και ή οποία ήταν κατά ένα σημαντικό βαθμό ή συνέχεια και ή ολοκλήρωση της επανάστασης*. Κατά συνέπεια ή προσπάθεια να αναχθεί ο μολοσεβικισμός σε ένα άλλο πρόδρομο του σταλινισμού δεν πείθει κανένα.

Μέ τη σειρά του τό καθεστώς, τό οποίο έχει χρησιμοποιήσει με τόν καλύτερο τρόπο την επαναστατική κληρονομιά για τή δική του ιδεολογική διακίωση, ευχαρίστως θά ξεφορτωνό-

ταν αυτή τήν κληρονομιά, αλλά είναι άνικανο να τό κάνει. Η ύπόσχεση ενός «μη-καπιταλιστικού» δρόμου είναι ακόμη ουσιαστική για τή διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας του συστήματος, ακόμη κι αν αυτό τό σύνθημα αντίφασκει με τήν πράξη. Έξάλλου αυτό που ζούμε σήμερα δεν είναι ή δημιουργία μιας άστικής τάξης και καπιταλιστικών σχέσεων με τήν δυτική έννοια του όρου, αλλά ή εμφάνιση ενός άπαισιού τέρατος, ενός είδους *άρνητικής σύγκλισης* ή όποια συνδυάζει τά χειρότερα χαρακτηριστικά και τών δύο συστημάτων, ανατολικού και δυτικού τύπου. Τό όνομάζουμε *σταλινισμό της αγοράς*. Τό έρώτημα είναι πόσο βιώσιμο θά αποδειχθεί αυτό τό τέρας. Κατά πόσα πιθανότητα δεν θά ζήσει για πολύ καιρό.

Τό σκεπτικό πίσω από αυτή τήν στρατηγική ανάπτυξη είναι παντελώς παραδοσιακό. Μία μειοψηφία δίνει στον έαυτό της τό δικαίωμα να ασκήσει εξουσία επί της πλειοψηφίας στο όνομα αυτής της πλειοψηφίας· ο πλούτος, ή ανάπτυξη της οικονομίας και ή οικοδόμηση σύγχρονων έπιχειρήσεων θεωρούνται ως τά μόνα κριτήρια προόδου. "Αν οι μολοσεβίκοι έβλεπαν τήν οικονομία σαν ένα μεγάλο εργοστάσιο τότε, σύμφωνα με τούς νεοφιλελεύθερους ή κοινωνία και ή οικονομία θά έπρεπε να διοικούνται σαν ένα *τεράστιο σουπερμάρκετ*. Συμμετρικές ψευδαισθήσεις και μία υπεραπλουστευτική προσέγγιση της πραγματικότητας συνδέουν τόν σημερινό σταλινισμό της αγοράς με τόν πρώιμο σταλινισμό της δεκαετίας του '20, ο όποιος σχηματίστηκε μέσα στο κόμμα τών μολοσεβίκων. Στην καρδιά και τών δύο βρίσκονται διαστρεβλωμένες αντιλήψεις περί ριζοσπαστισμού και προόδου: και στους δύο, ή υιοθέτηση μιας τέτοιας λογικής, έστω και μόνο από ένα τμήμα της διανοήσης, μαρτυρεί τή βαθιά κρίση τους. Οι έγκωμιαστικοί για τόν αυταρχισμό και τήν εκβιομηχάνιση σίχτοι του Μαγιακόφσκι είναι για τούς κριτικούς του ένδειξη εκφυλισμού του ταλέντου του. Άλλά και πολλά από αυτά που λέγονται σήμερα υπέρ του δικαίου του δυνατού, υπέρ της τέχνης του έμπορίου και του καταναλωτισμού ως ύψιστου αγαθού δεν είναι λιγότερο τερατώδη. Άλλά ή φάρσα είναι φάρσα — δεν έχει ακόμη υπάρξει ένας νέος Μαγιακόφσκι ανάμεσά τους.

Η κρίση της διανοήσης είναι τώρα σε εξέλιξη. Η άπόρριψη τών δημοκρατικών ιδεωδών και τών «κοινοφελών» ιδεών, οι όποιες ήταν άποφασιστικής σημασίας για τήν παλιά διάνοξη ανεξάρτητα από κομματική ταυτότητα και οι όποιες ήταν ακόμη διαδεδομένες τήν δεκαετία του '60, σημαίνει, στην πράξη, άπόρριψη της διανοήσης και της ιδιαιτερες θέσης

της στὴν κοινωνία, ὡς μαζικοῦ χώρου ἐναπόθεσης ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἀξιών, καθὼς ἐπίσης ἀντικατάσταση τοῦ ρωσικοῦ *intelligent* ἀπὸ τὸ δυνατὸ *intellectual*, ἀλλὰ χωρὶς τὴ δυτική ἐκπαίδευση καὶ ἱκανότητα. Ἐχοντας πάψει νά εἶμαστε «ἰντελιγκέντσια» μέ τὴ ρωσική ἔννοια τοῦ ὄρου καὶ μὴν ἔχοντας γίνει αὐθεντικοὶ διανοούμενοι δυτικοῦ τύπου, κινδυνεύουμε νά ἐξαφανιστοῦμε, ἔχοντας ἀντικαταστήσει τοὺς ἑαυτοὺς μας μέ τὸ τίποτα.

Ἡ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΗΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ

Εὐτυχῶς ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἐλπίδα. Τὰ παράπονα τῶν φιλελευθέρων καὶ τῶν ἀξιοματούχων σχετικὰ μέ τὴν ὀρηκτικὴ ἀνοδο τοῦ «ἀριστεροῦ ριζοσπαστισμοῦ» ἔχουν κάποια βάση. Ἡ νέα γενιά τῆς διανόησης, ὅπως οἱ προκάτοχοί τους τριάντα ἢ ἑκατὸ χρόνια πρὶν, δέν μπορεῖ νά βρεῖ θέση γιὰ τὸν ἑαυτὸ της στὸ σύστημα πού τώρα δημιουργεῖται. Ἡ ἐξέγερση τῆς νέας γενιᾶς ἐκφράζεται πρὸς τὸ παρόν, καλύτερα μέσω τῆς μουσικῆς ρόκ παρά μέσω τῆς λογοτεχνίας (μολονότι, ὅσο κι ἂν φανεῖ παράδοξο, ἡ λογοτεχνικὴ ποιότητα τῶν στίχων τῆς μουσικῆς ρόκ ἔχει ἐξαφανα ἀρχίσει νά βελτιώνεται ραγδαῖα). Προφανῶς, πρέπει ἀκόμη νά μᾶς γίνουν οἰκεία τὰ νέα λογοτεχνικά ὀνόματα, ἐνῶ τὰ νέα πολιτικά συνθήματα μᾶς εἶναι ἤδη οἰκεία. Ἡ νέα διανόηση, ἀκριβῶς, ἔχει δημιουργήσει τὴ ραχοκοκαλιά τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο κερδίζει ἔδαφος μέ ταχεῖς ρυθμούς. Μπορεῖ στίς σελίδες τοῦ λογοκριμένου τύπου σπάνια νά βρῖσκει κανεῖς κριτικὴ κατὰ τῶν μύθων τῶν φιλελευθέρων ἀλλὰ βρῖσκει σίγουρα στὰ καινούργια σαμιζντάτ. Μιά ἐναλλακτικὴ ἀριστερὴ προοπτικὴ δημιουργεῖται.

Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη γιὰ τὴν ὁποία τώρα προετοιμαζόμαστε εἶναι ἡ μάχη γιὰ τίς δημοτικές καὶ βουλευτικές ἐκλογές πού θά πραγματοποιηθοῦν μέσα στοὺς ἐπόμενους ἑξὶ μῆνες. Δέν ἀποκλείεται ὁ μηχανισμὸς νά πάψει νά ἐλέγχει ἕνα πλῆθος μεγάλων πόλεων στὴ Ρωσία καὶ ἕνα ἀριθμὸ Δημοκρατιῶν, πρὸς ὄφελος τῶν κινημάτων Λαϊκῶν Μετώπων. Στὴ Ρωσία πιστεύουμε ὅτι ἕνας συνασπισμὸς τῶν δυνάμεων τῶν Λαϊκῶν Μετώπων θά μπορούσε ἀκόμη καὶ νά κερδίσει τὴν πλειοψηφία στὰ σοβιέτ τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Λένινγκραντ. Πιστεύουμε ὅτι τὸ Λαϊκὸ Μέτωπο πρέπει τότε νά προτείνει τίς δικές του λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, μέ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῶν οικονομικῶν δομῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς διοίκησης καὶ μέ τὴν ὑπαγωγή τους στὴν

ἀρμοδιότητα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Ἐπὶ αἴτημα γιὰ σοσιαλιστικές ἰδέες στὴν κοινωνία. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο αὐτές οἱ ἰδέες προκαλοῦν τέτοιο φόβο στίς ὑπάρχουσες δυνάμεις ἐξουσίας. Τὸ νά δημοσιεύσεις Τρότσκι προκαλεῖ περισσότερο φόβο ἀπὸ τὸ νά δημοσιεύσεις Σολζενίτιν· τὸ Ἄρχιπέλαγος Γκούλαγκ ἤδη κυκλοφορεῖ σὲ πολλές χιλιάδες ἀντίτυπα, ἀλλὰ τὰ πῶς σημαντικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι ἀκόμη κυκλοφοροῦν παράνομα. Ἀλλὰ πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τὰ αἰτήματα τῶν μαζῶν γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν ἀρκοῦν ἀπὸ μόνον τους γιὰ νά στοιχειοθετηθεῖ μιὰ πραγματικὴ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ, ἡ ὁποία νά εἶναι πολιτιστικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ταυτόχρονα.

Τὸ σύνθημα γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δέν εἶναι, μέ τὴν στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, οὔτε σοσιαλιστικὸ οὔτε μαρξιστικὸ. Ὁ ὕλισμός τοῦ Κάρλ Μάρξ δέν προϋπέθετε τὴν ἀπλή ἐξάρτηση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὴν οἰκονομία — αὐτὸ ἦταν γνωστὸ πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτόν— ἀλλὰ μιὰ βαθιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ στὸν τρόπο παραγωγῆς πού σχηματίζεται μέσα στὸ πλαίσιο της. Τὸ ἔργο τῶν σοσιαλιστῶν εἶναι ἀκριβῶς νά ἀλλάξουν τίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων στὴ διαδικασία παραγωγῆς καὶ ὄχι νά ἀνακατανεῖμουν τὴν ἰδιοκτησία μηχανικὰ ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς καὶ στοὺς πλουσίους. Αὐτὴ ἡ θέση ἀρχῆς ἔχει συχνὰ ξεχαστεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς σοσιαλδημοκράτες μέ τὸν ἀνακατανεμητικὸ σοσιαλισμὸ τους καὶ ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες ὄλων τῶν εἰδῶν, πού ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ οὐτοπία τῆς παγκόσμιας ἰσότητος.

Πρέπει νά βροῦμε λύσεις σὲ πολλὰ ἐρωτήματα, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα πῶς θά συνδυάσουμε τὴν οἰκονομικὴ ἀποτελεσματικότητα μέ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐλπίδων τῶν μαζῶν γιὰ περισσότερη κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἐδῶ ἐπιμέρους μέτρα γιὰ νά διορθωθοῦν οἱ «ἀκρότητες τῆς ἀγορᾶς» δέν ἀρκοῦν. Ὁ μόνος τρόπος πού ἐμεῖς βλέπουμε εἶναι νά συμπεριληφθοῦν οἱ σχέσεις τῆς ἀγορᾶς σὲ ἕνα γενικότερο πλαίσιο δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ αὐτοδιαχείρισης καὶ μέ αὐτόν τὸν τρόπο νά χρησιμοποιηθοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀγορὰ μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς ἐγγυητῆς καὶ προστάτης τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ δέν μπορεῖ ποτέ αὐτόματα νά ὑπηρετήσῃ κοινὰ συμφέροντα. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ λόγο δέν μπορεῖ καὶ δέν πρέπει νά κατέχει κεντρικὴ θέση στὸ σύστημα ἀξιών μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται νά γίνει δημοκρατικὴ καὶ ἀνθρώπινη. Κάθε ἀνθρώπος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἱκανότητές του, τὸ εἰσὸδήματό του καὶ τὴν τύ-

χη του πρέπει νά ἔχει δικαίωμα σὲ μιὰ ἀξιοπρεπὴ ζωὴ. Μιὰ κοινωνία πού μετατρέπει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ σὲ καθημερινὴ πρακτικὴ θά εἶναι σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Οἱ ἄνθρωποι πού θεωροῦν αὐτὴ τὴν ἀρχὴ κεντρικὴ γιὰ τὴ ζωὴ τους πρέπει ἀναπόφευκτα νά γίνουν σοσιαλιστές.

Σήμερα περισσότερο ἀπὸ ποτὲ χρειαζόμαστε ἕνα ριζοσπαστικὸ σύστημα ἀξιών. Ἀλλὰ αὐτὸ δέν ἀρκεῖ. Πρέπει νά ικανοποιήσουμε τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀνάπτυξης, τὴν ἀπλουστευτικὴ εἰκόνα περὶ προόδου ὡς τὴν συσσώρευση ὑλικῶν ἀξιών. Σήμερα ἡ χώρα μας καὶ ὁ κόσμος χρειάζονται ἀνθρώπους ἱκανοὺς νά σκέφτονται διαλεκτικὰ ἀνθρώπους πού ὀδηγοῦνται ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν μαζῶν καὶ πού ἔχουν ἐμπιστοσύνη στίς μάζες· ἀνθρώπους πού μπορεῖ νά συνδυάσουν τὴν γνώση μέ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ. Ἴσως κάποιος μπορεῖ νά ὑποδείξει ἕνα ἄλλο δρόμο — μολονότι, ἐγώ, προσωπικά, δέν μπορῶ νά φαντασθῶ ὅτι μιὰ τέτοια ἄποψη γιὰ τὸν κόσμο θά μπορούσε νά ἀναπτυχθεῖ πουθενά ἄλλοῦ παρά μέσα στὸ πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης.

Ὁ μαρξισμὸς, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν κληρονομία τῶν «κλασσικῶν συγγραφέων» καὶ τῶν ἀναθεωρητῶν ὄλων τῶν εἰδῶν, οἱ νεοφορτικὲς ἐρευνες τοῦ Μαρκοῦζε καὶ τοῦ Φρόμ, ὁ ὑλιστικὸς μαρξισμὸς τοῦ Σάρτρ, ἡ ἐκλεπτυσμένη ἀνάλυση τοῦ Γκράμσι στὰ «Τετράδια τῆς Φυλακῆς» καὶ ἡ ἀντιφατικὴ ἀλλὰ σταθερὰ γόνιμη ἐπαναστατικὴ σκέψη στὰ γραπτά τοῦ Τρότσκι, λόγω ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου, σὲ καμιά περίπτωση δέν θά ἔπρεπε νά θεωρηθοῦν ὡς συνάθροιση ἐριστικῶν καὶ ἀπόκρυφων κειμένων. Χρειαζόμαστε κείμενα μόνο γιὰ νά ἀφομοιώσουμε τὰ μαθήματα κριτικῆς μεθόδου πού ὑπάρχουν σὲ αὐτὰ, γιὰ νά σχηματίσουμε τὴ δική μας κοულτούρα σκέψης καὶ γιὰ νά παρακινηθοῦμε πρὸς νέες θεωρητικὲς ἀναλύσεις, οἱ ὁποῖες θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα.

ΕΝΑΣ ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, ὁ δρόμος πρὸς τὴ δυτικὴ παράδοση, ἂν τὴ δοῦμε ὄχι σάν ράφια ἐνὸς σουπερμάρκετ ἀλλὰ σάν πραγματικὸ πλοῦτο πολιτικῆς πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐμπειρίας σὲ ὅλη τῆς τὴν ἀντιφατικότητα. Ἐνὸσω παραμένουμε οἱ ἑαυτοὶ μας πρέπει καὶ νά ὑπερνικήσουμε τὸν ἐπαρχιωτισμὸ. Πρέπει νά ἀνοίξουμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας, ἕνα δρόμο περὶ τὸν κόσμο, πού δέν εἶναι μόνον ἡ Δύση. Τέλος, πρέπει νά πραγματοποιήσουμε

τήν ιστορική και, για την ρωσική κουλτούρα πολύ δύσκολα μετάβαση από τον «ευρωπαϊσμό» και τον «δυτικισμό» στην παγκοσμιότητα. Και ο μαρξιστικός διεθνισμός μπορεί να μάς βοηθήσει σε αυτό.

Τό σύνθημα του «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού» που έριξε ο Γκορμπασώφ, σήμερα δέν χρησιμεύει παρά ως δικαιολογία για να στρέψουμε τα νώτα μας στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, που ζει, όπως είναι γνωστό, πέρα από τα σύνορα της Ευρώπης. Έργο μας δέν είναι μόνο να παλέψουμε για μιά Ευρώπη των υπερεθνικών εταιρειών και των τεχνοκρατών, αλλά να κάνουμε την Ευρώπη τμήμα ενός πιά ανθρώπινου και δικαίου κόσμου

Διάφορες κουβέντες του συρμού σχετικά μέ τίς πανανθρώπινες αξίες

από μόνες τους δέν βοηθούν την κατάσταση. Για να κατανοήσει κανείς τά ανθρώπινα δικαιώματα στην πράξη πρέπει να αλλάξει τίς πολιτικές και κοινωνικές δομές και, κατά συνέπεια, να πάρει μέρος στον άγώνα των καταπιεσμένων ενάντια στους καταπιεστές, των εκμεταλλευομένων ενάντια στους εκμεταλλευτές. Ατή είναι βασική αρχή στην μαρξιστική ήθική, χωρίς την όποια επικλήσεις στο κοινό καλό αιώρούνται στον άερα ή γίνονται ή δικαιολογία για την ίδια την μισθοφορική πολιτική των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων στην Ρωσία ή σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου που όνειρεύονται να ένσωματωθούν στην παγκόσμια κυρίαρχη τάξη και να πάρουν έτσι και ατή τό κομμάτι τους από την πίττα.

Είναι τώρα καιρός να αποτινάξουμε

τήν ύπωση που μάς προκαλεί ο φιλελεύθερος λόγος και να κάνουμε μιά επιλογή. Είτε μέ τίς κυρίαρχες έλίτ ενάντια στο λαό είτε μέ την πλειοψηφία της ανθρωπότητας ενάντια σε ότιδήποτε της απαγορεύει να ζει μέ αξιοπρέπεια. Μέ αυτό τό έρώτημα είμαστε αντιμετώποι όλοι μας σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου. Άλλά τίθενται μέ ιδιαίτερη όξύτητα στην Ρωσία. *Ή Ρωσία θά γίνει πάλι τμήμα ενός ενιαίου κόσμου· τό έρώτημα που τίθεται είναι τί είδους κόσμος θά είναι αυτός. Ή άπάντηση σε αυτό τό έρώτημα εξαρτάται κατά ένα μεγάλο βαθμό από έμάς.*

μετάφραση: Λιάνα Θεοδωράτου

θέμα του μήνα: βιογραφίες

ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΑ
ελληνική και ξένη λογοτεχνία
εκδόσεις τεχνής
φιλοσοφία
πολιτική
ψυχολογία
παιδικά
κινηματογράφος
θεατρο
ξενογλώσσα
τεχνες
γκραβούρες
λιθογραφίες
μεταξοτυπίες
αφίσσες

πλάκα - βύρωνος 9 - τηλ. 3222394

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΠΑΡΗΣ ΚΑΙ ΜΟΝΙΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΑΝΤΙΕΣΩΣ/ΑΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "Ελεύθερος Τύπος"

Ο σύντροφος αυτοκτονεί

«άγνώστου αυτόχειρος»

Λίγες μέρες μετά τα δραματικά γεγονότα στο Ανατολικό Βερολίνο, μιά είδηση που πέρασε σχεδόν απαρατήρητη ήταν ότι μερικοί κομμουνιστές αξιωματούχοι αυτοκτόνησαν. "Αν οι αυτόχειρες ήταν μέλη της ηγεσίας του κόμματος ή επώνυμοι θά είχαμε ίσως μάθει περισσότερα αλλά, όπως φαίνεται, πρόκειται για έπαρξιακά μεσαία ή κατώτερα στελέχη, και μέσα στην παραζάλη των ημερών εκείνων ή υπόθεση ξεχάστηκε, γιά να ξαναέρθει όμως στην επιφάνεια μέ τό κείμενο που ακολουθεί.

Κατ' αρχάς θά πρέπει νά πω ότι ή ταυτότητα του συγγραφέα παραμένει άγνωστη. Τό κείμενο, ή μάλλον τό αντίγραφο που είδα εγώ στό Λονδίνο, δέν φέρει ύπογραφή, και τό μόνο που κατάφερα νά μάθω από ένα Γερμανό φίλο μου ήταν ότι κάποιος πέρασε τό τείχος περί τά τέλη Νοεμβρίου μέ τό πρωτότυπο στή τσέπη του, κι από κει τά πράγματα πήραν τό δρόμο τους. "Αν και δέν ξέρουμε τό όνομα του αυτόχειρα, όρισμένες αυτοβιογραφικές αναφορές του μάς επιτρέπουν νά σκιαγραφήσουμε κάπως άχνά τό πορτρέτο του. Σίγουρα δέν ήταν νέος. Η κομματική του ιδιότητα δέν καθορίζεται αλλά, από τά λεγόμενά του, βγαίνει καθαρά τό συμπέρασμα ότι εντάχθηκε στό κομμουνιστικό κόμμα πριν από τόν πόλεμο, κι ότι άμέσως μετά τόν πόλεμο δίδαζε γιά λίγο σέ κάποια σχολή κομματικών στελεχών. Ο ίδιος όμολογεί ότι έχει άσχοληθεί έρασιτεχνικά μέ τή φιλοσοφία και φαίνεται νά έχει ιδιαίτερη και ίσως ιδιότυπη άδυναμία στόν Κάντ. Τά λόγια του πάντως δείχνουν μιά άρκετή έντονη περιέργεια γιά θεωρητικά θέματα και επί πλέον είναι άρκετά καλά ένημερωμένος γιά τίς θεωρητικές συζητήσεις που γίνονται στή Δύση τά τελευταία χρόνια. Δέν αποκλείεται σ' αυτό νά βοήθησαν και τά ταξίδια του στό έξωτερικό. Κοντολογίς, δέν είναι από εκείνους τούς Ανατολικοευρωπαίους που βλέπουν τή Δύση μέσα από τά επίσημα κομματικά γυαλιά.

Αυτά είναι τά μόνα στοιχεία που μόρεσα νά συναγάγω γιά τόν συγγραφέα. Έκείνο όμως που δημιουργεί τά περισσότερα και τά πιο ένδιαφέροντα έρωτηματικά είναι τό ίδιο τό κείμενο. Πρώτα άπ' όλα τό πότε γράφτηκε: σύμφωνα μέ τά λεγόμενά του τό κείμενο γράφτηκε τήν παραμονή της αυτοκτονίας του, που τοποθετείται χρονικά τό πολύ 3 μέ 4 μέρες μετά τά γεγονότα στό Βερολίνο, δηλαδή όχι άργότερα από τά μέσα Νοεμβρίου. Αλλά τότε πώς είναι δυνατόν νά μιλάει γιά τόν Χάβελ και τόν Ντούμπτσεκ και γιά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Τσεχοσλοβακία δυό βδομάδες μετά; Υπάρχουν και άλλα πρωθύ-

τερα στοιχεία, θά αναφέρω όμως μόνο ένα, ίσως τό πιο σημαντικό. Τό έγγραφο γιά τή μελλοντική στρατηγική που θά πρέπει νά ακολουθήσει τό άριστερό κίνημα συμπίπτει άπόλυτα σχεδόν μέ τήν εισήγηση που έκανε σέ έκτακτη σύνοδο του βρεττανικού κομμουνιστικού κόμματος ό διευθυντής του περιοδικού "Ο Μαρξισμός Σήμερα και δημοσιεύθηκε στην έφημερίδα Sunday Times, μετά τήν ύποτιθέμενη αυτοκτονία.

Μήπως καθυστέρησε ή αυτοκτονία; Είναι μάλλον άπίθανο. Αν αποκλείσουμε όμως αυτή τήν έκδοχή τότε διαγράφεται ή πιθανότητα νά μήν ισχύει κανένα από τά «βιογραφικά» στοιχεία του κειμένου και νά είναι άλλη ή πατρότητα και διαφορετικές οι περιστάσεις κάτω από τίς όποιες γράφτηκε. Στην περίπτωση αυτή θά μπορούσαμε ίσως νά διαβάσουμε όρισμένα στοιχεία του κειμένου χρησιμοποιώντας άλλο κλειδί. Δέν ξέρω αν είναι θεμιτό νά χρησιμοποιήσει κανείς ύπέρμετρα τή φαντασία του, αλλά, δέν αποκλείεται ή παρουσίαση του κειμένου νά αποδειχθεί σκηνοθετημένη (π.χ. κάποιος αυτοκτονεί όταν πέφτει τό τείχος και τό σημείωμα που αφήνει πίσω του περνάει μέσα από τό τείχος γιά νά φθάσει στή Δύση) και μερικές «πληροφορίες», όπως ότι ό συγγραφέας σκοπεύει νά αυτοκτονήσει πέφτοντας στό ποτάμι (τής Ιστορίας που δέν γυρνάει πίσω;) μέσα από μιά τέτοια άνάγνωση άποκτούν άλληγορικές σχεδόν διαστάσεις. Θά μπορούσε νά φθάσει κανείς μέχρι του σημείου νά άμφισβητήσει αν τό τελικό συμπέρασμα είναι τόσο άπαισιόδοχο ώστε νά δικαιολογεί τήν αυτοκτονία.

Δέν είμαι σέ θέση νά δώσω άπάντηση στα έρωτηματα αυτά, όπως επίσης δέν είμαι άρμόδιος νά έχω γνώμη γιά τό θεωρητικό μέρος του κειμένου. Θά διακινδυνεύσω όμως μιά γνώμη: όποιες και νά ήταν οι περιστάσεις υπό τίς όποιες γράφτηκε, και όποιες και νά ήταν οι άλληγορικές ή μή προθέσεις του συγγραφέα, νομίζω ότι σημασία έχει τό περιεχόμενο.

George Johnston

Η μετάφραση στα έλληνικά έγινε από τήν άγγλική μετάφραση και όχι από τό γερμανικό πρωτότυπο. (Τά άποσπάσματα από τήν πρώτη Κριτική του Κάντ είναι από τήν άπόδοση του Αναστάσιου Γιανναρά). Κάτι τέτοιο μπορεί νά ίσοπέδωσε τό αρχικό ύφος του κειμένου, αλλά, κι εγώ μέ τή σειρά μου πιστεύω ότι προέχει τό περιεχόμενο.

Γιώργος Γιαννουλόπουλος

Τουλάχιστον δέν θά εἶμαι ὁ πρῶτος, μέ πρόλαβαν ἄλλοι. Χθές στή περιφερειακή ἐπιτροπή μάθαμε ὅτι λίγες ὥρες μετά τὰ γεγονότα στό Βερολίνο δύο κομματικά στελέχη αὐτοκτόνησαν. Τόν ἕνα τόν θυμάμαι ὅταν ἦταν μαθητής σ' ἕνα ἰνστιτούτο στελεχῶν ὅπου δίδασκα γιά μερικούς μήνες λίγο μετά τόν πόλεμο. Ἦταν ἄλλοι καιροί τότε.

Ἔτυχε νά βρίσκομαι στά γραφεῖα ὅταν ἔφτασαν τὰ μαντάτα καί χωρίς νά τό πολυσκεφθῶ ἀποφάσισα ὅτι ἡ καλύτερη τακτική ἦταν νά καταγράψω τίς ἀντιδράσεις τῶν συντρόφων. Καμιᾶ ἀντίδραση, κανένα σχόλιο πέρα ἀπό κοινοτοπίες, καμιᾶ σχεδόν σύσπαση τοῦ προσώπου. Ἡ εἶδηση ἔπεσε σάν ἀστροπελέκι πάνω στά νερά μιᾶς λίμνης χωρίς νά τὰ ταράξει. Τίς τελευταῖες μέρες μάθαμε νά μήν ἀντιδρούμε, μάθαμε νά φυλαγομάστει γιατί δέν μπορούμε νά προβλέψουμε πῶς θά ἐρμηνευθεῖ ἡ στάση μας, ἡ «τοποθέτησή μας», ὅπως συνηθίζαμε νά λέμε. Σημειοῦ τῶν καιρῶν κι αὐτό. Τίς παλιές καλές μέρες οἱ ἀντιδράσεις μας ἦταν ὑποχρεωτικά σαφείς καί δημόσιες. Τά πράγματα εἶχαν τό νόημά τους.

Ἀπό τότε πού πῆρα τή μεγάλη ἀπόφαση μέ βασανίζει ἕνα πρόβλημα: πῶς θά ἐρμηνεύσουν τήν αὐτοκτονία μου. Ὅχι φανερά, γιατί ξέρω ὅτι φανερά δέν θά ἀντιδράσουν, ἀλλά μέσα τους. Ποιά κίνητρα θά μοῦ καταλογίσουν; Ἡ μου ἄραγε ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν λόγους νά φοβούνται, θά ἀναρωτηθοῦν ἴσως, ἀπό ἐκείνους πού τώρα μπορεῖ νά κληθοῦν νά λογοδοτήσουν καί νά πληρώσουν; Μήπως τό κίνητρο δέν ἦταν ὁ φόβος ἀλλά οἱ τύψεις; Ἡ μήπως ἀνοιξαν ξαφνικά τὰ μάτια μου καί μ' ἐπνίξε ἡ ντροπή καί ἡ ἀπογοήτευση; Ἄν θέλετε νά καταλάβετε σύντροφοι διαβάστε αὐτό τό κείμενο, διαβάστε το προσεχτικά, νομίζω ὅτι θά βρεῖτε τήν ἀπάντησι.

Ἀπό πού ἀρχίζει κανεῖς ὅταν βρίσκεται στό τέλος;

Πρῖν ἕνα χρόνο πᾶνω κάτω εἶχα πάει στή Μόσχα κι ἐκεῖ ἔτυχε νά δῶ στήν τηλεόραση ἕνα ντοκυμαντέρ γιά τήν περσετρόικα καί τὰ λεγόμενα «μελανά σημεῖα» τῆς πρόσφατης ἱστορίας μας.¹ Σήμερα ὅλα αὐτά θά μᾶς φαίνονταν ἄτολμα καί κάπως ἀνιαρά ἀλλά ἀκόμα θυμάμαι τό σάλο πού ξεσήκωσαν τότε. Πάνω ἀπ' ὅλα θυμάμαι τὰ λόγια καί τίς εἰκόνας. Τόν Στάλιν, τή χήρα τοῦ Μπουχάριν νά διαβάει τήν τελευταία ἐπιστολή του πρὸς τό κόμμα πρῖν τόν ἐκτελέσουν, τήν κηδεῖα τοῦ Λένιν, τούς βετεράνους κομματικούς στή Κόκκινη Πλατεία νά μιλᾶνε γιά τούς διωγμούς καί γιά τή νύχτα πού εἶχε σκεπάσει ἐκεῖνα τὰ χρόνια τή σοσιαλιστική πατρίδα.

Οἱ πρῶτες μου ἀντιδράσεις, ὅπως καί οἱ ἀντιδράσεις ὄλων τῶν ἄλλων, κινήθηκαν μέσα στό χῶρο πού εἶχε προδιαγράψει ἡ πρόθεση τοῦ σκηνοθέτη. Ναι, ὁ Στάλιν ἔφταιγε, ἀλλά πόσο; Ἦταν τό σφάλμα του προσωπικό ἢ μήπως συνέβαλαν καί οἱ περιστάσεις; Πρέπει νά καταγγέλλουμε τὰ λάθη μας τόσο φωναχτά, καί ἄλλα παρόμοια πού εἶμαι σίγουρος ὅτι τὰ ἔχετε ἀκούσει καί τὰ ἔχετε πῆ κι ἐσεῖς πολλές φορές.

Ὅλα αὐτά στριφογύριζαν στό μυαλό μου μήνες δλόκληρους ἐνῶ στά δικά μας τὰ μέρη ἡ κατάσταση πῆγαινε ἀπό τό κακό στό χειρότερο. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτά. Ὑπῆρχε καί κάτι ἄλλο ἐκεῖ στό βάθος — δέν ξέρω πῶς νά τό χαρακτηρίσω, κάτι σάν θολή ἀμφιβολία ἢ καλύτερα κάποιο ἐρώτημα πού τό ἔχει ὑπαγορευθεῖ μιᾶ ἀπάντησι πού δέν τήν ἔχουμε ἀκόμα σκεφθεῖ ἀλλά ξέρουμε ὅτι ὑπάρχει. Δέν ξέρω πόσο βάσταξε αὐτή ἡ ὑπόγεια ἐπεξεργασία ἀλλά ξαφνικά εἶδα τό πράγμα ἐντελῶς διαφορετικά. Κατάλαβα ὅτι τό ντοκυμαντέρ εἶχε λειτουργήσει σέ δύο ἐπίπεδα. Στό πρῶτο ἐπίπεδο, ἐκεῖνο πού εἶδαμε ὅλοι καί ἦταν τό λιγότερο σημαντικό, κατονόμαζε εὐθαρσῶς τούς ἐνόχους, ἐνῶ στό ἄλλο ἐπίπεδο πού παρέμεινε ἔμμεσο καί συγκεκριμένο σάν δυνητική προϋπόθεσι τῆς ἀφήγησις καί ταυτόχρονα πολιτικό συμπέρασμα, τό ντοκυμαντέρ μᾶς ὑποδείκνυε τούς ἄθώους. Τό μήνυμα ἦταν ἄλλο: ὁ Στάλιν ἔφταιγε ἐπειδή δέν ἀκολούθησε στά ἀχνάρια τοῦ Λένιν καί ἐπειδή δέν κατάλαβε τόν Μάρξ.

Μερικές φορές σκέφτομαι ὅτι ἂν ὁ μαρξισμός εἶναι ὄντως μιᾶ σύγχρονη ἐκδοχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας (ὅπως λένε μερικοί γιά νά τόν ἀπορρίψουν καί μερικοί ἄλλοι γιά νά τόν ἀσπασθοῦν), τότε ὑπάρχει μιᾶ οὐσιαστική διαφορά. Ἐμεῖς οἱ μαρξιστές δέν πιστεύουμε στό προπατορικό ἁμάρτημα. Ὅταν πέφτουμε στά γόνατα καί ἐξομολογοῦμαστε τίς ἁμαρτίες μας δέν ξεχνᾶμε ποτέ νά το νίσουμε ὅτι τό κακό εἶναι πρόσφατο, ὅσο πιό πρόσφατο τόσο τό καλύτερο. Σέ ἀντίθεση μέ τούς χριστιανούς πού θεωροῦν ὅτι ἕνα ἀρχικό λάθος ἦταν ὁ μοχλός πού ἔδωσε τήν πρώτη ὄθησι στήν ἱστορία, ἐμεῖς ἐπιμένουμε ὅτι ἡ ἱστορία λειτουργοῦσε πάντα καί μάλιστα πρὸς τή σωστή κατεύθυνσι, μέχρις ὅτου κάποιος κακός (ὁ Στάλιν, μιᾶ καί μιλάμε γι' αὐτόν) τήν ἐξέτρεψε ἀπό τή σωστή καί νομοτελειακή πορεία τῆς. Τί θέλω νά πῶ: ὅτι, ὅσοι ἀπό μᾶς ἔχουν καταλάβει πῶς τό πρᾶγμα δέν πάει καθόλου καλά, εἴμαστε διατεθειμένοι νά παραδεχθοῦμε τὰ λάθη πού ἐγίναν καί νά κάνουμε τήν αὐτοκριτική μας ἀλλά — καί αὐτό ἔχει σημασία — τὰ λάθη εἶναι πάντα μιᾶ μεταγενέστερη διαστρέβλωσι καί παρερμηνεία ἐνός πρότυπου πού παραμένει σωστό. Ναι, ὁ Στάλιν καί ὁ Χόννεκερ ἔκαναν λάθη. Κάτω ὅμως ἀπό τό ἐπίστρομα τῶν παραποιήσι, ἂν θελήσουμε νά ψάξουμε, θά βροῦμε τήν πηγὴ τῆν ἀμόλυνη.

Διόλου παράξενο, θά μοῦ πεῖτε, ἐφόσον θέλουμε νά παραμείνουμε μαρξιστές. Ἄρκετο νερό δέν βάλαμε στό κρασί μας; Τόν παλιό καλό καιρό δέν διστάζαμε νά ὑπερασπισθοῦμε τόν κομμουνισμό καί τή μεγάλη Σοβιετική πατρίδα, μετά ἀρχίσαμε νά μιλάμε γιά «ὑπαρκτό» σοσιαλισμό καί γιά τὰ ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τώρα ἔχουμε ταμπουρωθεῖ στό τελευταῖο ὄχυρό πού μᾶς ἀπομένει: ὅσοι ἀπό μᾶς δέν ἐγιναν σοσιαλδημοκράτες, οἰκολόγοι ἢ δεξιοί λέμε δεῖλὰ ὅτι τό λάθος δέν ἦταν τοῦ Μάρξ (ἡ ἀκόμα καί τοῦ Λένιν), τό λάθος ἦταν τῶν ἄλλων — δέν τούς διαβάσαν σωστά. Αὐτό ἦταν τό μήνυμα τοῦ ντοκυμαντέρ πού εἶδα πρῖν ἕνα χρόνο στή Μόσχα, καί γι' αὐτό μίλησα γιά ἄθωώσεις.

Τώρα διαφωνῶ ριζικά. Τό λάθος, ἐννοῶ τό βασικό λάθος, δέν τό ἔκανε οὔτε ὁ Στάλιν οὔτε ὁ Λένιν, τό ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Καί πρῖν πεῖτε ὅτι κάτι τέτοια τὰ ἔχετε ἀκούσει κι ἀπό ἄλλους πού «ξεπέρασαν» τόν μαρξισμό θά πρέπει νά σᾶς πῶ ὅτι ἡ θέση αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἐλπίδα πού μᾶς ἀπομένει ἂν θέλουμε νά παραμείνουμε μαρξιστές. Εἶναι ἡ μόνη περίπτωση νά ξεπεράσουμε μαρξιστικά τήν κρίσιμη τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ μαρξισμός θά ξοφλήσει ὡς θεωρία μόνον ὅταν δέν θά μπορεῖ πιά νά ἐρμηνεύει μαρξιστικά τὰ ἐγκλήματα πού διαπράττονται ἐν ὀνόματι του.

Δέν χρειάζεται μεγάλη φαντασία γιά νά μαντέψω τίς ἀντιδράσεις σας. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ὁ ὕστατος παραλογισμός, καί τό τελευταῖο πράγμα πού περιμένει κανεῖς ἀπό τόν αὐτόχειρα εἶναι ἡ πνευματική διαύγεια. Ἀπό τή ἄλλη μεριά ὅμως οἱ μελλοθάνατοι ἔχουν καί τὰ προνόμια τους, κάτι σάν τό τελευταῖο τσιγάρο μπροστά στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Καί οἱ αὐτόχειρες πάσχουν ἀπό ἐντονό ναρκισσισμό. Ἀκούστε με λοιπόν μέχρι τό τέλος.

Γιατί σᾶς φαίνεται τόσο τρελό ὅτι ἡ μόνη μαρξιστική διέξοδος ἀπό τή κρίσιμη τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι νά παραδεχθοῦμε ὅτι τό ἀρχικό σφάλμα τό διέπραξε ὁ Μάρξ; Κάτι τέτοιο θά ἦταν ὄντως τρελό ἂν μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε τήν ἀπόλυτη συνοχή τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἀλλά αὐτό σύντροφοι πῶς τό ξέρετε, γιατί τό παίρνετε ὡς δεδομένο; Ἡ συνοχή τοῦ μαρξισμοῦ δέν ἦταν καν μιᾶ ὑπόθεσι πού κάναμε συνειδητά — ἦταν μιᾶ προϋπόθεσι πού τήν δεχθήκαμε ἐξ ἀρχῆς χωρίς ποτέ νά τήν ψάξουμε. Ὁ μέγας σοφός πού στήριξε τή θεωρία του στήν ἐννοια τῆς ἀντίφασις δέν θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι ὁ ἴδιος ἀντιφατικός. Δέν θέλω νά φανῶ ἀσεβής ἀλλά μοῦ ἔχει περάσει ἀπό τό μυαλό ἡ ὑποψία ὅτι ὁ μαρξισμός, ὅπως μᾶς τόν ἔμαθαν, εἶναι μιᾶ παραλλαγή τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος* πού ὀλοκληρώνεται μέ τόν ἄνθρωπο, πού

υποτίθεται ὅτι ἐξόρκισε τὸν ἰδεαλισμὸ ἀπὸ τὸ ἐγγελιανὸ σύστημα.

Ἄς ἀφήσουμε ὅμως τὶς εἰρωνίες. Ὑπάρχει κι ἄλλη ἐξήγηση, πῶς πεζή. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἡ μόνη θεωρία (φιλοσοφία ἂν θέλετε) πού συνδέθηκε μὲ ἕνα κίνημα καθαρὰ πολιτικό. Δὲν ὑπάρχουν καρτεσιανὰ κόμματα, καντιανὰ καθεστῶτα καὶ ἐγγελιανὲς κυβερνήσεις. Κι ὅταν κάποιος ἀρχίζει νὰ μιλάει γιὰ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ Καρτέσιου, ὅταν κάποιος προσπαθεῖ νὰ διασώσει τὸν πυρήνα τοῦ Χέγκελ ἢ νὰ γυρίσει ἀνάποδα τὸν Κάντ, μπορεῖ νὰ διαφωνήσουμε ἢ νὰ συμφωνήσουμε, ἀλλὰ δὲν μᾶς περνάει ἀπὸ τὸ μυαλό κανὼν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς παραλογίζεται. Ἡ ἀπόλυτη συνοχή πού υποτίθεται ὅτι διέπει τὴ μαρξιστικὴ θεωρία δὲν εἶναι παρά μιὰ ὑπόθεση πού γεννήθηκε καὶ στηρίξε τὴν πολιτικὴ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὴ μαρξιστικὴ καὶ τὴν ἀντιμαρξιστικὴ ἰδεολογία, καὶ μάλιστα μιὰ ὑπόθεση πού τὴ δέχονται καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ του — αὐτὸ δὲν σᾶς ἐμβάλλει σὲ σκέψεις;

Οἱ ἀντιρρήσεις μου μπορεῖ τώρα νὰ σᾶς φανοῦν κάπως γνώριμες. Βλέπω τὸ συγκαταβατικὸ χαμόγελο στὸ πρόσωπό σας, ἐπὶ τέλους καταλάβατε πού τὸ πάω: δὲν εἶμαι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος πού χρησιμοποιοῖ τὸν ἐκλεκτισμὸ γιὰ νὰ διασώσει ὃ, τι θέλει ἀπὸ τὸν μαρξισμό καὶ ταυτόχρονα νὰ δεχθεῖ ὅποια ἀντιμαρξιστικὴ θεωρία τὸν βολεύει. Κλασικὴ περίπτωση σκύλου χορτάτου καὶ πίτας ἀφάγατης. Προσέξτε ὅμως, ἐγὼ λέω κάτι ἄλλο, τελείως διαφορετικό. Δὲν λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς τυχαίνει νὰ ἔχει καὶ σωστά καὶ λανθασμένα στοιχεῖα, κάτι τέτοιο θὰ ἦταν σήμερα κοινὸς τόπος τουλάχιστον στὴ Δύση. Ἀντίθετα λέω ὅτι ὁ μαρξισμὸς ἐμπεριέχει στοιχεῖα τὰ ὅποια εἶναι λάθος ἐπειδὴ ἀνατρέπονται ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα του πού εἶναι σωστά. Τὰ λάθη αὐτὰ δὲν μποροῦμε νὰ τὰ ἀντικαταστήσουμε μὲ κομμάτια ἀπὸ ἄλλες θεωρίες καὶ νὰ παντρέψουμε ὃ, τι ἔμεινε ἀπὸ τὸν μαρξισμό μὲ τὶς θεωρίες αὐτές — μιὰ τέτοια λύση θὰ ἦταν ὄντως «ἐκλεκτικὴ»! Τὰ λάθη τοῦ μαρξισμοῦ μποροῦμε νὰ τὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ τὰ διορθώσουμε χρησιμοποιώντας μαρξιστικὲς ἔννοιες καὶ μαρξιστικὰ θεωρητικὰ ἐργαλεῖα.

Θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξηγηθῶ καλύτερα, καὶ σᾶς ἐκλιπαρῶ νὰ κάνετε ὑπομονή. Ἀπὸ τὴ μιὰ δὲν θέλω καὶ δὲν μπορῶ νὰ γράψω, στὸ λίγο καιρὸ πού μοῦ ἔμεινε, ἕνα φιλοσοφικὸ δοκίμιο (ἢ γνωριμία μου ἄλλωστε μὲ τὸν κλάδο εἶναι ἐρασιτεχνικὴ), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ἀναγκάζομαι νὰ χρησιμοποιοῦμαι ὄρους καὶ ἔννοιες πού μὲ ὀρθοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Γενικεύοντας λοιπὸν, καὶ σὲ κάποιον ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, δύο ἦταν τὰ νέα στοιχεῖα πού εισηγήθη ὁ Μάρξ στὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ σκέψη. Τὸ πρῶτο, οἱ ἀνταγωνιστικὲς κοινωνικὲς σχέσεις πού κρυσταλλώνονται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς ἐξουσίας (αὐτὸ πού λέμε πάλι τῶν τάξεων μ' ἄλλα λόγια), καὶ τὸ δεύτερο ἡ γνωριμία ἀρχῆς ὅτι ἡ βάση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς καθορίζει, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τὸ ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα (δὲν φαντάζομαι νὰ ξεχάσατε τί λέει ὁ Μάρξ στὴν *Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*). Λοιπὸν, τὸ δεύτερο στοιχεῖο, δηλαδή τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομήματος» εἶναι τὸ μεγάλο λάθος πού ἔκανε ὁ Μάρξ, τὸ μεγάλο λάθος πού σήμερα τὸ πληρώνουμε ἐμεῖς, ἐπειδὴ τὸ ἐφαρμόσαμε. Τὸ ξέρω ὅτι δὲν εἶμαι ὁ πρῶτος πού τὸ λέει. Ἡ κριτικὴ τοῦ ἀναγωγισμοῦ (reductionism) στάθηκε πάντοτε ἡ ἀιχμὴ τῆς ἀντιμαρξιστικῆς πολεμικῆς. Θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ παραθέσω τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὅποιος ἔχει στοιχειώδη γνωριμία μὲ τὶς συζητήσεις αὐτές πού ἀρχισαν πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα περίπου θὰ καταλάβει ἀμέσως τί ἔννοῶ.

Νομίζω πὸς ὅλοι θὰ συμφωνήσουμε ὅτι οἱ ἔννοιες τοῦ σωστοῦ καὶ τοῦ λάθους εἶναι δίδυμες. Δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ λάθη ἂν δὲν ξέρουμε ποῖο εἶναι τὸ σωστὸ, καὶ τὸ ἀντίθετο — μόλις βροῦμε τὸ σωστὸ τότε, ὃ, τι ἀφίσταται ἀπ' αὐτό, εἶναι ἀναγκαστικὰ λάθος. Κι ἔτσι φθάνουμε στὴν καρδιά τοῦ προβλήματος, στὸ σημεῖο δηλαδή ὅπου καλούμαστε νὰ ἀποφασίσουμε ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ θέση ἐν

ὀνόματι τῆς ὁποίας τὸ μοντέλο «βάσης - ἐποικοδομήματος» ἀποδεικνύεται λανθασμένο. Αὐτὸ πού προσπαθῶ νὰ πῶ εἶναι ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὶς γνωστὲς μὴ μαρξιστικὲς θεωρίες ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀκόμα ἐκδοχὴ πού ἐξουσιοδοτεῖ τὴν ἀπόρριψη τοῦ μοντέλου, κι αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία γιὰ τὴν πάλι τῶν τάξεων, ἢ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε καλύτερα, εἶναι ἡ θεωρία πού ἐπεξεργάσθηκε πρῶτος ὁ Μάρξ γιὰ τὴν σύσταση ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Μάρξ λοιπὸν ἀναιρεῖ τὸν Μάρξ — ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ παραδοξολογία. Ἄν ὁ Μάρξ δὲν εἶχε δίκιο δὲν θὰ εἶχε ἄδικο. Ὁ Μάρξ ἔκανε τὸ μεγάλο λάθος ἐπειδὴ βρῆκε τὴ μεγάλη ἀλήθεια. Τώρα πού τὸ ἐξήγησα κάπως, ἐλπίζω νὰ καταλάβετε ἡ τουλάχιστον νὰ ἀρχίσατε νὰ καταλαβαίνετε τί θέλω νὰ πῶ.

Ἔσεῖς οἱ νεότεροι τὰ ἔχετε διαβάσει, ἐγὼ ὅμως τὶς ἐξήγησα τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὸ πὼς ἐπιτέλους τὸ κοινωνικὸ εἶναι καθορίζει τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Θυμᾶμαι πὼς προσπάθησαν τόσο καὶ τόσο πού εἶχαν διαπισθανθεῖ ὅτι κάτι δὲν πήγαινε καλά νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα (νὰ ἀπαλλαγοῦν μᾶλλον ἀπὸ τὸ πρόβλημα) μὲ φραστικὲς ταχυδακτυλουργίες. Τὸ ρῆμα «καθορίζει» («ἐκκρίνει») ἔλεγαν μερικοὶ ἔπαψε νὰ ἀκούγεται καὶ τὴ θέση του πήρε τὸ «ὑπερκαθορίζει» ἢ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἐπίπεδα, μᾶς εἶπαν, δὲν εἶναι γραμμικὴ ἀλλὰ ἔμμεση καὶ τεθλασμένη, ἢ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο ἔγινε διαλεκτικὴ ἀλληλεπίδραση καὶ ἡ ἀντανάκλαση ἔγινε διάλεκτική, γιὰ νὰ θυμηθῶ κάποιον Σοβιετικὸ πού εἶναι πολὺ τῆς μόδας σήμερα.² Εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς πὼς τόσο μυαλά, γιὰ τόσο πολὺ καιρὸ, ἐπινόησαν τόσες λύσεις γιὰ ἕνα πρόβλημα πού δὲν μποροῦσαν νὰ συλλάβουν ὡς πρόβλημα. Σὲ ἀντίθεση μ' ἐκείνους πού κλειδώνουν τὸ συρτάρι καὶ ρίχνουν τὸ κλειδί μέσα (αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀστοὶ ἰδεολόγοι), γενεές μαρξιστῶν θεωρητικῶν προσπάθησαν νὰ ξεκλειδώσουν τὸ ἴδιο συρτάρι χρησιμοποιώντας τὸ ἴδιο κλειδί. Ἄν αὐτὸ δὲν συνιστᾶ θεωρητικὴ πρόοδος τότε δὲν

ξέρω τί σημαίνει ὁ ὄρος! Ἀκόμα καὶ ὀρισμένοι πού ἔχουν δαγκώσει ἐκεῖνο τὸ νέο φρούτο τοῦ μεταμοντερνισμοῦ δέν διστάζουν νά ποῦν ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα ἰδεολογικὸ κίνημα πού ἐκφράζει (μήπως ἡ σωστὴ λέξη εἶναι «ἀντιστοιχεῖς»; Νά ἡ ἀμηχανία στό χάσμα πού χωρίζει τίς λέξεις) τὴν τελευταία φάση τοῦ καπιταλισμοῦ.³ Διάβασα μερικά βιβλία τους πάνω στό θέμα καὶ δέν μπόρεσα νά μὴ θαυμάσω καὶ νά μὴν ζηλέψω τὴν εὐρύτητα τῆς ματιᾶς τους, κάτι πού ἔχει τόσο πολὺ λείπει ἐδῶ στὰ μέρη μας, ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ συμπέρασμα παραμένει τὸ ἴδιο — τὸ κοινωνικὸ εἶναι καθορίζει τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Μπορεῖ νά τὸ λένε διαφορετικὰ, μπορεῖ ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ παραδείγματα τους νά εἶναι πιὸ ἐκλεπτυσμένα, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα παραμένει τὸ ἴδιο. Ὁ μακαρίτης ὁ Λούκατς δέν θά εἶχε κανένα πρόβλημα νά τούς καταλάβει.

Γιατί, ἄραγε; Γιατί εἶναι τόσο δύσκολο νά βγοῦμε ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο; Δέν ἀποκλείεται καὶ γι' αὐτὸ νά εὐθύνεται ὁ Μάρξ ἢ μᾶλλον τὸ γεγονός ὅτι κατάφερε τόσο πειστικὰ νά ἀναλίσει τὸ φαινόμενο τῆς ταξικῆς πάλης στὸν τομέα τῆς οἰκονομίας. Ἴσως ὅμως τὸ σφάλμα του νά πηγάζει ἀπὸ ἄλλοῦ ὅπως θά δοῦμε πάρα κάτω. Ὅπως καὶ νά ᾄξει τὸ πράγμα τὸ πρόβλημά μας ἦταν καὶ εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν θέλουν νά παίξουν τοὺς ρόλους πού ἔχει καθορίσει ἡ θεωρία μας. Ἡ πραγματικότητα ἀρνιέται πεισματικὰ νά συμμορφωθεῖ μὲ τίς κατηγορίες μας. Τὸ πολιτικὸ παιχνίδι, σύντροφοι, τὸ κερδίσαμε πολλές φορές, καὶ στὴ Ρωσία καὶ στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἄλλοῦ. Οἱ σχέσεις παραγωγῆς ἄλλαξαν (ἀποφασίζομεν καὶ διατάζομεν), τὸ καταραμένο ἐποικοδόμημα ὅμως δέν λείει νά ἀκολουθήσει.

Γιατί; Ἐπειδὴ ἐμεῖς οἱ μαρξιστές δέν μπορέσαμε ποτὲ νά διακρίνομε μέσα στό ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα καμιά πρωταρχικὴ, συστατικὴ σχέση. Τὸ μόνο πού εἶδαμε ἦταν ἡ ἐξωτερικὴ του σχέση μὲ τὴ κατευθυντήρια βάση. Ἡ ἰδεολογία ἀντικατοπτρίζει — ἐμμεσα, τεθλασμένα, διαλεκτικὰ (νά μιά ὠραία λέξη πού μᾶς βγάζει ἀπὸ τὸν κόπο νά σκεφτοῦμε), ἀλλὰ πάντα, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἀντικατοπτρίζει καὶ ἐκφράζει (ποιοῦ ἀπ' τὰ δύο; ὑπάρχει διαφορὰ, κι ἂν ὑπάρχει ποιά εἶναι; Ὅπως ἀνέφερα ἤδη ἤμουν κάποτε δάσκαλος) κάτι πιὸ σημαντικό πού βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτὴν καὶ τὴν καθορίζει. Ἴδου τὸ πρόβλημα.

Οσοι μεγαλώσαμε μὲ τὰ μαρξιστικὰ κείμενα ξέρουμε ὅτι ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ἀναποδογύρισαν τὸν Χέγκελ. Λάθος. Τὸν Χέγκελ τὸν κατάπιαν, ὄρθιο ἢ ἀνάποδα δέν ἔχει σημασία. Σημασία ἔχει ὅτι δέχθηκαν ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἀμφισβήτησαν, ὅσο καὶ ὅπως θά ᾄτεπε, τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας του πού εἶναι ἡ ἄρση τῆς διαφορᾶς — δηλαδή τῆς ἀνομοιογένειας — ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο (τὴν Ἰδέα) καὶ τὸ ἀντικείμενο (τὸν Κόσμο) ἢ γιὰ νά χρησιμοποιήσω πιὸ σύγχρονους ὄρους, ἀνάμεσα στό λόγο ἢ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ἀντικείμενο πού βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτά. Ὅλη ἡ ἔγελιανὴ διαλεκτικὴ ἐμπεριέχεται στό βασικὸ αὐτὸ σημεῖο, ὅπως ἔγραψαν πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια ὁ Ντέλα Βόλπε καὶ ὁ Κολέτι (ποῖός τους διαβάζει σήμερα καὶ τί ἀπέγιναν; Ὁ πρῶτος πέθανε, ὁ δεύτερος δηλώνει μὴ μαρξιστὴς κι ἕνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τους, ὁ Ὁκέτο, πρότεινε νά ἀλλάξει τὸ Ἰταλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα τὸ ὄνομά του — πόσες εἰρανικές μορφοῦν νά χωρέσουν σὲ δύο-τρεῖς ἀράδες!). Παρὰ τὸν ὕλισμό μας (ἦταν διαλεκτικός, βλέπετε), παρὰ τὴν ἀδιάσειστη πίστη μας στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα πού διακήρυξε ὁ Λένιν σ' ἕνα ἀπὸ τὰ χειρότερα μαρξιστικὰ ἐγχειρίδια πού γράφτηκαν ποτέ,⁴ παρόλα αὐτὰ δέν καταλάβαμε ποτὲ τὴ σημασία αὐτῆς τῆς καίριας ἔγελιανῆς ἐπιλογῆς πού συνοψίζει καὶ ὀλοκληρώνει τὸν ρομαντικὸ ἀπόλυτο ἰδεαλισμό. Γιατί; Ἐπειδὴ μᾶς μάγεψε ἡ πανταχοῦ παρούσα διαλεκτικὴ διαφορὰ καὶ ἡ διαλεκτικὴ κίνηση πού τὴν ταυτίσαμε μὲ τὴν ἱστορία. Ὅλα αὐτὰ μοῦ θυμί-

ζουν ἐκείνους πού νομίζουν ὅτι τίποτα δέν μπορεῖ νά σταματήσει τὴν ὀρμητικὴ περιπλάνησή τους σὲ χώρους πού γεννιοῦνται ἀπὸ τὰ πατήματά τους, ἀλλὰ, στὴν πραγματικότητα κάνουν ἐπὶ τόπου τροχάδην.

Ἔσεῖς πού ξέρετε τὰ πράγματα καλύτερα, ἐσεῖς πού ἔχετε διαβάσει τὸν Ντέλα Βόλπε καὶ τὸν Κολέτι, μαντέψατε ἤδη τί κρύβεται πίσω ἀπ' ὅλα αὐτά. Ναί, πίσω ἀπὸ τὸν ἔγελιανὸ μαρξισμό ξεπροβάλλει τώρα ἕνας διάλογος πού ποτὲ δέν ἔγινε, μιά ἀντιδικία πού ποτὲ δέν ἀποσαφηνίσθηκε, ἕνα πλέγμα θεώρητικὸ πού ξεκινᾶ ἀπὸ τὸν Καρτέσιο καὶ φτάνει (πρέπει νά φτάσει) μέχρι τὸν Μάρξ περνώντας μέσα ἀπὸ τὸν ἀπόντα συνδετικὸ κρίκο — ἐκεῖνο τὸν ἀποστεωμένον ἐπαρχιακὸ καθηγητὴ πού ἔκανε κάθε ἀπόγευμα τὸν περίπατό του στὴ Καινεξβέργη. Ναί, σύντροφοι. Ἐκεῖνο πού λείπει, ὄχι ἐπειδὴ θά μᾶς δώσει τὴ λύση ἀλλὰ τὸ κύριο συστατικὸ γι' αὐτὴ, εἶναι ὁ Κάντ.

Πρὶν προλάβετε νά μοῦ πεῖτε ὅτι μοῦ πῆραν τὰ μυαλά οἱ τελευταῖες θεωρίες πού ἐδῶ καὶ μερικά χρόνια πολὺ τῆς μόδας ἔχουν γίνει στὴ Δύση γιὰ τὸν Κάντ τῆς τρίτης Κριτικῆς, γιὰ τὸ ὕψηλό καὶ ἄλλα ἡχηρὰ παρόμοια, σπεῦδω νά διευκρινίσω κάτι: δέν με ἐνδιαφέρει ἡ τρίτη Κριτικὴ ἀλλὰ ἡ πρώτη. Καὶ γιὰ νά μὴ μακρυνγοῦμε, με ἐνδιαφέρει ἐκεῖνη ἡ παράγραφος πού λέει ὅτι «ἐννοήματα χωρὶς περιεχόμενο εἶναι κενά, ἐποπτεῖες χωρὶς ἐννοιες εἶναι τυφλές».⁵ Ἔτσι κατάπια ἐγὼ τὸν Κάντ. Αὐτὸς με ἔμαθε ὅτι ἡ γνώση προκύπτει ἀπὸ τὴ σύνδεση (νομίζω ὅτι ὁ σύγχρονος ὄρος εἶναι ἀλληλόδραση) δύο βασικῶν συστατικῶν στοιχείων πού παράγουν γνώση ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἑτερογενῆ καὶ στό βαθμὸ πού διατηροῦν τὴν ἑτερογένειά τους. Τὰ περιστέρια του δέν πετοῦσαν στό κενό.⁶

Αλλὰ γιὰ νά ἐξηγηθῶ καλύτερα θά πρέπει νά πάω ἀκόμα πιὸ πίσω. Θά θυμόσατε σίγουρα τί μάθατε στό σχολεῖο, ὅτι ἡ σύγχρονη ἐποχὴ στὴ φιλοσοφία ἀρχίζει μὲ τὸν Καρτέσιο. Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς ἀρ-

χισε, τί ήταν εκείνο που της άνοιξε τό δρόμο. Οί δάσκαλοι μās είπαν ότι ή ποιoτική αλλαγή έγκειται στην καρτεσιανή άμφιβολία, κάτι που ταιριάζει τόσο πολύ στην έποχή μας, κάτι που συνοψίζει και αντικατοπτρίζει τό άνήσυχο πνεύμα της (πάλι αντικατοπτρισμός, και τί φορά αυτή οί μή μαρξιστές δέν έχουν αντίρρηση). Είναι σωστό; Και ναι και όχι. Είναι σωστό επειδή όντως ό Καρτέσιος ξεκίνησε από εκεί — για να φτάσει όμως κάπου άλλου. Ξεκίνησε από την άμφιβολία για να πατήσει κάπου στερεά, στό cogito. Διατηρώ τις άμφιβολίες μου για τό κατά πόσον αυτή ήταν ή πραγματική σειρά της σκέψης, γιατί νομίζω ότι τά πράγματα έγιναν άναποδα — πρώτα φόρεσε τό σωσίβιο και μετά βούτηξε στην θάλασσα. Άν όμως δεχθούμε την έκδοχή που μās προτείνει ό ίδιος θά δούμε ότι άρχισε άμφισβητώντας όποιαδήποτε σχέση άνάμεσα στό λόγο και τό αντικείμενό του για να μπορέσει στό τέλος να πεί ότι κερδίζουμε την άπόλυτη βεβαιότητα όταν αντικείμενο του ύποκειμένου γίνεται τό ίδιο τό ύποκείμενο. (Όταν καταργείται ή σχέση άνάμεσα στό ύποκείμενο και τό αντικείμενο ή αν θέλετε άνάμεσα στό λόγο και την πραγματικότητα, οί όροι αυτοί άραγε διασώζονται; Σκεφτείτε το). Για τόν Καρτέσιο πάντως άπόλυτη γνώση σημαίνει αυτοσυνείδηση, όπερ στά καθ' ήμās μεταφράζεται ότι δέν ύπάρχει τίποτα που να λειτουργεί έπιστημολογικά έξω από τόν λόγο, τί γλώσσα ή τό κείμενο — αυτό τό τελευταίο περί κειμένου μπορεί να μην τό έχετε άκούσει αλλά στην Δύση κυκλοφορεί εύρύτατα. Έπίτηδες όμως χρησιμοποιήσα τη φράση «λειτουργεί έπιστημολογικά» αντί να πώ «ύπάρχει» γιατί κανείς στις μέρες δέν είναι τόσο άνόητος ώστε να άμφισβητήσει την ύπαρξη της πραγματικότητας. Άλλά για να άποφύγουν μερικοί τό προφανές αυτό λάθος αναγκάζονται να επικαλεσθούν σιωπηρά τόν κοινό νού άνακόποντας έτσι τη λογική φορά των άρχων που θεμελιώνουν τη θεωρία τους, και άκολουθώντας τό παράδειγμα του καθεδρικού ναού της Κολωνίας που στό Μεσαίωνα διέθετε τό κρανίο του άγίου Ιωάννη του Βαπτιστή σέ ηλικία δώδεκα ετών!

Άς επανέλθουμε όμως στόν Καρτέσιο. Μιά από τις μεγαλύτερες ερωτήσεις είναι ότι τελικά έχει μείνει στην ιστορία ως ό θεωρητικός πατέρας του δυϊσμού. Ναι, αυτό σωστό είναι, αλλά εκείνο που παραβλέπουμε είναι ότι ό όντολογικός του δυϊσμός (σώμα - πνεύμα), που άκόμα και στις μέρες του κρίθηκε άποτυχημένος, ήρθε μετά και όλίγη σημασία έχει σέ σχέση με τόν έπιστημολογικό μονισμό (τό cogito) που τόν έξουσιολόγησε. Τό cogito ήταν ή διάσπαση του άστικού ιδεολογικού άτόμου. Έτσι άπελευθερώθηκαν τεράστια άποθέματα θεωρητικής ένέργειας που δέν έχουν άκόμα έξαντληθεί. Μή σās φανεί παράξενο σύντροφοι, αλλά με τις συνέπειες αυτής της άπλης φράσης παλεύουμε σήμερα, και τό κακό είναι πώς δέν τό έχουμε καταλάβει, και τό παιχνίδι τό χάσαμε.

Χάσαμε τό παιχνίδι της έρμηνείας. Έχουν δίκιο, βλέπετε, εκείνοι στην Δύση που λένε έδω και κάμποσα χρόνια ότι ή έρμηνεία είναι ένα είδος άνάγνωσης που άποδίδει στά πράγματα τό νόημά τους κι ότι τό νόημα αυτό δέν θά τό είχαν από μόνα τους. Έμās δέν μās άπασχόλησε ιδιαίτερα αυτή ή διάσταση γιατί κυκλοφορούσαμε με την άλήθεια στό τσεπάκι, αλλά όσο περνούσε ό καιρός ή κατάσταση μās άνάγκασε να άνοιξουμε σιγά - σιγά τά μάτια μας. Δυστυχώς σύντροφοι τό ίδιο πράγμα έχει διαφορετικό νόημα για διαφορετικούς ανθρώπους. Θά σās δώσω ένα παράδειγμα που τό έζησα: πριν από μερικούς μήνες, όταν είχα πάει στην Γαλλία συναντήθηκε με έναν άριστερό διανοούμενο. Μου είπε ότι δέν μπορούσε πιά να καταλάβει τούς διαφωνούντες στις σοσιαλιστικές χώρες. Δέν ήταν σταλινικός ό άνθρωπος — κάθε άλλο. (Σάν καλός μαρξιστής μάλιστά δέν ήταν καν μέλος του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος). Έκείνο που δέν χωρούσε τό μυαλό του ήταν γιατί αυτοί οί άνθρωποι, όσο δικαιολογημένα και να ήταν τά παράπονά τους, άποδέχονται χωρίς καμιά επιφύλαξη την άστική δημοκρατία, γιατί όνειρευό-

νται μία Δύση που για τόσους δυτικούς έχει γίνει κυριολεκτικά έφιαλτική, γιατί ταυτίζουν την έλευθερία με τά αμερικάνικα παντελόνια και τό ρόκ. Έκείνο που δέν κατάλαβε ήταν ότι για πολλούς έδω στά μέρη μας όλα αυτά τά ευτελή αντικείμενα και οί κούφια ύποσχέσεις που δίνουν άνέξοδα οί δυτικοί για έλευθερία και άλλα παρόμοια άποκοτούν διαφορετικό νόημα, γιατί στις χώρες όπου θριάμβευσε ή επανάσταση και οί εργάτες χτίζουν την άταξική κοινωνία ίσχύει ένα διαφορετικό σημασιολογικό σύστημα. (Άν θέλεις να γνωρίσεις Δεξιούς έλα στην Δύση, μου είπε κάποτε ένας φίλος, αν θέλεις όμως να γνωρίσεις αντιδραστικούς μείνε εκεί που είσαι). Αυτό που θέλω να πώ σύντροφοι είναι άπλό και προφανές: ή πολιτική, στό κάτω κάτω της γραφής, καθορίζεται από τό τί οί άνθρωποι είναι διατεθειμένοι να κάνουν ή να μην κάνουν, κι αυτό με τη σειρά του δέν προδικάζεται μόνο από τό ταξικό μοντέλο που επεξεργάσθηκε ό όρθόδοξος μαρξισμός - λενινισμός, αλλά και από τά διάφορα συστήματα που σημασιολογούν την πραγματικότητα και τόν έαυτό τους τόν ίδιο.

Αυτό είναι τό παιχνίδι της έρμηνείας. Πέρα από τις κοινωνικές σχέσεις και τά μέσα παραγωγής άπλώνεται ό χώρος όπου τά πράγματα άποκοτούν τη σημασία που τούς άποδίδουν χίλιες δυό ιδεολογικές άναγνώσεις, δηλαδή έρμηνείες. Αυτό είναι τό περιβόητο έποικοδόμημα που μās ταλανίζει γιατί άρνείται να συμμορφωθεί με τά έγχειρίδια μαρξισμού - λενινισμού που παπαγαλίζουμε επί δεκαετίες. Και μή μου πείτε ότι κάποτε τό είχαμε σχεδόν κερδίσει τό παιχνίδι κι ότι έγω, λόγω ηλικίας, θά πρέπει να θυμάμαι τί συνέβη πριν από τόν πόλεμο στην Ίσπανία, άργότερα με τόν αντιφασιστικό άγώνα και την Άντίσταση, άκόμα και στην δεκαετία του '60 με τό Βιετνάμ και τόν Μάη του '68. Ναι, είναι άλήθεια ότι τότε κοντέψαμε να κερδίσουμε τη μάχη γιατί οί περιστάσεις μας έννοούσαν, και δέν άποκλείεται — αν και τό θεωρώ έξαιρετικά άπίθανο — οί περιστάσεις να μās έννοήσουν ξανά στό μέλλον. Άλλά άκόμα και στις περιπτώσεις που όντως κερδίσαμε (μην ξεχνάτε ότι είμαστε πολίτες της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας) τό πρόβλημα δέν λύθηκε. Γιατί; Διότι άπλούστατα τό πραγματικό παιχνίδι της έρμηνείας παίζεται σ' ένα επίπεδο που μέχρι σήμερα δέν καταφέραμε να συλλάβουμε μαρξιστικά. Αυτό πληρώνουμε τώρα.

Θά χρησιμοποιήσω ξανά ένα παράδειγμα για να γίνω πιο σαφής. Φανταστείτε έναν ιδιωτικό έκδοτικό οίκο που είδικεύεται σέ μαρξιστικά βιβλία (ύπάρχουν τέτοιοι στην Δύση). Η άπάντηση στό έρώτημα αν ό οίκος αυτός βοηθάει την ύπόθεση του μαρξισμού είναι σίγουρα ναι. Τό πράγμα όμως δέν σταματάει εκεί. Η καιρία έρώτηση είναι κατά πόσον ό έκδοτικός μας οίκος — που είναι ιδιωτικός, μην τό ξεχνάτε — ύπόκειται και άναπαράγει τις μαρξιστικές κατηγορίες της ύπεραξίας και της έκμετάλλευσης που αναλύει ό Μάρξ στό *Κεφάλαιο*. Η άπάντηση είναι και πάλι ναι, και φυσικά κανείς δέν θά διαφωνήσει. Γιατί άραγε; Διότι όλοι δεχόμαστε ότι τό φαινόμενο που έξετάζουμε κινείται σέ δυό επίπεδα. Τό ένα είναι ή καθαρά πολιτική λειτουργία (που έχει τεράστια σημασία, άς μην τό ξεχνάμε) και τό άλλο ή συγκεκριμένη μορφή της κοινωνικο-οικονομικής δομής του. Αυτή τη δομή άνέλυσε ό Μάρξ, και είχε άπόλυτο δίκιο. Έκείνο όμως που παρέβλεψε είναι ότι και ή ιδεολογική λειτουργία του σημασιολογικού λόγου κινείται σέ δυό επίπεδα. Τό ένα είναι τό προφανές περιεχόμενο του λόγου που όλοι εύκολα άναγνωρίζουμε, και τό άλλο ή συγκεκριμένη του μορφή, ή δομή του δηλαδή, που είναι βαθύτατα κοινωνική αλλά δέν φαίνεται και πρέπει έμείς να την παράγουμε θεωρητικά.

Καί τί δέν θά 'δυνα για να τό πώ άπλά, αλλά δέν μπορώ. Ίσως τά πράγματα να είναι όντως πολύ δύσκολα, ίσως να μην έχω τις άπαραίτητες ικανότητες για να έξηγησω με λίγα και σαφή λόγια τί έννοώ. Δέν

ἀποκλείεται ὅμως νά ἔχουμε συνηθίσει νά σκεφτόμαστε κατά ἓνα συγκεκριμένο τρόπο καί νά μᾶς ἔρχεται δύσκολα νά υἱοθετήσουμε μιά διαφορετική ὀπτική γωνία. Καί μιά τέτοια διαφορετική ὀπτική γωνία χρειαζόμαστε. Ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τή σωστή σειρά τους.

Γιά νά παράγουμε θεωρητικά μιά σχέση θά πρέπει νά ἐντοπίσουμε τούς ὅρους της, τά *relata* ὅπως ἔλεγαν στό Μεσαίωνα, καί τό πῶς συνδέονται. Τούς ὅρους πού ζητάμε θά τούς βροῦμε στό χώρο τῆς ἑρμηνείας ἢ μάλλον καλύτερα τῆς ἀνάγνωσης, καί δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό τόν παραγωγό καί τόν καταναλωτή τοῦ νοήματος. Προσοχή ὅμως! Ἄν θέλουμε νά ἐδραιώσουμε τόν πρωταρχικά κοινωνικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς σχέσης, ἂν θέλουμε μ' ἄλλα λόγια τό ἰδεολογικό ἐποικοδόμημα νά εἶναι πρωταρχικά κοινωνικό καί τό ταυτόχρονα αὐτονομημένο ἀπό τήν οἰκονομικο-κοινωνική βάση τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, θά πρέπει στό σημεῖο αὐτό νά εἰσαγάγουμε τήν ἐπιστημολογική διάσταση (σχέση λόγου -ἀντικειμένου) πού ἀνέφερα πᾶρα πάνω. Ἡ ἀνάγνωση, εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, εἴτε τό ξέρουμε εἴτε ὄχι, θέτει θέμα ἐγκυρότητας καί θέμα σχέσης ἀνάμεσα στό λόγο, τή γλώσσα ἢ τό κείμενο καί τό ἀντικείμενό τους. Νά γιατί ἔχει τόσο μεγάλη σημασία ἂν θά δεχθοῦμε τόν ἐπιστημολογικό μονισμό πού ἐπεξεργάσθηκε ὀρθολογιστικά ὁ Καρτέσιος καί διαλεκτικά ὁ Χέγκελ ἢ τόν ἐπιστημολογικό δυῖσμό πού ἐδραιώσε κριτικά ὁ Κάντ. Γι' αὐτό σᾶς ζήτησα μέ τίς φιλοσοφικές περιπλανήσεις μου.

Γιά νά μὴν πολυλογοῦμε (ἔχω τήν πολυτέλεια νά λέω γιά πρώτη φορά ὅ,τι θέλω, ἀλλά ὄχι τήν πολυτέλεια τοῦ χρόνου) ἢ ἀνάγνωση εἶναι ὁ προνομιακός *locus* (τόπος) ὅπου ἢ ἐπιστημολογική σχέση λόγου - ἀντικειμένου συνδέεται ἄμεσα μέ τούς κοινωνικούς ρόλους τοῦ παραγωγῆς καί καταναλωτῆ νοήματος πού προϋποθέτει καί ταυτόχρονα γεννάει ἢ ἴδια. Κι αὐτό ἐπειδή ἢ ἀνάγνωση, ἂν καί θέτει θέμα ἐγκυρότητας, εἶναι πάντα πολλαπλή καί ποτέ δέν μᾶς δίνει τήν «ὠμή» πραγματικότητα: ὅταν διαβάσουμε, διαβάζουμε πάντα τήν ἀνάγνωση πού ἔχει κάνει κάποιος ἄλλος ἔχοντας κι αὐτός χρησιμοποιοῦσε ἀναγκαστικά τή γλώσσα ἢ κάποιο ἄλλο σημασιοδοτικό σύστημα. Ἡ ἄμεση καί ἀδιαμεσολάβητη πρόσβαση στά ἴδια τά πράγματα ἀποτελεῖ οὐτοπία. Δυστυχῶς ὁ Λένιν πού μάθαμε ἀπέξω στίς κομματικές σχολές εἶχε ἄδικο. Ἡ ἀντανάκλαση πού ὄνειρεύτηκε θά μείνει στήν ἱστορία ὡς μνημεῖο θεωρητικῆς ἀφέλειας. Εἴμαστε καταδικασμένοι νά ἐρμηνεύουμε, δηλαδή νά διαβάζουμε τόν κόσμο γύρω μας, κι ἄς διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά χαθοῦμε μέσα στό λαβύρινθο τῶν πολλαπλῶν ἀναγνώσεων (ὅπως χάθηκαν μερικοί στή Δύση). Δυστυχῶς ἢ φράση «σωστή ἀνάγνωση», ἐφόσον κυριολεκτοῦμε, ἀποτελεῖ σχῆμα δξύμωρο γιατί οἱ δύο ὁροὶ ἀλληλοαναρρέπονται. Στό θεωρητικό αὐτό τομέα πού τόσο παραμελήσαμε ἢ μόνη συμβολή μας εἶναι ἢ πικρή μας πείρα πού θά πρέπει νά μᾶς ἔχει ἤδη διδάξει ὅτι Ἡ ἀλήθεια σημαίνει σιωπή (ἢ μάλλον φίμωτρο).

Ἄν ὅσοι εἶχατε τήν ὑπομονή νά μέ παρακολουθήσετε μέχρι ἐδῶ, μὴ βιασθεῖτε νά μέ κατηγορήσετε ὅτι προσπαθῶ νά σᾶς πωλήσω ἄλλη μιά ἐκδοχή γιά τήν ἀνθρώπινη φύση περιτυλιγμένη μέ τό φανταχτερό χαρτί τῆς σημειολογίας. Κάτι τέτοιο θά ἴσχυε ἂν ἐξοβελίζαμε τήν ἐπιστημολογική διάσταση τοῦ προβλήματος. Ἡ ἀνάγνωση ὅμως, ἂν τήν διαβάσουμε σάν κοινωνική ἐπιστημολογία, δέν εἶναι ἢ μοῖρα μας ἀλλά τό πεδίο τῶν πραγματικῶν ἰδεολογικῶν μαχῶν ὅπου διακυβεύονται τά πάντα. Ἡ κρίσιμη ἐπιλογή πού καλοῦμαστε νά κάνουμε εἶναι ἀνάμεσα στόν ἐπιστημολογικό μεταβατικό καί τόν ἀμετάβατο λόγο. Ἡ ἀνάμεσα στό λόγο πού διακινδυνεύει τήν ἀνατροπή του ἀπό κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτόν καί στό λόγο πού τόν προστατεύει ὁ θώρακας τῆς αὐτοαναφορικότητας. Στό λόγο πού προκύπτει ἀπό τήν ἀνομοιογένεια μέ τό ἀντικείμενο του καί τήν διατηρεῖ, καί στό λόγο πού συγκροτεῖται προϋποθέτοντας τήν ὁμοιογένεια ἀνάμεσα στά δύο σκέλη τῆς ἐπιστημολογικῆς σχέσης.

Αὐτή ἢ ὁμοιογένεια εἶναι ἢ δυνητική προϋπόθεση τῆς ἰδεολογίας πού αὐτονομεῖται ἐπειδή ἀκριβῶς δημιουργεῖ πρωταρχικές σχέσεις ἐξουσίας καί ἐκμετάλλευσης, οἱ ὁποῖες καθορίζονται ἀπό τήν ἐπιστημολογική μορφή (νά, πῶς μπλέκονται οἱ ὅροι) καί ὄχι ἀπό τό περιεχόμενο. Τό πραγματικό μήνυμα τοῦ ἰδεολογικοῦ λόγου εἶναι ποιός παράγει στή δεδομένη ἱστορική στιγμή τό μὴ ἀνατρέψιμο νόημα πού ἀναγκάζεται ὁ ἀναγνώστης νά καταναλώσει παθητικά, γιά νά συσταθεῖ ὡς ἀναγνώστης μ' ἄλλα λόγια. Ὁ ἰδεολογικός λόγος κατασκευάζει ἐνεργούς παραγωγούς νοήματος καί παθητικούς καταναλωτές του. Στό παρελθόν ἐδραιώσε ὡς ὑποκείμενο πού παράγει νόημα τό μονάρχη, τήν ἐκκλησία, τούς γραφιάδες τούς, ἄκομα καί τήν παραδοσιακή κοινότητα πού μιλάει μέσα ἀπό τίς λαϊκές παραδόσεις καί τή λαϊκή τέχνη. Σήμερα ζοῦμε στήν ἐποχή τοῦ νοήματος πού παράγεται ἀτομικά. Τό ἄτομο μπορεῖ νά διαβάσει ὅπως θέλει τήν πραγματικότητα ἀλλά ἐμεῖς οἱ ὑπόλοιποι δέν μποροῦμε νά διαβάσουμε ὅπως θέλουμε τήν ἀνάγνωση του γιατί τότε θά γίνουμε ὅλοι παραγωγοὶ νοήματος χωρίς καταναλωτές, καί κάτι τέτοιο δέν τό σκεφόνε τό σύστημα. Γιά νά ξαναθυμηθοῦμε τόν ἰδιωτικό ἐκδοτικό οἶκο πού ἀνέφερα πῶς πάνω, τό περιεχόμενο στήν ἐπιφάνεια τοῦ λόγου μπορεῖ νά εἶναι ὅσο ἐπαναστατικό θέλετε καί μπορεῖ μάλιστα νά λειτουργήσει καί ἀπολύτως θετικά ἀπό τή σκοπιά μας, ἀλλά ταυτόχρονα καί σ' ἓνα ἐπίπεδο πῶς θεμελιακό καί μακροπρόθεσμο ἢ ἐπιστημολογική μορφή τοῦ λόγου θά ἀναπαράγει τίς σχέσεις ἐξουσίας πού καταγγέλλει.

Θά σᾶς κουράσω μέ ἄλλο ἓνα παράδειγμα. Δέν ἀποκλείεται νά ἔχετε διαβάσει τίς θεωρίες διαφόρων μαρξιστῶν ἢ μαρξίζοντων ἱστορικῶν καί κοινωνιολόγων τῆς τέχνης γιά τό πῶς τά ἐργαστήρια τῶν ζωγράφων στήν Ἀναγέννηση ἄρχισαν νά λειτουργοῦν σάν ἀνεξάρτητες μονάδες παραγωγῆς στή νέα ἀγορά πού δημιουργήθηκε. Δέν διαφωνῶ μέ μιά τέτοια ἀνάλυση, νομίζω ὅτι εἶναι σωστή. Ἄν ὅμως σταματήσουμε ἐκεῖ (ὅπως γίνεται συνήθως) θά ἐπιπέδο τῆς βάσης, πού γίνεται ἔτσι ἐπίπεδο προνομιακό ἐφόσον εἶναι τό μόνο, τόν ἰδεολογικό χαρακτήρα τῆς ἀναγεννησιακῆς ζωγραφικῆς. Ἐδῶ κάνουμε τό λάθος. Ὁ βασικός ἰδεολογικός χαρακτήρας της δέν ἔχει νά κάνει οὔτε μέ τή νέα θεματολογία οὔτε μέ τήν ὄργάνωση τῆς παραγωγῆς στό ἐπίπεδο τοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλά στή χρήση τῆς προοπτικῆς. Ἡ προοπτική δέν εἶναι ἄπλως μιά φορμαλιστική καινοτομία. Εἶναι μιά μέθοδος παραγωγῆς νοήματος γιατί ὀργανώνει τόν εἰκαστικό χώρο μέ βάση τή ματιά τοῦ καλλιτέχνη-παραγωγῆς καί ταυτόχρονα ἀναγκάζει τόν θεατή-καταναλωτή νά τήν υἱοθετήσει. Αὐτό ἐννοοῦσα ὅταν ἔλεγα ὅτι ἢ ἰδιαιτερότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού προκύπτουν στό ἰδεολογικό ἐπίπεδο τοῦ ἐποικοδομημένου ἐξαφανίζεται ὅταν γίνεται ἀναγωγή τοῦ φαινομένου στή βάση.

Μίλησα πῶς πάνω γιά κοινωνικές σχέσεις ἰδεολογικῆς παραγωγῆς καί γιά τόν ἐπιστημολογικό μονισμό πού τίς ἐξουσιοδοτεῖ. Δέν εἶναι ἢ μόνη μας ἐπιλογή γιατί τίποτα δέν μᾶς ἐμποδίζει νά διαλέξουμε τόν ἐπιστημολογικό δυῖσμό πού θά μᾶς ὀδηγήσει πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση, ἂν καί τά πράγματα δέν εἶναι καί τόσο εὐκόλα — ἔχω συνείδηση τῶν δυσκολιῶν. Εἶναι μιά ἐκδοχή πού ἔχει περιέλθει σέ δυσμένεια ὄχι ἐπειδή οἱ ἀντίπαλοί της εἶχαν δίκιο ἀλλά ἐπειδή οἱ ὑποστηρικτές της εἶχαν ἄδικο, καί πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ δικός μας ὁ Λένιν μέ τή θεωρία του γιά τήν ἀντανάκλαση. Κάπου θαμμένη ὅμως μέσα στήν πρώτη Κριτική τοῦ Κάντ ὑπάρχει μιά μικρή φράση πού μᾶς δίνει τήν ἀπαρχή τῆς ὀρθῆς ἀπάντησης. Μιλάει γιά τόν Γαλιλέο, τόν Τορισέλλι καί τούς ἄλλους πρωταγωνιστές τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης τοῦ 17ου αἰῶνα. Εἶχαν καταλάβει, λέει ὁ Κάντ, ὅτι ὁ λόγος πρέπει νά «ἀναγκάζει τή φύση νά ἀπαντᾷ στά ἐρωτήματά του καί ὄχι νά τήν ἀκολουθεῖ μόνο πειθῆναι». Ἡ θά μοῦ πείτε, ἀλλοῦ ἤθελε νά καταλήξει, καί ὅτι ἀπώτερος στόχος τοῦ ἦταν νά ἐδραιώσει μιά γιά πάντα τά ἐρωτήματα πού θέτει ὁ ὀρθός λόγος. Ἐχετε δίκιο, γι' αὐτό κι ἐγὼ εἶπα ὅτι μᾶς δίνει μόνο τήν ἀπαρχή τῆς ἀπάντησης πού ζητάμε. Θά σᾶς ἐξηγήσω τί

έννοω: όταν ο λόγος μας γίνεται μεταβατικός, όταν αποδέχεται την ανομοιογένεια που τον χωρίζει από το αντίκειμενό του, τούτο δέν σημαίνει ότι μπορεί να φθάσει στην Άληθεια, δηλαδή στην πραγματική φύση του αντικειμένου διότι έτσι αίρεται ή ανομοιογένεια που τον εξουσιοδότησε. Η μεταβατικότητα του λόγου και ό έπιστημολογικός δυϊσμός σημαίνουν κάτι λιγότερο φιλόδοξο και ταυτόχρονα πολύ πιο δύσκολο: ότι ή έπιστημονική γνώση παράγεται από ένα ιδιότυπο καταμερισμό έργασίας. Έμεις οι άνθρωποι, ό λόγος μας, ή γλώσσα μας και τά κείμενά μας άπευθύνουν συμβατικές και αυθαίρετες έρωτήσεις, και τήν άπάντησή μας τήν δίνει ό κόσμος γύρω μας. Όπως και στίς συζητήσεις που οργανώνουν οι φοιτητικοί σύλλογοι στά πανεπιστήμια τής Άγγλίας και τής Άμερικής, έχουμε δικαίωμα να άπευθύνουμε στον αντίπαλό μας ένα συγκεκριμένο έρώτημα, κι αυτός, σύμφωνα με τόν κανονισμό, δέν μπορεί να αλλάξει τό θέμα αλλά είναι ύποχρεωμένος να άπαντήσει ναι ή όχι. Ο κόσμος φέρεται σαν τά παιδιά τή βικτωριανή έποχή, δέν μιλάει άν δέν τού άπευθύνουμε τό λόγο, κι όχι μόνο αυτό — μάς μιλάει πάντα με τούς όρους που έμεις έχουμε επιλέξει. Άν θελήσουμε λοιπόν να βγοϋμε από τό φαϋλο κύκλο του έπιστημολογικού μονισμού και τής αυτοαναφορικότητας ή λύση δέν είναι ή παθητική καταγραφή τής αλήθειας αλλά ή μεταβατικότητα τής έρώτησης.

Τά υπόλοιπα είναι σχετικά εύκολα. Όταν μπορεί κανείς να έπικαλεσθεί τήν πραγματικότητα στην όποία άπευθύνεται έρωτηματικά ό λόγος, τότε δέν αναγκάζεται να τόν καταναλώσει παθητικά, και, παράλληλα, ό παραγωγός του λόγου αυτού δέν χρειάζεται τέτοιους καταναλωτές. Η άνάγνωση έχει χάσει τόν ιδεολογικό της χαρακτήρα. Και για όσους μάντεψαν και μερικά άλλα όνόμενα που κρύβονται πίσω από τά λόγια μου, ναι, είχε δικιο ό Άλτουσέρ όταν μιλούσε για έπιστημονική γνώση και για ιδεολογία, παρά τό γεγονός ότι στην προσπάθειά του να έξοβελίσει τόν έμπειρισμό κατέργησε κάθε σχέση του λόγου με τό αντικείμενό του. Και ναι, είχε δικιο ό αντικομμουνιστής Πόππερ όταν μιλούσε για διαψευσιμότητα άν και δέν κατάλαβε ποτέ ότι μή τήρηση τών προδιαγραφών του δέν είναι άπλώς ένας έλαττωματικός τρόπος σκέψης που εύκολα διορθώνεται αλλά κοινωνικό φαινόμενο που στηρίζεται και άναπαράγει σχέσεις ιδεολογικής έξουσίας και έκμετάλλευσης.

Δέν ξέρω άν σās έπεισα και δυστυχώς άν δέν σās έπεισα, δέν θά μάθω ποτέ τίς αντιρρήσεις σας. Καταλαβαίνω πολύ καλά τή γοητεία ενός συστήματος σαν τόν όρθόδοξο μαρξισμό έπειδή καταφέρνει πάντα να αντιμετώπιζει τίς έναντίον του ένστάσεις όχι άπαντώντας αλλά εξηγώντας μαρξιστικά γιατί προβλήθηκαν. Τό ίδιο κάνουν και οι σύγχρονες δυτικές θεωρίες περί γλώσσας και κειμένου. Για να μείνουμε όμως στά δικά μας, ή κατάσταση δέν μάς αφήνει πολλά περιθώρια. Άμφιβάλλω άν υπάρχουν σήμερα μαρξιστές που μπορούν να έρμηνεύσουν τά γεγονότα χρησιμοποιώντας τίς ίδιες κατηγορίες που ίσχυαν μέχρι χθές. Φαντάζομαι ότι μερικοί τροτσκιστές θά πουν ότι ό μεγάλος ήττημένος είναι ό κρατικός καπιταλισμός κι ότι ό σοσιαλισμός δέν έπαθε τίποτα έπειδή οϋδέποτε έφαρμόσθηκε. Μήν τούς άκούτε. Είναι μία ύστατη προσπάθεια να έξουδετερωθεί ή συγκεκριμένη πολιτική πραγματικότητα μέσα από μία άναγωγή στην περιβόητη βάση που έτσι συνεχίζει να κινεί τά νήματα.

Αυτή ή πεισματική μας άρνηση να δεχθούμε τή μαρτυρία τών καιρών μας μου θυμίζει μία παράλληλη ύπεκφυγή που στηρίζει τίς νέες θεωρίες που κυριαρχούν τώρα στη Δύση. Όπως εκεί τά διάφορα συστήματα κινούνται από τήν έσωτερική τους λογική και τίποτα έξω άπ' αυτά δέν μπορεί να τά άνατρέψει, έτσι κι έμεις έναποθέσαμε τίς έλπιδες μας σε κάτι που πιστέψαμε ότι λειτουργήσει κατά τόν ίδιο τρόπο. Γι' αυτούς σημασία έχει τό σημασιοδοτικό σύστημα — για μάς ή ιστορία που τήν ένσαρκώνει τό άλάθητο κόμμα (ας όσεται ό Χέγκελ!). Η ύπέρτατη ειρωνία δέν είναι μόνο ότι κάναμε και οι δύο λάθος, αλλά ότι κάναμε και οι δύο τό ίδιο λάθος. Έμεις νομίσαμε ότι

θά κερδίζαμε τή μάχη άνάγοντας τά πάντα στη βάση, δηλαδή στο μόνο επίπεδο που μπορούσαμε να συλλάβουμε με όρους μαρξιστικούς, και εκείνοι άνακάλυψαν στά υπόλοιπα μία ξεφρενη και παιχνιδιάρικη έλευθερία που δέν τούς συμφέρει να σκεφθούν πώς άρχισε αλλά είναι σίγουροι ότι δέν πρόκειται να τελειώσει. Και οι μόν και οι δέ φτάσαμε στον προορισμό μας άπλουστεύοντας — αυτό είναι τό κοινό στοιχείο που μάς ένώνει. Γι' αυτό άν άκούσετε κάποιον να μιλάει για τόν homo ludens να τού υπενθυμίσετε πώς στο παιχνίδι αυτό υπάρχουν άναγκαστικά κερδισμένοι και χαμένοι.

Άν με ρωτούσατε τί σχέση έχει όλη αυτή ή θεωρητολογία με τό άμεσο πρόβλημα που αντιμετώπιζουμε, θά σας άπαντούσα ότι σήμερα, όταν δέν μάς έμεινε τίποτα άλλο να χάσουμε, ή καλύτερη άμυνα είναι ή έπίθεση. Για να τό πω διαφορετικά, άν θέλουμε να ξεπεράσουμε τή κρίση που περνάει ή μαρξιστική θεωρία τό μόνο που μάς άπομένει είναι ή επέκτασή της. Τίς προάλλες έπεσε στά χέρια μου ένα κείμενο για τήν στρατηγική που θά πρέπει να άκολουθήσει στο μέλλον τό άριστερό κίνημα. Οι άριστεροί σήμερα, λέει, πρέπει να αντιμετώπισουν τή πρόκληση τής έποχής μας που είναι οι διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στην παραγωγή και στη σύνθεση τής εργατικής τάξης, ή κατάρρευση του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ή άπειλή τής οικολογικής καταστροφής, τό φεμινιστικό κίνημα και τέλος ή διόγκωση τής κοινωνίας τών πολιτών που συμβαδίζει με τή συρρίκνωση του κράτους. Τό πρόβλημα είναι ότι στο κείμενο δέν άπαντάται ή λέξη μαρξισμός ούτε μία φορά. Θα περίμενε κανείς από ένα κίνημα που ύποτίθεται ότι κάποτε τό είχε έμπνευσει ό μαρξισμός μία μνεία τουλάχιστον — έστω και άπορηπτική. Πώς άλλωστε οι καιροί! Τό ξέρετε ότι στην Δύση τόν όρο έκμετάλλευση τόν άκούς μόνο από φεμινίστριες και τριτοκοσμικούς; Όπερ σημαίνει ότι οι άρρενες κάτοικοι τών άνεπτυγμένων κρατών έχουν ήδη περάσει τό κατώφλι του παράδεισου που ευαγγελίσθηκαν οι σοσιαλιστές ή ότι ή ιστορία έφθασε στο τέλος της, όπως διατείνεται ένα στέλεχος του State Department στην Άμερική.⁸

Όπως φαίνεται στο τέλος δέν έφτασα μόνο έγώ, φτάσαμε όλοι κι ό καθένας με τόν τρόπο του. Έκείνο που θά σώσει πολλούς είναι τό βάλσαμο τής καθημερινότητας, τό σταγονόμετρο που τελικά θά σās δώσει ή δυνατότητα να καταπιείτε τεράστιες ποσότητες, που άν τίς καταπίνετε μία κι έξω θά είχατε πνιγεί. Μερικές φορές σκέφτομαι πώς αν κάποιος από μάς είχε πέσει σε χειμερία νάρκη πριν από έξη μήνες και ζύπναγε ξαφνικά αυτές τίς μέρες θά τρελαινόταν. Πώς να χωρέσει τό μυαλό του ανθρώπου αυτά που γίνονται σήμερα; Έκείνοι που έφτιαξαν τό σοβιετικό ντοκουμαντέρ για τόν σταλινισμό και τήν περестρόικα προσπάθησαν να διασωθούν τόν Λένιν, αλλά τώρα ή μάλα τους έχει πάρει όλους, και τόν Λένιν και τόν Μάρξ. Η λαοθάλασσα που έπερασε τό τείχος για να εισπράξει τά 35 μάρκα του Κώλ και για να χαζέψει μπροστά από τίς βιτρίνες του δυτικού Βερολίνου, οι τουρίστες από τή Δύση που θά ταΐζουν τώρα τόν Ρούντνι,⁹ ό κόσμος που ξεχειλισε στους δρόμους και τίς πλατείες τής Πράγας για να έπεφημίσει τόν Χάβελ και τόν γιό του μαραγγοϋ¹⁰ που έχει τώρα γίνει ένα άδύναμο σύμβολο μιάς ευκαιρίας που χάθηκε, οι θρησκόληπτοι Πολωνοί που άνάβουνε κερί στην Παναγία και στο Βαλέσα, όλα αυτά σύντροφοι σημαίνουν ότι τό παιχνίδι, όπως μάθαμε να τό παίζουμε, έχει όριστικά χαθεί. Οι λαοπρόβλητοι ή γέτες μας μοιάζουν με τούς πνιγμένους που προσπαθούν να πιαστοϋν άπ' τά μαλλιά τους κι άνακαλύπτουν ξαφνικά ότι είναι φαλακροί.

Έγώ θά πέσω στο ποτάμι άδριο γιατί άνήκω σε άλλη έποχή. Δέν ήταν τό τείχος και ή συμβολική του σημασία, όπως λένε, που μου άνοιξε τά μάτια. Μόνο τά κακογραμμένα βιβλία και οι άδέξιοι άναγνώστες χρειάζονται τήν εικονογράφιση. Τά σημεία ύπήρχαν πάντοτε και μόρρεσα τελικά να τά διαβάσω αλλά δυσκολεύθηκα γιατί μ' είχα μαγέψει άλλες εικόνες. Ναι, κάποτε έμεις γεμίζαμε τίς

πλατείες με σφιγμένες γροθιές και τούς τοίχους με σφυροδρέπανα. Έσείς οί νέοι δέν τά είδατε αυτά. Έσείς — τά μέχρι τώρα ανερχόμενα κομματικά στελέχη πού φυσκώνατε με υπερηφάνεια όταν βλέπατε τούς μαντρωμένους νά γεμίζουν τίσ πλατείες και νά ανεμίζουν τίσ κόκκινες σημαίες πού από μέσα τους τίσ εφτυναν. Τί νά πρωτοθυμηθεί κανείς; Κι εδώ πού φθάσαμε τί σημασία έχει ή απόδοση εϋθυνών;

“Όσοι μέ ξέρουν θά σās πούν ότι είμαι πολύ τακτικός άνθρωπος. Πρίν φύγω γιά ταξίδι πάντα κλείνω προσεκτικά τά παράθυρα, κατεβάζω τούς διακόπτες, λέω στους γείτονες πότε θά γυρίσω και τούς δίνω ένα αριθμό τηλεφώνου γιά νά επικοινωνήσουν μαζί μου αν χρειασθεί και τέλος διπλοκλειδώνω πίσω μου τή πόρτα. Δέν ξέρω αν αυτό τό κείμενο πού κρατάτε στά χέρια σας είναι ένα ξεσπασμα ή μία ύστατη προσπάθεια νά βάλω τάξη πρίν φύγω. “Όσο γιά τό περιεχόμενο, δέν σās κρύβω ότι τό ένδεχόμενο νά έχω τρελαθεί μου πέρασε από τό μυαλό και μάλιστα μέ άνησυχίσε ιδιαίτερα — όχι όμως τόσο ώστε νά τό άποκλείσω.

1. Πρόκειται μάλλον γιά τό ντοкуμαντέρ του Φεντάγιεφ μέ τόν τίτλο «Προτσές» πού στά ρωσικά σημαίνει «διαδικασία» και

«δίκη».

2. Κατά πάσα πιθανότητα έννοεί τόν Μπαχτίν. Στο βιβλίο ‘Ο Μαρξισμός και ή Φιλοσοφία τής Γλώσσας, πού υποτίθεται ότι έγραψε χρησιμοποιώντας τό όνομα του φίλου του Βολοσίνωφ, ο Μπαχτίν λέει ότι τό ιδεολογικό έποικοδόμημα δέν είναι άντανάκλαση αλλά διάθλαση τής βάσης.

3. ‘Ο μαρξιστής θεωρητικός πού ταιριάζει στην περιγραφή είναι ο άμερικανός νεοσεγελιανός Φρέντερικ Τζέημσον.

4. Δέν μπορεί παρά νά είναι ο Μαρξισμός και Έμπειριοκριτικισμός.

5. I. Κάντ: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Α51, Β75.

6. Παραθέτω δλόκληρο τό σχετικό άπόσπασμα: «Τό ανάλαφρο περιστέρι σχίζοντας μέ τό έλεύθερο πέταγμα του τόν άέρα, πού νοιώθει τήν άντίστασή του, θά μπορούσε νά πλάσει τήν παράσταση ότι αυτό θά τό πετύχαινε πολύ πιό καλά μέσα στον κενό από άέρα χάρου». Κάντ, αυτόθι: Α5, Β9.

7. Κάντ, αυτόθι: Β ΧΙΙΙ.

8. Φράνσις Φουκουγιάμα.

9. Ρούντυ είναι τό όνομα του αγαπημένου ελαφιού του Χόννεκερ σέ ένα από (τά πολλά) κυνηγετικά του περίπτερα. Στα μέσα Δεκεμβρίου (άλλο ένα προθύστερο) δυτικογερμανικό τουριστικό γραφείο άρχισε νά διαφημίζει ταξίδια στην Άνατολική Γερμανία μέ παραμονή στο περίπτερο του Χόννεκερ όπου οί τουρίστες θά μπορούν νά ταΐζουν τόν Ρούντυ.

10. ‘Ο Άλεξάντερ Ντομπσεκ.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΕΥΧΟΣ 40

Μνήμη Παύλου Ζάννα

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Γράφουν οι: Α.-Α. Κύρτης, Αθην. Βαλαθανίδης, Δήμος Κόντος

ΑΦΙΕΡΩΜΑ: **Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ**

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Η εργασία των γυναικών: Ανάμεσα σε δύο κόσμους

ΓΙΩΤΑ ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ: Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες;

ΜΑΡΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ: Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με «φύλο»

ΕΛΕΝΗ ΠΑΥΛΙΔΟΥ: Γυναίκα και εργασία: Οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας

ΞΑΝΘΗ ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ: Προβληματισμοί γύρω από τη μέτρηση, και την αποτίμηση της ολικής εργασίας των γυναικών

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΔΗΜΟΥ: Η μερική απασχόληση: Ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας

ΧΑΡΗ ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ: Γεγονότα του κύκλου ζωής και γυναικεία απασχόληση

ΤΖΕΝΗ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ: Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ: Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας

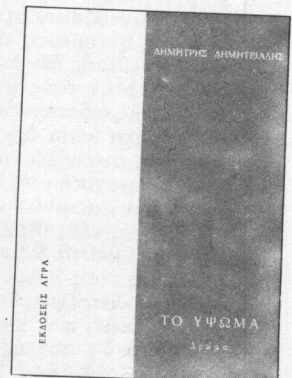
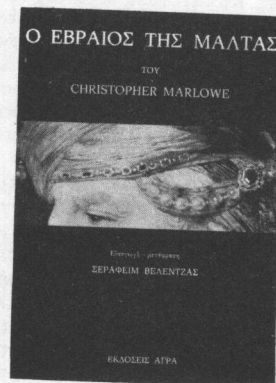
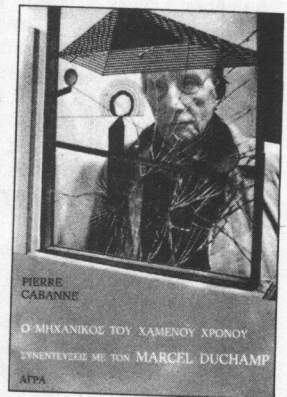
ΕΛΕΝΗ ΙΑΚΩΒΟΥ-ΠΑΠΑΓΑΡΟΥΦΑΛΗ: Φεμινισμός και Εργασία: Διέξοδοι και Αδιέξοδα

Βιβλιοπαρουσιάσεις

LIBBY TATA ARCEL: Ιφιγένεια: Θυσία και αυτοθυσία

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ: Η διαπόρευση της γυναίκας στο έργο του Εμπειρικού μέσα από τον έρωτα και την επιθυμία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Έκατό χρόνια σιγουριάς

Ο λήθαργος των αριστερών ταρασσεται από την πτώση του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Θα αλλάξουν πλευρό για να συνεχίσουν.

του Γιώργου Ριτζούλη

Η

συζήτηση που είχαμε άρχισε από τις στήλες του «Πολίτη», επιχειρώντας ένα διάλογο μεταξύ των μαρξιστικών και των οικολογικών ιδεών (άλλα επίσης, όπως εϋστοχα γράφηκε, ένα διάλογο για τη δυσκολία συνεννόησης και τις αντιφάσεις που διασχίζουν τό ίδιο τό σώμα της μαρξιστικής Άριστεράς), ήταν από την αρχή μία συζήτηση εν θερμώ. Και δέν θά μπορούσε νά είναι διαφορετική: Οί αριστεροί βρίσκονται μέ την πλάτη στόν τοίχο. Όπως έγραφε και ό Βασίλης Ζουναλής, «τό φιάσκο στό όποιο κε ληξε (ώς πρός τό στόχο της κομμουνιστικής κοινωνίας) ή Όκτωβριανή Έπανάσταση είναι ό επιάλλη μας».¹

Τά νέα από τό Βερολίνο, τήν Πράγα και τή Σόφια, νέα προαναγγελθέντα αλλά από λίγους αναμενόμενα, κυρίως όμως όσα συνέβησαν στό Πεκίνο, στην Τιμισοάρα και στό Βουκουρέστι, δέν αφήνουν κανένα περιθώριο στην ύποκρισία και τόν παχυδερμισμό της «ψύχραιμης» στάσης. Γελοιοποιούν και τήν πύο θεαματική αλλαγή πουκάμισου αυτών που τώρα φτύνουν εκεί που μόλις πριν έγλειφαν μέ ένθουσιασμό. Έμεις θά συνεχίσουμε τή συζήτησή μας εν θερμώ, ή ψυχραιμία άνήκει και πάλι δικαιωματικά στις έγνωσμένης σταθερότητας και άντοχής αριστερές φιγούρες τύπου Φλωράκη, Φαράκου ή Κάππου. Άλλωστε ή Τιμισοάρα είναι ή σύγχρονη Γκουέρνικα, ή Σεκουριτάτε πάλαιψε άξια για νά ρίξει από τό θλιβερό βάθρο τους τούς άνδρες του Φράνκο και τά Ές-Ές· ό αντίφασισμός έχει πιά αποκτήσει ένα νέο, διευρυμένο νόημα. Πόσο λογικό είναι για ένα κοινό άνθρωπο νά μείνει ψύχραιμος μπροστά στην καταστροφή της Γκουέρνικα ή τή σφαγή της Τιμισοάρα; Και γιατί νά παραβλέψει τό δάσος του Κατύν ή τή Κρονστάνδη;

Δέν έχουμε ίσως πολλά πράγματα νά συζητήσουμε μαζί μέ τους πριν από λίγο συνδαιτημένους του Τσαουσέ-

σκου, είτε σφυρίζουν τώρα ψύχραιμα και στρέφουν τό κάρο σε νέα πορεία είτε ξαφνιάζονται από τήν απότομη στροφή και πέφτουν κάτω. Όταν όμως τή συγγνώμη από τούς Ρουμάνους, για λογαριασμό όλης της ελληνικής αριστεράς, τή ζητούν οί φυγάδες από τήν εγχώρια οικογενειακή έστία του άυταρχισμού, οί δραπέτες που ποτέ δέν άντεχαν τούς εγχώριους πατερούληδες,² είναι φανερό ότι ή όποιαδήποτε πολιτική συζήτηση σκιαζεται από ένα ευρύτερο κλίμα ήθικης κρίσης που σκεπάζει ένόχους και άθώους.

Καμιά συζήτηση δέν μπορεί νά εξαφανίσει τό ήθικό ζήτημα: Θα συνεχίσουμε άλλος λιγότερο, άλλος περισσότερο, άλλος λόγω πολύ βεβαρημένου παρελθόντος και άλλος λόγω αυξημένου αισθήματος ευθύνης, νά φέρουμε αυτό τό βάρος. Όστόσο στό ήθικό πεδίο, ή διαχωριστική γραμμή μέσα στους αριστερούς θά χωρίζει πλέον αυτούς που αισθάνονται ευθύνη και τό όμολογούν από αυτούς που άποκρύπτουν, συγκαλύπτουν και έξωραίζουν, άνεξάρτητα άν μέσα τους αισθάνονται ένοχοι ή άθωοι.

ΔΙΚΤΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟΥ, ΥΜΝΩΔΟΙ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, «ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΕΣ»

Μέ φόντο τή στρατηγική ήττα της ιστορικής κομμουνιστικής Άριστεράς και τά σκληρά πλήγματα που έχει ύποστει κατ' επανάληψη ή άξιοπιστία της και τό ήθικό της κύρος, οί ίσχυρισμοί περί «τέλους της ιστορίας» κερδίζουν σε αληθοφάνεια: «Ό κομμουνισμός είναι μία παρωχημένη ούτοπία του 19ου αιώνα, ή κριτική του Μάρξ στον καπιταλισμό είναι μία ούτοπική κριτική, γιατί γίνεται από άνεδαφική σκοπιά. Κατά συνέπεια ή καπιταλιστική κοινωνία εμφανίζεται ως άξεπέ-

1. Β. Ζουναλής, «Οικολογία και ταξική πάλη», ό Πολίτης, τ. 90, Άπρίλιος 1988. Βλ. επίσης τά δύο προηγούμενα τεύχη του Πολίτη 87 και 88-89 με άρθρογραφία του Β. Ζουναλή και του γράφοντος.
2. Άγγ. Έλεφάντης, «Ρουμάνοι, μάς συχωρείτε» στην Έποχή τ. 55, 24 Δεκεμβρίου 1989. Βλ. επίσης έπιστολή του Ν. Μπελογιάννη στην Αύγή.

ραστος δρίζοντας της ανθρωπότητας, όπου ωστόσο πολλά χρειάζονται για να γίνει βιώσιμη, πιά ανθρώπινη, πιά δίκαιη».³ Αυτά διαλαλεί πράγματι με ποικίλους τόνους και αποχρώσεις το πνεύμα της εποχής, καθώς εισερχόμεστε στην τελευταία δεκαετία του αιώνα. "Όποιος φιλοξενεί να αντικρούσει τα συμπεράσματα αυτά, έχει να διαλέξει ανάμεσα σε δύο δρόμους: Είτε να πουλήσει σε νέες συσκευασίες τον υπερβατικό λόγο του λεγόμενου ορθόδοξου μαρξισμού και να υπαινιχθεί πάλι σιδηρές, ιστορικές νομοτέλειες, ούριους ανέμους της ιστορίας που θα φουσκώσουν πάλι τα πανιά και θα εξασφαλίζουν τό ταξίδι προς τόν ασφαλή λιμένα του κομμουνισμού· είτε να πειραματισθεί μέσα στη σημερινή πραγματικότητα με νέες μορφές δραστησιότητας της μαρξικής κριτικής μεθόδου, διαμορφώνοντας σύγχρονα εργαλεία ανάλυσης και πράξης, κατάλληλα για κοινωνίες και ιστορικές διαδικασίες ανοιχτές σε ποικίλες ένδεχόμενες διαδρομές.

Ο πρώτος δρόμος οδήγησε σε πλάνες που έχουν σήμερα αποκαλυφθεί έντελώς: η νετερμινιστική όπτική, ή αποδοχή ιστορικών νομοτελειών δέν εξαπατά μόνον επειδή προσφέρει τή στρεβλή εικόνα μιάς κοινωνίας και μιάς ιστορίας που βαδίζει πάντα μπροστά προς τήν πρόοδο άκόμα και όταν για λίγο καιρό ξαποσταίνει. Η μεγαλύτερη πλάνη είναι ή ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας που αισθάνονται οί υποτιθέμενοι γνώστες τών σιδηρών νόμων της ιστορίας και της κοινωνικής εξέλιξης, οί ενοοούμενοι της ιστορικής αισιοδοξίας, αυτοί που φαντάστηκαν ότι καθοδηγούν τις κοινωνικές διαδικασίες από τις πανύψηλες κορυφές της γνώσης και της εξουσίας. Μιά μάλλον συγγενής πλάνη της παντοδυναμίας έκανε θραύση έξω από τάρ πεδία της πολιτικής και έπληξε τούς δογματικούς πιστούς τών φυσικών επιστημών ή της τεχνολογίας, οί όποιοί πίστεψαν ότι εξουσιάζουν τή φύση και μπορούν να τήν διαθέτουν κατά βούληση.

Και τώρα τί θα γίνουμε χωρίς νετερμινισμούς και νομοτέλειες; Μά έχουμε τάρ νέα νομοτελειακά αποφθέγματα περί «τέλους της Ιστορίας»; Τό πλοίο βρίσκεται ήδη σε ασφαλές λιμάνι, δέν χρειάζεται καν τό δύσκολο ταξίδι. Τί κι αν τό λιμάνι έχει άλλο όνομα και είναι πολύ διαφορετικό στην όψη. Τουλάχιστον είναι πάνω σ' αυτή τή γή και όχι στον Παράδεισο!

Ο κυνισμός αυτού του είδους δέν είναι χειρότερος από τόν άλλο κυνισμό της ιστορικής αισιοδοξίας, ό όποιος (στην καλύτερη περίπτωση) θυσιάζε τούς ανθρώπους του παρόντος προς χάριν της μελλοντικής έντυχίας. Και οί δύο έκδοχές κατόχων της γνώσης και της εξουσίας ισχυρίζονται ότι με τή γλώσσα τους μιλά ή ίδια ή πραγματικότητα, ότι οί ιδέες τους είναι τό όρ-

θολογικό Διάγραμμα του Κόσμου. Τό μόνον ού δέν όμολογούν είναι πόσο θά ήθελαν οί ίδιοι να είναι όντως τάρ πράγματα όπως τάρ περιγράφουν. "Όλες οί διαβεβαιώσεις περί ιστορικών ή άλλου είδους νομοτελειών, οί όποίες ένυπάρχουν δήθεν στις διαδικασίες της κοινωνίας (και όχι μόνον αυτές), δέν μπορούν να αποφύγουν τόν γνωσιολογικό έλεγχο ό όποιος εστιάζεται στην κρίσιμη εκείνη σχέση που ό Χάμπερμας άποκαλεί «έπικαθορισμό της γνώσης από τό συμφέρον».⁴

Η οικολογική κρίση αφήνει όλα τάρ σενάρια ανοιχτά, και τάρ ήπιότερα και τάρ δραματικότερα. Συνδέεται αναγκαστικά με τήν γνωστή συζήτηση περί μεταρρυθμισμού και επανάστασης, έπιβάλλει όμως και ένα νέο θεματικό πεδίο, τό όποιο απέφυγαν οί μαρξιστές: Πέρα από τις κεφαλαιοκρατικές οικονομικές μορφές οί όποίες μάρ έγιναν γνωστές χάρη στο μαρξικό έργο, υπάρχουν και οί (κυριολεκτικά) υλικές ένσαρκώσεις τους, τις όποίες όμως είδαμε (σε χονδροειδή μορφή) να προβάλλουν επίσης κάτω από τις έντελώς διαφορετικές οικονομικές μορφές του καταρρεύσαντος «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Μήπως άραγε όποιοι θέλουν να αποφύγουν τή συζήτηση για τόν βιομηχανισμό (και τις «μεταβιομηχανικές» του μετεξελιξεις), θά έπρεπε μάλλον να παύσουν να μιλούν και για τόν καπιταλισμό ή να συνηθίσουν στο ρόλο του βοώντος έν τή έρήμη;

Ας αφήσουμε όμως αυτή τή συζήτηση για μιά άλλη ευκαιρία.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ, ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΗ

Τό κείμενο αυτό, αντίθετα από τις συνήθειες της εποχής, δέν γράφηκε με σκοπό να άπαγγελθεί ό επικήδειος του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού ή του μαρξισμού. Ούτε όμως για να έκφωνηθούν άγορεύσεις υπεράσπισης τους: Ο γράφος έχει τή γνώμη ότι ό κομμουνισμός, ό σοσιαλισμός και ό μαρξισμός δέν υπάρχουν, ούτε υπήρξαν ποτέ. Υπήρξαν όμως διάφορες κατηγορίες κομμουνιστών, σοσιαλιστών και μαρξιστών, χωριζόμενες μεταξύ τους από άγεφύρωτα χάσματα και πολύ αίμα: έδω άκριβώς στοχεύει τό κείμενο. Οί περισσότεροι από αυτούς τούς κομμουνιστές, σοσιαλιστές και μαρξιστές, όσοι στην έκατονταετία που χάνεται βρέθηκαν στη γέφυρα του πλοηγού και από ποικίλα κίνητρα όρμώμενοι ανέλαβαν να οδηγήσουν τό σκάφος στο ταξίδι της κοινωνικής χειραφέτησης, μαζί και οί πολύ περισσότεροι πρόθυμοι του πληρώματος, κατέληξαν πλέον στη θέση του ναυαγού. Θέση τήν όποία άρκετά συχνά επιφυλάσσει ή Ιστορία για τούς πολύ

ντους καπετάνιους και τούς πολύ πειθαρχικούς ναύτες.

Τί θα γίνει με κάποιους άλλους συνταξιδιώτες είναι τό ζήτημα: αυτούς που άποκλείστηκαν από τή γέφυρα και ρίχτηκαν άλυσοδεμένοι στο άμπάρι, ή έστω έμειναν να τραβούν μόνιμα κουπί, παρόλο που είχαν διακρίνει έγκαιρα τήν καταστροφική πορεία και τάρ σάπια ξύλα του σκάφους. Δέν ώφειλε πλέον ή άλληλεγγύη με τούς ναυαγισμένους πρώην ισχυρούς που έχουν γίνει ένα με τό πλοίο και τή ρότα του, τώρα προέχει ή άπομάκρυνση από τή ρουφήχτρα. Τό ναύαγιο είναι γεγονός, αλλά ή έπιθυμία του ταξιδιού δέ θα ναυαγήσει ποτέ. Μπορούμε να συνεχίσουμε με άλλο σκάφος και άλλα δρομολόγια.

"Όπως έξάλλου έγραψε ό Β. Ζουνάλης, «οί κοινωνικές μορφές δέν είναι άποτέλεσμα μιάς άνάπτυξης αντίφάσεων μέσω της δραστηριότητας κάποιων άτομικών ή συλλογικών υποκειμένων που έχουν καταφέρει να συλλάβουν και να εκπροσωπήσουν εκ των προτέρων αυτή τή διαδικασία». "Όχι όμως επειδή δήθεν δέν υπάρχουν δρώντα υποκείμενα, αλλά επειδή οί διαδικασίες της κοινωνίας είναι άδύνατο να καθοδηγηθούν, και μάλιστα από κάποιο κέντρο γνώσης και εξουσίας. Η πραγματική εξέλιξη είναι άποτέλεσμα μιάς συνισταμένης ποικίλων υποκειμενικών ώθήσεων και άκόμα περισσότερων αντικειμενικών παραγόντων. Δέν υπάρχουν ιστορικές νομοτέλειες, ούτε οί κοινωνίες είναι κοπάδια στη διάθεση καλών ή κακών ποιμένων· και μόνον στη βραχύχρονη διάρκεια θριαμβεύουν κάποιοι «καθοδηγητές». "Άλλωστε ό γκραμισανός "Ηγεμόνας είναι κατεξοχήν εκείνος που έχει συλλάβει αυτούς τούς περιορισμούς· οί καιροί ήταν πάντοτε δύσκολοι για τούς πρίγκιπες. Είναι λοιπόν φαντασίωση τό έγγελιανό "Υποκείμενο — Ιδέα τό όποιο δίνει κίνηση, σχήμα και ζωή στον πραγματικό κόσμο, αυτό όμως δέν σημαίνει ότι οί κοινωνίες είναι συμπλέγματα «μηχανών της ταξικής πάλης», αυτοδιευθυνόμενων και ρυθμιζόμενων από πολύπλοκους «αυτοματισμούς», μέσα στους όποιους δέν υπεισέρχεται ό υποκειμενικός παράγοντας τών θελήσεων, τών έπιθυμιών και τών εύσυνειδητών (ή ύποσυνειδητών) επιλογών και αποφάσεων.

Τό περιβόητο έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία» τό όποιο οί

3. "Όπως διατυπώνει ό "Αγγ. Έλεφάντης τάρ συμπεράσματα τών διαδών τής αντίληψης περί «τέλους της Ιστορίας» στο άρθρο «Τό τέλος της επανάστασης που δέν έγινε» Πολίτης, τ. 101, "Οκτώβριος 1989.

4. J. Habermas, «Erkenntnis und Interesse», Suhrkamp Verlag (stw1), Φραγκφούρτη 1968.

πολλοί μαρξιστές συνήθιζαν και συνηθίζουν να τό διώχνουν από την πόρτα, δέν έπαυσε ποτέ να ξαναμπαινει από τό παράθυρο. Τό ότι είναι (ετυχώς) αδύνατο να καθοδηγήσει κάποιος την πορεία μιας κοινωνίας (έκτός από βραχεία χρονικά διαστήματα) δέν σημαίνει ότι οι άριστεροί πρέπει να κρατήσουν για τόν έαυτό τους τις θελήσεις τους και τις ένδεχόμενες επιλογές τους. Καραδοκούν δυστυχώς οι επιβήτορες των «ιστορικών νομοτελειών», αυτοί που έκαναν τή σιωπή μπροστά στο έρώτημα «τί είδους κοινωνία θέλουμε» έφαλτήριο τής έξουσίας τους. Ετυχώς μόνον για βραχύ ιστορικό διάστημα, άρκετό όμως για να συντελεσθεί ο διασχυρμός όραμάτων, ή βαρβαρότητα μέ στήριγμα άπειρες καλές προθέσεις και προπαντός ο άφανισμός των συγκεκριμένων ζωντανών ανθρώπων για χάρη κάποιων ιδεών.

Η ιστορική κομμουνιστική Άριστερά βρίσκεται σήμερα μπροστά σε ένα δυσαναπλήρωτο κενό στρατηγικής, όπως και μέσα σε μία τρομακτική κρίση αξιοπιστίας και ήθικης, εκτός των άλλων και επειδή απέφυγε να απαντήσει στο έρώτημα «πώς θέλετε τή μελλοντική κοινωνία». "Αν τό είχε κάνει (στο βαθμό που είναι δυνατό να διατυπωθούν τέτοιου είδους επιθυμίες, θελήσεις και επιλογές), θά μπορούσε ίσως σήμερα να διεκδικήσει τό ρόλο του διορατικού τιμητή ή και να διατυπώσει προτάσεις για ένα άπελευθερωτικό μέλλον. "Αν τό είχε κάνει, κανείς Στάλιν, κανείς Μπρέζνιεφ, κανέναν Μάο και κανέναν Τσαουσέσκου δέν θά είχε μπορέσει ποτέ να επιβάλει τόν τίτλο «σοσιαλισμός» για τις κοινωνίες του μονοπωλιακού κρατισμού που μεταρρυθμίζονται ριζικά ή επαναστατούν σήμερα, μπροστά στα έκπληκτα μάτια μας.

Τί γίνεται τώρα, είναι τό έρώτημα: τώρα που κάθε καλοπροαίρετος άνθρωπος, αν ήταν να διαλέξει ανάμεσα σε μία καπιταλιστική κοινωνία και σε μία από τις κοινωνίες του καταρρέοντος «όπαρκτου σοσιαλισμού», είναι πλέον άρκετά πληροφορημένος και έχει άπελευθερωθεί από ποικίλους μύθους, ώστε θά διαλέξει άδιστακτα τήν πρώτη. Μόνον άπατεώνες χωρίς ταλέντο ή κάτοχοι χαμηλόπαιδα ευφύιας θά του καταλογίσουν σφάλμα. Τί καλύτερο όμως από τήν καπιταλιστική κοινωνία, και μάλιστα τήν μεταρρυθμισμένη, έχουν να προτείνουν οι άριστεροί, διασφαλίζοντάς μας όμως αυτή τή φορά από τό ένδεχόμενο να βρεθούμε και πάλι κατά τήν αναζήτηση μιας νέας κοινωνίας δεμένοι χει-

ροπόδαρα; "Ας συνεχίσουμε τήν παλιά μας συζήτηση, κάπου εδώ κολλάμε συνήθως. Ψήγματα συζήτησης ίσως, καλύτερα όμως από τή σιωπή.

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΠΕΦΤΟΥΝ· ΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΣΕ ΑΜΗΧΑΝΙΑ;

Τό πρώτο που θά έπρεπε να είναι έτοιμο να αντιπρωτεινουν διαφαιίνεται ήδη: Είναι ή ίδια ή συστατική για τήν έννοια τής Άριστερας αντίληψη τής ιστορικής διαδικασίας, ως άνοιχτής, έλέγχιμης από τους ανθρώπους, δεκτικής στην επέμβαση του «θέλω», παρόλο που αυτό τό «θέλω» είναι αδύνατο να διαφύγει από τήν συνοδεία του «μπορώ». Αυτό που ξεχάσε (πλήν εξαίρεσεων) ή ιστορική κομμουνιστική Άριστερά ήταν ή σημασία του «ταξιδιού» και των μέσων, καθώς είχε προσηλωθεί στον «προορισμό» και στους σκοπούς. Πρός χάριν των σκοπών (και άς μή συζητήσουμε πάλι τί κρυβόταν εκεί μέσα) δέχθηκε ως θεμιτό να κλείσουν οι όριζόντες κοινωνιών όλοκληρων, να καθορίζεται ή ιστορική διαδικασία από σιδερένια χέρια, επί γής ένσαρκώσεις των πανίσχυρων Νόμων. "Έπαυσε δηλαδή να είναι Άριστερά. "Απ' αυτή τήν άποψη, τά νέα κηρύγματα περί αιώνιου θριάμβου του κεφαλαίου έρχονται σε κρίσιμες ώρες να δώσουν και πάλι τροφή στις ιδεολογίες τής κλειστής και μονοσήμαντα προσδιορισμένης ιστορικής διαδικασίας. Τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο.

Ο κύκλος φαίνεται να κλείνει. Τό κενό που άφησε ο «μαρξισμός-λενινισμός» μέ τήν κατάρρευσή του θά καλυφθεί άραγε από τους θριαμβεύοντες ιδεολόγους του κεφαλαίου; Μήπως ο πρώτος ήταν τουλάχιστον εύθραυστος και θνησιγενής, ενώ οι δεύτεροι, χάρη στην ύποστηριξη άκατανίκητων δυναμικών που ξεπηδούν από τήν οικονομία και τήν κοινωνική δυναμική είναι άτρωτοι; Αυτόι και πολλοί άλλοι φαίνονται να είναι οι φόβοι των άριστερών σήμερα, φόβοι εύλογοι ίσως αν άναλογισθεί κανείς ότι ή ιστορία του καπιταλισμού στον 20ό αιώνα ήταν μία ιστορία σταθερότητας μέ τεράστιες ικανότητες κοινωνικής όλοκλήρωσης και υπέρβασης των κρίσεων.

"Αν όμως ο όρίζοντας φαίνεται κλειστός (άκριβώς όπως τόν παρουσιάζουν οι ντετερμινιστές ιδεολόγοι) όταν τόν παρατηρεί κανείς έχοντας τήν όπτική αντιπαράθεσης συστημάτων — τρόπων παραγωγής («σοσιαλισμός έναντιον καπιταλισμού»), ή εύκόνα αλλάζει άρκετά αν συγκεντρώσει τήν προσοχή του στους κοινωνικούς σχηματισμούς τής Άνατολικής Ευρώπης έν προκειμένο.

Οι κοινωνικές αυτές «εισήλθαν έντελώς πραγματικά και μέ θαυμαστό τρόπο σε μία νέα κατάσταση, τήν όποία όνειρεύθηκαν σχεδόν όλοι οι με-

γάλοι πολιτικοί φιλόσοφοι των Νεότερων Χρόνων και τήν όποία φοβήθηκαν όλες οι πολιτικές τάξεις των Νεότερων Χρόνων όπως ο διάβολος τό λιβάνι: Σε μία κατάσταση Γένεσης. Τέτοιες καταστάσεις είναι στιγμές Κοσμογονίας, όχι μόνον επειδή τότε υπερισχύει τό Κάτω έναντιον του Έπάνω και ο λαός έναντιον του κράτους, αλλά επειδή θριαμβεύει ή θέληση και άνοίγει και πάλι ο όρίζοντας τής κοινωνίας. Τά σενάρια του Μοντέρνου δέν προβλέπουν καθόλου τέτοιες καταστάσεις έλευθερίας: Σ' αυτά κυριαρχούν πάντοτε οι ύποτιθέμενοι νόμοι τής αναγκαιότητας, σ' αυτά διαδραματίζεται πάντοτε ή Έξέλιξη, αυτά μας έξηγούν πάντοτε ότι τό μέλλον δέν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά μόνον ή ανάπτυξη και ή άπελευθέρωση του δυναμικού που ύπάρχει στο χθές και στο σήμερα».⁶

Μία τέτοια κατάσταση άνοιχτών όριζόντων είναι αδύνατη χωρίς τή σχετική άνεξαρτησία τής κοινωνίας από τό κράτος, ή όποία στηρίζεται στα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, δηλαδή στις λεγόμενες άστικές έλευθερίες. Αυτή είναι και ή ούσιωδέστερη έπιτυχία τής κεφαλαιοκρατικής Δύσης άπέναντι στην Άνατολή του μονοπωλιακού κρατισμού. Η Άνατολή άποκτά σήμερα (σε μερικές περιπτώσεις για πρώτη φορά) ούσιαστικές «άστικές» έλευθερίες και αυτό τό ξαφνικό άνοιγμα των όριζόντων ισουδυναμεί μέ επαναστατική μεταβολή. Ο δισταγμός των άριστερών να πανηγυρίσουν χωρίς έπιφυλάξεις τήν πτώση των τειχών, επειδή έξω από αυτά караδοκει ο καπιταλισμός, θυμίζει εκείνους που σκέπτονται αν θά πρέπει να κλειστούν με τή θέληση στή φυλακή επειδή έξω ή ζωή είναι σκληρή και ο έπιούσιος βγαίνει δύσκολα. Σε μερικές περιπτώσεις όμως ο δισταγμός αυτός έγγίζει τά όρια μιας πραγματικής αυτοκαταστροφής, ένός αυτοεγκλεισμού στο μουσειό τής πολιτικής σκέψης.

"Όπως περίπου γράφει ο Ά. Μπαλντάς,⁷ όσοι έξακολουθούν να μιλούν στο όνομα του κομμουνισμού, του σοσιαλισμού, του μαρξισμού, κινδυνεύουν σήμερα να γίνουν είδος ιστορικά ξεπερασμένο, άπειλούνται μέ έξαφάνιση. Και πράγματι, αν έτσι όρίσουμε τόν έαυτό μας, δέν έχουμε έλπίδες. "Αν ξεχάσουμε τά βαθύτατα σχίσματα και τις άγεφύρωτες αντιθέσεις, ή έστω αν βοηθήσουμε και έμεις για τή συγκάλυψή τους, και μέ άπελπισμένη (και ίσως όσημη) άλληλεγγύη μένουμε σ' αυτό που μας καταλογίζουν, ότι έπιτέλους «όλοι κομμουνιστές είμαστε», ε τότε ο εγκλεισμός στο μουσειό είναι μία λύση. Θύτες και θύματα άγκαλιά, λόγω κοινού δνόματος, κοινού πνευματικού πατέρα και κοινών διακρησσομένων προθέσεων για τό άπώτατο μέλλον! "Ένα είναι τό σκάν-

5. Β. Ζουναλής, στον Πολίτη, τ. 90.

6. Tomas Schmid, «Neue Deutsche Sonderwege», στο περιοδικό *Nommine*, Δεκέμβριος 1989.

7. Άρ. Μπαλτάς, «Ο Φ. Φουκουγιάμα και ή Καρέτα-Καρέτα», Πολίτης, τ. 101, Οκτώβριος 1989.

δαλο: Αυτό που κυρίως αναδεικνύουν σήμερα οι ανατροπές στην Ανατολή, ή σχετική ανεξαρτησία της κοινωνίας από το κράτος, οι άνοιχτοι δρίζοντες και η ανεκτίμητη αξία των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ήταν τό φανερό ή κρυμμένο σήμα κατατεθέν μιάς δλόκληρης σειράς μειοψηφικών κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και μαρξιστικών προτάσεων, από τήν Λούξεμπουργκ και τούς Κεντρόευρωπαίους μαρξιστές μέχρι τήν είκοσάχρονη ιστορία τής Ανανεωτικής Αριστεράς στή χώρα μας. Ποιά δύναμη άραγε σπρώχνει, *ειδικά σήμερα*, νά ξεχάσει κανείς τά σχίσματα και τίς αίρέσεις (πού εϋτυχώς ύπήρξαν) και νά κρυφτεί κάτω από τό αυτοκαταστροφικό ιδεολόγημα ενός ενιαίου κομμουνισμού, σοσιαλισμού ή μαρξισμού; Υποθέτω ότι μία από τίς αίτιες συνδέεται με τόν φόβο μπροστά στήν Πολιτική Θεωρία: Η ιδεολογική και πολιτική έκκαθάριση του ζητήματος των λεγόμενων άστικων ελευθεριών, ό λόγος γύρω από τή σχέση κοινωνίας και κράτους, ίσως και ή μελέτη του βιβλίου «Κράτος, έξουσία και σοσιαλισμός» του Ν. Πουλαντζά, προκαλούν έδω και χρόνια μή όμολογούμενες άπαθήσεις σε όρισμένους ανανεωτικούς κομμουνιστές και άριστερούς. Δυστυχώς σε τέτοιου είδους πεδία τής Πολιτικής Θεωρίας οί άκλόνητοι και άρειμάνιοι έπιστημονισμοί δέν είναι πλέον άξεπέραστοι και δέν προσφέρουν άρκετή αυτοπεποίθηση.

**ΠΑΛΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ,
ΝΕΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ**

“Ας καταλήξουμε όμως σε περισσότερο γνώριμα κεφάλαια τής μαρξικής παράδοσης. “Ας θέσουμε κάποια ερωτήματα σχετικά με άτομική ιδιοκτησία και άγορά, μεταρρυθμισμό και επανάσταση, παραγωγικές δυνάμεις και παραγωγικές σχέσεις, άς επιχειρήσουμε μία νέα συζήτηση εκεί πού τελειώνει τό άρθρο του “Αγγελου Έλεφάντη «Τό τέλος τής επανάστασης πού δέν έγινε».⁸

Α. Πράγματι, τά πολιτικά δικαιώματα του ανθρώπου δέν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τό δικαίωμα τής άτομικής ιδιοκτησίας. *Δέν θέλουμε νά βρίσκονται:* Είναι άνεπίτρεπτος έστω και ελάχιστος περιορισμός των πρώτων, επιβάλλεται ό περιορισμός του δεύτερου. “Αν όμως προχωρήσουμε πέρα από τούς περιορισμούς και τούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς και καταργήσουμε με *ριζικό* τρόπο τήν άτομική ιδιοκτησία, όσο και (κατ’ άκολουθία) τήν ελευθερία δράσης τή συναφή με τήν οικονομία τής άγοράς, δέν θά προκύψει άραγε και πάλι τό γραφειοκρατικό αυταρχικό σύστημα

του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Θα μās προστατεύσει μήπως κάποιας μορφής «αυτοκυβέρνηση των παραγωγών» (πραγματική αυτή τή φορά), ή όποία θά κάνει σύντομα άχρηστη τήν «πολιτική ως τέχνη»; Και είναι έφικτή στίς σύγχρονες κοινωνίες με τήν τεράστια διαφοροποίηση και τόν αυξανόμενο βαθμό πολυπλοκότητας μιά τέτοια μορφή αυτοκυβέρνησης, στηριζόμενη σε κατηγορίες τής εργασίας;

Β. Η επανάσταση πού ευαγγελίζονταν τά κομμουνιστικά κόμματα δέν έγινε ποτέ, ούτε και θά γίνει στο μέλλον. Αυτό δέν άποκλείει άλλης μορφής επαναστατικές διαδικασίες, όπως έδειξε και ή κατεδάφιση των δοτών καθεστώτων τής Ανατολικής Ευρώπης και ίσως άκόμα και στή Δύση άλλες επαναστάσεις αρχίζουν «νά άχνοφαίνονται, κάτω από τήν επιφάνεια των πραγμάτων». Δέν είναι όμως βέβαιο ότι θά συμβούν ούτε κανείς μπορεί νά είναι άφιερωμένος σ’ αυτές όπως οί παλαιοί κομμουνιστές ήταν στίς δικές τους: *“Εν τώ μεταξύ ή ιστορία προχωρεί, έστω και χωρίς έμās, εϋτυχώς δέν τελειωσε.* “Εμείς μόνον θά χάσουμε αν μείνουμε άπόντες από τά έφικτά του σήμερα, φοβούμενοι τήν ένσωμάτωση και τόν σοσιαλδημοκρατικό έκσυγχρονισμό.

Καταλήγουμε έτσι σε μία πολιτική μεταρρυθμίσεων για τό προβλέψιμο μέλλον; Είναι λίγο νά άγωνίζεται κανείς για νά ένσωματωθούν στήν οικονομία τής άγοράς κάποιοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί προκειμένου νά ικανοποιηθούν οί κοινωνικές, οικολογικές, πολιτιστικές και δημοκρατικές ανάγκες των ανθρώπων, πού τό ίδιο τό σύστημα δέν μπορεί νά καλύψει; Μπορούμε νά διακρίνουμε τά όρια μιάς τέτοιας πολιτικής μεταρρυθμίσεων, πέρα από τά όποια ύποχρεώνεται κανείς νά προχωρήσει μόνον με επαναστατικές διαδικασίες νέου τύπου και νέων περιεχομένων; Υπάρχουν μορφές των νέων αυτών επαναστάσεων (π.χ. μή βίαιη διαδικασία, πιστή τήρηση τής δημοκρατικής αρχής τής πλειοψηφίας) πού μπορούν νά είναι άσφαλιστικές δικλείδες για νά μή επαναληφθούν οί τραγωδίες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Υπάρχει τέλος άλλη *πολιτική πρόταση*, τήν όποία μπορούμε σήμερα νά άντιπαραθέσουμε στίς νεοφιλελεύθερες φιλοσοφίες περί «τέλους τής Ιστορίας», εκτός από ένα τέτοιο ριζοσπαστικό μεταρρυθμισμό, ικανό νά αλλάξει ένδεχομένως πορεία (αν τό επιβάλλουν οί συνθήκες) προς μία θεμελιακή αναδόμηση τής κοινωνίας;

Γ. Ο καπιταλισμός δέν καταρρέει κάτω από τό βάρος των κοινωνικών άντιθέσεων πού παράγει, οί ιστορικές νομοτέλειες άποδείχθηκαν ψευδείς. Τί γίνεται όμως με τήν οικολογική κρίση; Ένας αυτομεταρρυθμιζόμενος

«οικολογίζων καπιταλισμός» θά ξεπεράσει άραγε (για ένα ικανό χρονικό διάστημα έστω) και αυτό τό πρόβλημα, άφομοιώνοντας τό οικολογικό κίνημα μέσα στή λογική του και τή λειτουργικότητά του; Η μήπως αν μπεί σ’ αυτό τό παιχνίδι, θά τείνει νά γίνει άγνωριστος και μέσα σε μειωμένες ή ποιοτικά ρυθμισμένες αναπτυξιακές διαδικασίες θά ιδεί τά ίδια τά θεμέλιά του νά θίγονται (όπως ίσχυρίζεται ό Χάμπερμας); Δέν άποκλείεται όμως και μιά τρίτη έκδοχή: Νά άποδειχθεί τόσο *επιφανειακά* οικολογίζων ό κεφαλαιοκρατικός έκσυγχρονισμός, ώστε ή οικολογική κρίση θά συνεχίσει τήν ιλιγγιώδη τής επιτάχυνση. Τότε θά γίνει άμεσος κίνδυνος ή «πρόσκρουση του μετώπου τής συσσώρευσης και τής επέκτασης επάνω στα τελευταία, και μοιραία για τήν επιβίωση τής άνθρωπότητας όρια, τά οικολογικά».⁹ όποτε θά έλθει στήν ήμερήσια διάταξη ως δυνατότητα μιά οικολογική αναδόμηση τής κοινωνίας με ριζοσπαστικότερα περιεχόμενα και διαδικασίες, όπως αυτές πού προαναφέραμε.

8. Στόν Πολίτη, τ. 101, Οκτώβριος 1989.
9. Elmar Altvater, «Οικονομικές και οικολογικές όψεις του χρόνου και του χώρου», στόν Πολίτη, τ. 88-89, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1988.

Πώς θά άντέξουμε τή νέα «κοσμογονία»;

Ποιό είναι τό νόημα από τήν κατάρρευση τών καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»; Καθώς, επιτέλους, βγήκαμε από τό λουκι του σοβιετικού «κομμουνισμού», καθώς «ξανάρχισε» ή σταματημένη ιστορία, μπορούμε επιτέλους νά πάρουμε τή βασιλική οδό του καπιταλισμού, χωρίς πιά παρεκλίσεις, χωρίς ψευδαισθήσεις, μήτε εκείνες τίς μάταιες προσδοκίες που βασάνισαν τούς ανθρώπους επί έναν αιώνα και αποδείχθηκαν μάταιες! Η μετάβαση που πραγματοποιείται μπροστά στα μάτια μας στις κοινωνίες του πρώην «ύπαρκτου σοσιαλισμού» για τούς πολλούς, τούς πλείστους, στα μέρη μας φαντάζει πρωτόγνωρη και κοσμογονική. Μήπως αυτός ο τόσο συνηθισμένος προσδιορισμός του «κοσμογονικού» δέν μās παροτρύνει νά σκεφθούμε και νά πιστέψουμε ότι ένας νέος κόσμος γεννιέται πάνω στα συντρίμια του παλιού; Ένας νέος κόσμος, κόσμημα και κοσμισμένος, μιά νέα γη τής επαγγελίας χωρίς τίς παραμορφώσεις που ξέραμε, χωρίς τά δράματα και τίς δουλείες που ζήσαμε;

του Άγγελου Έλεφάντη

Φαίνεται ότι, εκτός από τούς έως χθές προχθές διαπρύσιους ύποστηριχτές όλων άνεξαιρέτως τών βαναυσοτήτων του «ύπαρκτου» που, ανανήψαντες αίφνιδίως, εμφανίζονται σήμερα ανανεωτικοί και περεστρόϊκοί, εκτός ακόμη από όλους όσοι σήμερα κομπορημονούν ως δικαιωμένοι αφού από παλιά ένοιωθαν ανανεωτικοί αν και ποτέ δέν έκαναν τόν κόπο νά δείξουν τί ήταν ή ανανέωση του σοσιαλισμού που επαγγέλλονταν, εκτός, λοιπόν, απ' αυτούς που σήμερα καταλαμβάνουν τόν χώρο τής συνασπισμένης Άριστεράς, *όλος ο κόσμος* συμφωνεί ότι οι αλλαγές στις Άνατολικές χώρες είναι πράγματι κοσμογονικές. Δεξιοί, άριστεροί, πασοκικοί, εκτός συνασπισμού άριστεροί και οικολόγοι και κεντρώοι πιστεύουν ότι όχι μόνο ένα ολοκληρωτικό σύστημα κατέρρευσε, αλλά, κι ένας νέος κόσμος γεννιέται, ένας κόσμος που οι λαοί τών Άνατολικών χωρών θά αξιζε νά ζήσουν. *Η ευμενής ύποδοχή τής περεστρόϊκα από όλον τόν κόσμο είναι κυρίαρχη ιδεολογία*. Μένει νά δούμε, αν εκτός του ότι κυριαρχεί, που πραγματικά παραπέμπει, τί πράγματι σημαίνει.

Οι άριστεροί ωστόσο είμαστε παγιδευμένοι. Γιατί τό δίλημμα είναι καλοστρωμένο. Μέ τίς κοσμογονικές αλλαγές ή μέ τόν Τσαουσέσκου; Άντε τώρα νά «υπενθυμίσεις» ότι ήταν άριστεροί, κομμουνιστές, μαρξιστές αυτοί που, από χρόνια, είχαν διαχωρίσει τή θέση τους μέ τούς

όπου γής Τσαουσέσκου όταν οι σημερινοί τιμητές καλά πορεύονταν μαζί τους, άντε τώρα νά τούς θυμίσεις ότι ή κριτική τών καθεστώτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού θά έμενε στό επίπεδο τής βάνουσης προπαγάνδας τών σοβιετολόγων αν έλειπαν οι ιστορικές αναλύσεις μαρξιστών για τόν σταλινισμό, αν έλειπαν απ' αυτή τή σκληρή αναζήτηση ονόματα σαν του Τρότσκι, του Λούκατς, του Γκράμσι, του Άλτουσερ, τής Ροσάνα Ροσσάντα, του Σάρτρ, του Βένζαμιν, του Τζονστούν, του Χομπσμπάουμ, του Λουπορίνι, του Προκάτσι, του Κλαουντίν, του Πουλαντζά, τών Χάγκεντους, Μπένζ και τώτων άλλων.

Σήμερα όλα αυτά σαρώθηκαν από τίς κοινές παραδοχές που επιβάλλουν τά ΜΜΕ, μ' αυτό τό πνευματικό γουργουρητό περί νέας κοσμογονίας. Γιατί οι ως τώρα κριτικές στον σταλινισμό και τόν σοβιετικό «κομμουνισμό», παρόλες τίς τεράστιες μεταξύ τους πολιτικές και θεωρητικές διαφορές είχαν τούτο τό κοινό: τήν προοπτική του σοσιαλισμού, όπως τουλάχιστον ο καθένας τήν κατανοούσε. Τήν προοπτική του σοσιαλισμού — όχι τόν συμβιβασμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Και τό καλοστρωμένο δίλημμα, που σήμερα βασανίζει τούς άριστερούς μαζί μέ τήν τεράστια έκστρατεία ένοχοποίησής τους, στη πραγματικότητα είναι τούτο: *είσθε νοσταλγοί του «ύπαρκτου» ή τής ύάρχουσας σοσιαλδημοκρατίας;* Ήδη στην Τσεχοσλοβα-

κία, τὴν Πολωνία, τὴν Οὐγγαρία, τὴν Ρουμανία, τὴν Ἀνατ. Γερμανία καὶ ὁ κόσμος καὶ οἱ πολιτικές ἡγεσίες ἀπάντησαν μὲ σαφήνεια. *Ποτέ πιά σοσιαλισμός, ποτέ πιά κομμουνισμός.*

Ἄπομένει ἀκόμη νὰ δοῦμε τὴν ἀπάντηση πού θὰ δοθεῖ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἂν καὶ οἱ ὡς τὰ τώρα ἐνδείξεις δὲν ἀφήνουν περιθώρια παρεξηγήσεων καὶ παρανοήσεων. Καὶ ἐκεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς πολιτικές μορφές πού δὲν μοιάζουν μ' ἐκείνες τῆς Ρουμανίας ἢ τῆς Τσεχοσλοβακίας, τὸ νόημα τῆς μετάβασης εἶναι σαφές: ἡ ἔξοδος ἀπὸ μιά μορφὴ θνήσκοντος καὶ ἀποκαμωμένου ἀπὸ τίς ἐγγενεῖς ἀδυναμίες τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ («κρατικὸ τρόπο παραγωγῆς» τὸν εἶχε ὀνομάσει ὁ Ἄνρι Λεφέβρ σὲ μιά ἐκρηκτικὴ θεωρητικὴ ὑπερβολὴ ἀλλὰ ἀξιοσημειώτης περιγραφικῆς ἀκρίβειας) δὲν εἶναι παρὰ ἡ εἴσοδος στὸ γίνεσθαι τοῦ ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ. Τοῦ *ιδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ*, διότι ὁ καπιταλισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ιδιωτικὸς ὡς μορφὴ ὀργάνωσης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ οἱ ὅποιες κρατικές πραγματώσεις του, σάν κι αὐτές πού ἀνθίσαν σὲ μεταβατικές περιόδους, δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἀβέβαιη ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ σοσιαλιστικὰ σπαράγματα καὶ καπιταλιστικές βεβαιότητες. Ὡσπου αὐτὴ ἡ ἀβέβαιη καὶ ἀλυσίτελης ἰσορροπία σαρώθηκε.

Τὸ συμπέρασμα, —γιατί περὶ συμπεράσματος πρόκειται πού δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου πρόωρο καὶ βεβιασμένο— μοιάζει προκλητικὸ. Ὡστόσο δὲν εἶναι ἡ προκλητικὴ διάθεση πού πρυτανεύει: ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς, ιδιωτικές (ντόπιες καὶ ξένες) ἐπενδύσεις, ἐλευθερία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἀπελευθέρωση τοῦ νομισματικοπιστωτικοῦ συστήματος, ἐπανεγκαθίδρυση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (στὴν ΕΣΣΔ ἡ σχετικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση δὲν μιλά γιὰ «ἀτομικὴ ιδιοκτησία» ἀλλὰ γιὰ «ιδιοκτησία τῶν πολιτῶν»), ἐνσωμάτωση τῆς οἰκονομίας μέσα στὸ πλαίσιο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, ὁ νέος ὑπερσυγκεντρωτικὸς προεδρικός θεσμὸς τύπου «πεφωτισμένης μοναρχίας» ὑπογραμμίζουν, μὲ σαφήνεια ἕνα καὶ μόνον πράγμα: ἡ Ἀνατολὴ διάλεξε τὴν ἐλευθερία τῆς ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας, ἐκείνη τὴν παλιά ἀξέχαστη ἀρχὴ τοῦ *laissez faire*. Οἱ φασιστοκράτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ μεταπήδουν στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἑαυτοῦ τους, συνδικαλιστές καὶ διανοούμενοι (συχνά μέχρι χθὲς ἀντιπολιτευόμενοι, διαφωνοῦντες ἢ καὶ διωκόμενοι) αὐτομεταβαπτίζονται σὲ ἀπολογητές τῶν ὑποδείξεων τῶν ξένων ἐπενδυτῶν καὶ τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου πιέζοντας ξένους τραπεζίτες καὶ ἐπενδυτές νὰ μὴ παραγνωρίσουν ἐτούτῃ τὴ νέα γῆ τῆς ἐπαγγελίας μὲ τὴ φθηνή, πειθαρχημένη καὶ καλλιεργημένη ἐργατικὴ δύναμη.

Ἔτσι ἡ κρατικὴ ιδιοκτησία μπορεῖ τώρα νὰ δώσει τὴ θέση τῆς στὴν ιδιωτικὴ καὶ στοὺς ἄμεσους ιδιώτες καρπωτές τῆς. Ὡπως καὶ πρὶν ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι στὴν ὑπηρεσία τῆς κρατικῆς ιδιοκτησίας καλοῦνται νὰ πορευτοῦν στὴν ὑπηρεσία τῆς ιδιωτικῆς ἐπιχείρησης: ἔτσι κι ἀλλίως δὲν ἔχουν τίποτε νὰ χάσουν — τίποτε νὰ κερδίσουν. Ἄπλως τώρα μπαίνουν κι αὐτοὶ στὴν τροχιά τοῦ παγκόσμιου καπιταλιστικοῦ ὀρίζοντα πού συμπαρασύρει τὰ πάντα στὴ ρότα τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς του. Ἡ Εὐρώπη, τὸ «κοινὸ μας σπίτι» τοῦ Γκορμπατσώφ, σχεδιάζεται ὡς οἶκος ἐμπορίου, ὅπου οἱ δυτικοὶ μπιζ-

νεσμεν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ πρῶν ἀπαρατσνίκ θὰ μποροῦν πλεονάνα, χωρὶς τὸ τεῖχος καὶ τὸ σιδηρὸν παραπέτασμα, νὰ στρωθοῦν στὸ μεγάλο φαγοπότη.

Καὶ ἰδοὺ πάλι τὸ δίλημμα, λυμένο ἀντίστροφα: ἄρα εἰσθε νοσταλγοὶ τοῦ προηγούμενου καθεστώτος, εἰσθε μὲ τὸν μακαριτὴν τὸν «ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ». Καὶ ἀναχρονιστές ἀφοῦ νοσταλγεῖτε κάτι πού ἔχει ἤδη πεθάνει καὶ «σταλινικοί», «ὀρθόδοξοι», «ὀλοκληρωτικοί» μιά καὶ διακονεῖτε τὴν πιὸ ἀκραία μορφὴ ἀντίδρασης, ἀνελευθερίας καὶ συντήρησης πού γνώρισε ὁ κόσμος. Κάλως ἔτσι «τίθεται» τὸ πρόβλημα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀφήσει ἀπέξω ἀπὸ τὴ διατύπωσή του τὸ πραγματικὸ πρόβλημα.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴν, ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι τίποτε», ἔγραφε ὁ Μπερνστάιν στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, παρὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους, τὸν φασισμό, τὴν κατάρρευση τῆς ἀποικιοκρατίας, τοὺς ἀντιιμπεριαλιστικούς πολέμους, μιά ντουζίνα ἐπαναστάσεις καὶ ἀπόπειρες ἐπαναστάσεων, παρὰ τὰ κινήματα τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τίς πολιτισμικὲς ἀνατροπές, ἔβγαλε νικητὴ τὸν καπιταλισμὸ, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀντικαπιταλιστικοὶ σκοποὶ πού ἐπίσης ἐγγράφηκαν μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ πορεία ἀπὸ πολιτικές δυνάμεις πού, στὴν ΕΣΣΔ, τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπῃ, τὴν Κίνα κι ἄλλοι ἐφθασαν ὡς τὴν κρατικὴ ἐξουσία, ὄχι μόνον ἔχασαν — ἂν μόνον ἔχασαν θὰ εἶχαν τὸν ἐνδοξο οἶκτο πού θὰ ἀπολαμβάνουν γιὰ πάντα οἱ Κομμουνάροι, οἱ Σπαρτακιστές ἢ οἱ Ἐλασίτες— ἀλλὰ παντοῦ οἰκοδόμησαν τὸ σύστημα πού θὰ καταγραφεῖ γιὰ πάντα στοὺς ἐπιβάτες τῆς ἀνθρωπότητας ἰδοὺ ἡ ἱστορικὴ πιά ἀπόδειξη ὅτι ἐκεῖνο πού μετράει εἶναι τὸ κίνημα, ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Μπερνστάιν εἶχε δίκιο παρόλο πού ὅλοι τὸν ἔχουν ξεχάσει — παιδιά, ἐγγόνια, δισέγγονα καὶ τρισέγγονα.

Ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἂν στὴν πορεία τοῦ κινήματος παρεμβάλλονται ἔλλογοι σκοποὶ πού θέλουν νὰ τὸ ἀνατρέψουν — νὰ μὴ ἀποφασίσουν δηλαδή τὰ πράγματα γιὰ μᾶς— αὐτὸ καὶ μάταιο εἶναι καὶ βουλευσιαρχικὸς προκαθορισμὸς τῆς ἱστορικῆς κίνησης πού καταλήγει σὲ νέους ἐπιβάτες. Ἄφετε, λοιπόν, τοὺς τεθνεῶτας θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν πού ἔρχεται ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ Βορρᾶ, αὐτὸ καλοῦμαστε νὰ δεχθοῦμε σάν τὴ νέα ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅπως παλιότερα θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε, πάλι ὡς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, ὅτι ἐκεῖ ἀνθοῦσε ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ ροδαλὸς σοβιετικὸς ἄνθρωπος, πράκτορες δὲ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ οὐρές τῆς ἀστικῆς τάξης οἱ δῦσπιστοι, οἱ κριτικοὶ καὶ οἱ αἰρεσιάρχες.

Ἔστερα, ἔχουν παρέλθει οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι πού διανοούμενοι καὶ κοινωνικά κινήματα ἀναδείκνυαν, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, τὴν κριτικὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων — προβάλλοντες δηλαδή ἔλλογους σκοποὺς ἀπὸ τὴ δική τους σκοπιὰ, ἀντίθετους πρὸς ἐκείνους πού ἐπέβαλλαν οἱ κρατοῦντες. Ἀλλὰ ἀπὸ τότε — δὲν ἔπασσε πολὺς καιρὸς— πού ἡ μεταμοντέρνα διάνοηση καθὼς καὶ τὰ παλαιῶ ἢ νέου τύπου κοινωνικά κινήματα συμπαράταχθηκαν μὲ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων διεκδικώντας ἀπλῶς μιά καλύτερη θέση στὸν ἥλιο ἔπαψαν νὰ ἐνοχλοῦν ἰδιαίτερος γιὰ τοὺς κρατοῦντες, ἰδίως στὸ βαθμὸ πού οἱ πρίγκηπες πρό-

θυμα εξαγοράζουν τις υπηρεσίες τους. Τό μάξιμουμ τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς καί ἀντίστασης φθάνει ὡς τῆ διεκδίκηση ἑνός καπιταλισμοῦ μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἑνός «οἰκολογίζοντος» καπιταλισμοῦ ἢ ὅπως πρόσφατα ὀνομάζεται ἑνός «δημοκρατικοῦ» καπιταλισμοῦ. Ἡ διεκδίκηση αὐτή, μέ ὅλα τὰ λαϊκιστικά της σύνδρομα, ἔπαυε νά εἶναι προνόμιο τῆς ἱστορικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στόν δρόμο πού αὐτή χάραξε ἐδῶ κι ἑκατό χρόνια βαδίζουν τώρα ἀποφασιστικά καί τὰ κομμουνιστικά κόμματα Δύσης κι Ἄνατολης ἐπικαλούμενα τό αὔριο, τό μέλλον, τήν πραγματικότητα. Ἀλλά καί τὰ νέα κινήματα. Οἱ οἰκολόγοι γιά παράδειγμα — «οὔτε δεξιά οὔτε ἀριστερά»— βάλθηκαν νά ἀπορροπάνουν τό περιβάλλον ἀφήνοντας στά ἀζήτητα τίς αἰτίες πού τό μολύνουν, καλύπτοντας μέ νεφελώματα ἰδεολογικά τόν τρόπο παραγωγῆς καί διανομῆς. Κι ἐδῶ μετῶ πάλι ἡ κίνηση, τό κίνημα ὄχι οἱ σκοποὶ καί ἡ περίπλοκη διαλεκτική πάλης καί σκοπῶν. Κι ἐδῶ μεγάλη ἡ ταραχή γιά μιάν «ἄλλη ἀνάπτυξη», «ἐναλλακτική» ὀργάνωση τῆς κοινωνίας γιά νά παραμένει ἀνενοχλητή ἢ ὑπάρχουσα.

Ἐχει παρέλθει, λοιπόν, ὁ καιρός πού ἀπό ὅλους τούς κοινωνικούς πόρους καί ἀπό σημαντικές πολιτικές δυνάμεις ἀναδυόταν τό πρόταγμα τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ἀπάντηση στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς/διανομῆς πού εἶναι συνάμα κι ἕνας ὀλοκληρωτικός τρόπος καταστροφῆς. Βέβαια κάποιοι ἀκόμη ἀνθίστανται. Οἱ Ἴταλοὶ κομμουνιστές — αὐτοὶ πού δέν δέχονται ὅτι ὁ Μπερυσταίν, ἑκατό χρόνια μετά, ἔχει δίκιο— πιστεύουν ὅτι μέ τήν ἐγκατάλειψη τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀρίζοντα θά ἀποκλειόταν «ὀποιαδήποτε ἀναζήτηση γιά κάτι καινούργιο», θά ἐγκαταλείπονταν ἢ προσπάθεια «γιά τό ξεπέραςμα ἑνός συστήματος πού στηρίζεται στήν προτεραιότητα τοῦ κέρδους καί τῆς ἀγορᾶς», θά ἐγκαταλείπονταν ἢ κριτική στήν πολιτική πού τήν περιορίζει σέ ἐπαγγελματική ἀπασχόληση μιᾶς ἐλίτ, θά ἐξαφανίζονταν ἢ ἀντίρρηση ὅτι ἡ κοινωνία δέν πρέπει νά εἶναι χωρισμένη σέ ἰσχυρούς κι ἀδύνατους. Κι ὡστόσο, αὐτές οἱ φωνές —καί τέτοιες ὑπάρχουν παντοῦ, ἀκόμη καί στίς χώρες τοῦ πρώην «ὑπαρκτοῦ»— δέν εἶναι παρά μικρές ἐστίες πού τίς ἐξουθενώνει ἡ ὄχλοβοή τῆς νέας κοσμογονίας.

Τά «ἐπιχειρήματα» γιά τήν ταύτιση κομμουνισμοῦ καί Τσαουσέσκου, Μάρξ καί Στάλιν, ὅπως καί ἡ εὐφορία γιά τῆ νέα κοσμογονία, γρήγορα θά ξεφτίσουν. Οἱ ἄνθρωποι, μέ ἢ χωρίς τίς φανφάρες τῶν ΜΜΕ καί τόν ἐκβαρβαρωτικό τους καταγισμό, ζοῦνε μέ τὰ προβλήματά τους, ἡ οἰκονομία μέ τίς κρίσεις της, ἡ πολιτική μέ τὰ ἀδιέξοδά της, ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας μέ τήν ἐκμετάλλευσή του, ἡ δημοκρατία μέ τίς κερικατοῦρες της, ἄγριος συνεχίζεται ὁ ἀγῶνας γιά τήν ἐξουσία, ἀδίστακτος ὁ πόλεμος γιά τήν οἰκονομική κυριαρχία. Δόξα τῷ Θεῷ δέν θά ζήσουμε χωρίς προβλήματα καί οἱ ἀριστεροὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτοὶ πού ἀπέμειναν κι ὅσοι θά φτιάχνονται, θά ἔχουν ν' ἀπαντήσουν στά ἴδια διϊστορικά ἐρωτήματα πάνω στά ὅποια σκόνησαν κι οἱ προκάτοχοί τους ἕναν αἰῶνα πρίν. Δέν πρόκειται βέβαια νά ἐπαναληφθεῖ ἡ ἴδια ἱστορία, οὔτε γνωρίζει κανεὶς πῶς θά συνεχισθεῖ, ποιές ἀπαντήσεις θά δώσει στά προβλήματα, πῶς θά καταφέρουν οἱ ἄνθρωποι νά λύσουν ἢ νά κόψουν τούς μεγάλους κόμπους.

Ἀλήθεια τί θά γίνει μέ τήν ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς;

Μάρξ (ἄρθρο τοῦ 1872 γιά τήν «Ἐθνικοποίηση τῆς γῆς»: «Θά καταργηθεῖ, τελικά, ἡ καπιταλιστική μορφή τῆς παραγωγῆς, βιομηχανική ἢ ἀγροτική (...). Τό νά ζεῖ κανεὶς ἀπό τῆ δουλειά τῶν ἄλλων θά ἴναι κάτι πού θά ἀνήκει στό παρελθόν. Δέν θά ὑπάρχει οὔτε κυβέρνηση οὔτε ἐξουσία τοῦ κράτους διακριτή ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἡ γεωργία, τὰ ὄρυχεῖα, ἡ βιομηχανία μέ δύο λόγια ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς παραγωγῆς θά ὀργανωθοῦν προοδευτικά μέ ἀπολύτως ἀντίστοιχο τρόπο. Ἡ ἐθνική συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς θά γίνει βάση μιᾶς κοινωνίας πού θά τήν σχηματίζουν συνεταιρισμοὶ ἐλεύθερων καί ἴσων παραγωγῶν καί πού θά ἐπιλαμβάνονται τῶν κοινωνικῶν υποθέσεων σύμφωνα μ' ἕνα κοινό καί ὀρθολογικό σχέδιο».

Εἶναι βέβαια ἄνετο σήμερα νά εἰρυνεύεται κανεὶς τέτοιες διατυπώσεις. Τό πραγματικό ἐρώτημα ὅμως εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατό νά μιλάμε γιά σοσιαλισμό, γιά ἀριστερά, γιά ἄλλη ἀνάπτυξη ἢ ὅτιδήποτε θέλουμε νά ἀντικαταστήσει τόν σύγχρονο καπιταλισμό μέ τό νά διατηροῦνται οἱ καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς; Καί δέν πρόκειται βέβαια μόνο γιά τίς νομικές μορφές τῆς ἰδιοκτησίας ἀλλά καί γιά τήν πραγματική οἰκονομική ἐξουσία τῶν ὀποιων ἰδιοκτητῶν (κράτους, ἰδιωτῶν ἢ συλλογικότητων) ἢ ὀποῖα ἐπιβάλλει τήν ἀνισοκατανομή τῆς παραγόμενης ὑπεραξίας, ἀνισοκατανομή πού μέ τῆ σειρά ἰσχυροποιεῖ καί ἐμφανίζει ὡς φυσική κατάσταση τῆ νομική καί κοινωνική κατοχύρωση τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς. Μποροῦμε νά εἰρυνευόμαστε ὅσο θέλουμε τήν μαρξική «οὔτοπια» ἀλλά στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀκριβῶς, περιορίστηκαν στήν κατάργηση τῶν νομικῶν μορφῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί οἱ πραγματικές ἐξουσίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς περιήλθαν στά χέρια ἑνός κράτους ἀπόλυτα ξεκομμένου ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Κι ὡστόσο σήμερα ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ἀπαντήσεις στό πρόβλημα τείνουν νά τό παρακάμψουν, νά τό σχετικοποιήσουν καί τελικά νά ἀποκαταστήσουν τά «ἱερά δικαιώματα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας», ἀπέναντι στήν ὀποῖα προβλέπουν μόνο περιορισμούς. Οἱ περιορισμοὶ ὅμως στήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐνῶ προβλέπονται καί ἀπό τό κλασικό Ἀστικό Δίκαιο καί ὅλα τὰ ἀστικά Συντάγματα διόλου δέν ἐμποδίσαν τήν ἐμπέδωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων κατανομῆς. Ἔτσι ὁ κύκλος ἢ ὁ μῦθος ὅλων τῶν ρεφορμιστικῶν τάσεων ἀποδεικνύεται φαῦλος. Ὅπως καί ὁ «δημοκρατικός» καπιταλισμός.

Ἀντίστοιχα εἶναι καί τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας δράσης τῆ συναφή μέ τήν ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς, πού σήμερα θεωρεῖται αὐτονόμη ἀπό ὅλα τὰ ρεύματα τῆς Ἀριστερᾶς, ἀπό τούς οἰκολόγους ὡς τούς κομμουνιστές. Ὡστόσο τόσο ἡ μαρξιστική κριτική ὅσο καί ἡ ἱστορική ἐμπειρία δείχνουν ὅτι ἡ ἀγορά πολύ ἄσχημα ἰσορροπεῖ τῆ ζήτηση καί τήν προσφορά τόσο μεταξὺ τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς ὅσο καί σέ γενικό κοινωνικό ἐπίπεδο καί, ἐπομένως, ἡ ἀνισοροπία μεταξύ παραγωγῆς (τομέας I) καί κατανάλωσης (τομέας II) εἶναι ἡ βάση τῶν κρίσεων μέ τά γνωστά καταστροφικά ἀποτελέσματα. Ἡ ἀγο-

ρά δέν είναι μάγος πού επιβάλλει τήν άρμονία. Καί όχι μόνο δέν επιβάλλει τήν άρμονία αλλά βασίζεται στην άναζήτηση του κέρδους, επιβάλλει δηλαδή εκείνους τούς άτεγκτους άνταγωνισμούς πού καταστρέφουν κάθε κοινωνική ίσοροπία. Άν οι παραγωγικές μονάδες είναι ελεύθερες νά επιδιώκουν τό κέρδος και νά τό επανεπενδύουν κατά βούληση άναπόφευκτα οδηγούμαστε στη συγκέντρωση και τή συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είτε ή ιδιοκτησία όνομασθεί ιδιωτική είτε κρατική είτε «ιδιοκτησία τών πολιτών» όπως πρόσφατα βαφτίστηκε στην ΕΣΣΔ. Άκριβώς δέ εξαιτίας του άνταγωνισμού και τής επιδίωξης του κέρδους κάθε παραγωγική μονάδα άδιαφορεί για τό κοινωνικό κόστος τών κοινωνικών άναγκών (ύγεια, μεταφορές, περιβάλλον κ. λ. π.) Οί κρατικές παρεμβάσεις βέβαια άπαμβλύνουν τίσ υπερβολές ώστόσο δέν τίσ άναιρούν.

Σήμερα, ή ελευθερία τής άγοράς στό πλαίσιο τής «μεικτής» οικονομίας θεωρείται, σχεδόν μέ τούς όρους του 19ου αιώνα, προϋπόθεση τής οικονομικής εϋημερίας και του οικονομικού δυναμισμού σέ άντίθεση πρós τόν γραφειοκρατικό σχεδιασμό. Παρακάμπτεται επομένως τό ζήτημα του τρόπου παραγωγής και του τρόπου κατανομής. Διότι στην άγορά όπου πραγματοποιούνται οι άνταλλαγές «προσκομίζονται» έμπορεύματα για νά πουληθούν και προσέρχονται εισοδήματα για νά άγοράσουν. Πώς παράγονται τά έμπορεύματα και πώς υπάρχουν τά εισοδήματα; Έλευθερη άγορά σημαίνει κατ' άρχήν και κυρίως ότι τό έρώτημα αυτό δέν τίθεται. Ή μάλλον είναι λυμένο έτσι όπως έχει άποφασίσει ή ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων και πού όνομάζεται καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής/κατανομής. Τό «έπιχείρημα» περί γραφειοκρατικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού είναι άνάλογο μέ τήν ταύτιση κομμουνισμού και Τσαουσέσκου. Διότι στόν όρίζοντα μιας κομμουνιστικής κοινωνίας ή παραγωγή δέν εκκινεί από τήν άναζήτηση του κέρδους, οι σχέσεις κατανομής τής υπεραξίας δέν είναι εκμεταλευτικές, «τό νά λεί κανείς από τή δουλειά του άλλου θά άνήκει στό παρελθόν». Μέσα σέ ένα τέτοιο όρίζοντα μπορούν νά τεθούν και νά λυθούν άνάλογα τά προβλήματα του δημοκρατικού σχεδιασμού και του κοινωνικού έλέγχου, άκόμη και τό πρόβλη-

μα μιας «άγοράς» πού δέν θά 'ναι ή άγορά του καπιταλισμού αλλά ή κοινωνική διαδικασία άντλησης πολυτίμων πληροφοριών (είναι μύθος ότι ή καπιταλιστική άγορά μας πληροφορεί για τήν ποιότητα τών έμπορευμάτων — άς σκεφτούμε τό άγχος και τίσ ψευδαίσθηση πού δημιουργεί ή διαφήμιση), συναγωνισμού, επικοινωνίας, άνταλλαγής σημάτων, επαναπροσδιορισμού τών άναγκών.

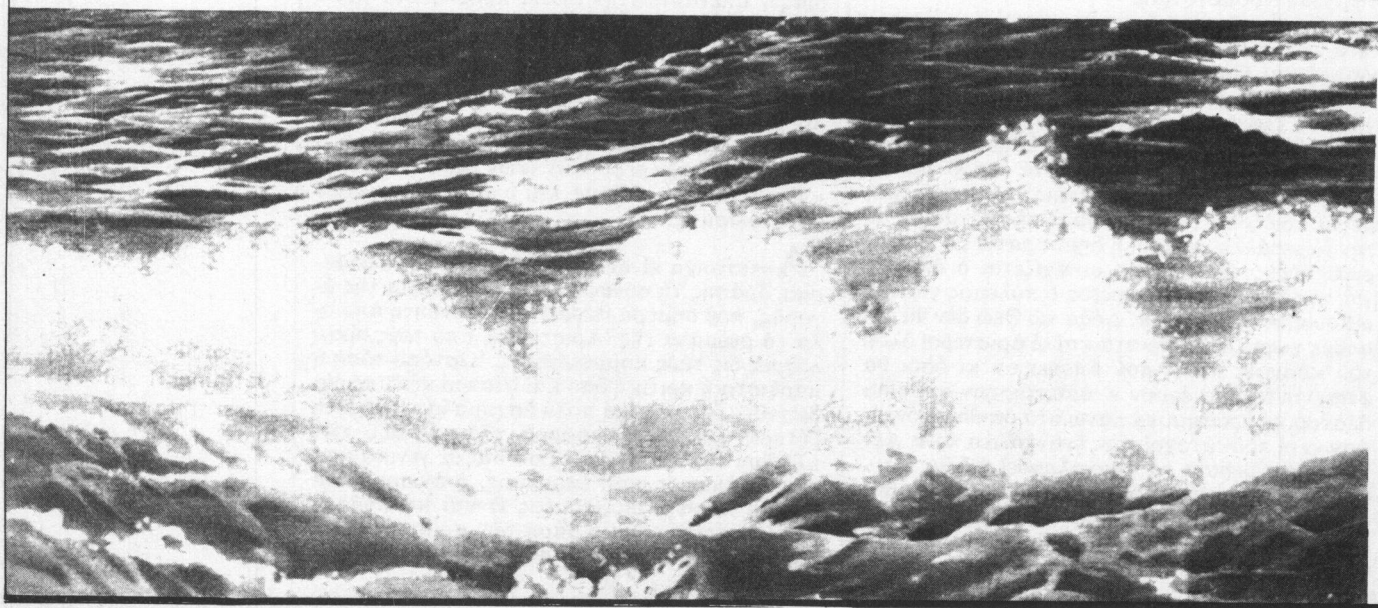
Καί πώς θά άπαντήσουμε στό έρώτημα του κράτους, τής έξουσίας, τής διακυβέρνησης τών κοινωνιών;

Ένγκελς άρθρο 1873, *Γιά τήν αϋθεντία.*

Όλοι οι σοσιαλιστές συμφωνούν ότι τό κράτος και μαζί μ' αυτό ή πολιτική αϋθεντία θά εξαφανισθούν μετά από τή μελλοντική κοινωνική επανάσταση, ότι δηλαδή οι δημόσιες λειτουργίες θά χάσουν τόν πολιτικό τους χαρακτήρα και θά μετασχηματισθούν σέ άπλές διοικητικές λειτουργίες πού θά άγρυπνούν για τά συμφέροντα όλόκληρης τής κοινωνίας».

Όλοι οι σοσιαλιστές συμφωνούν σ' αυτό; Έδώ θά ήταν ό Ένγκελς πού σίγουρα θά ειρωνευόταν τούς σημερινούς σοσιαλιστές. Γιατί σήμερα περισσότερο μας ταιριάζει ή σκέψη του Άλντους Χάξλεϋ ότι όλες οι κυβερνήσεις του κόσμου είναι λίγο πολύ όλόκληρωτικές κι άκόμη ότι πολύ λίγες θέλουν νά μήν είναι όλόκληρωτικές. Πολύς λόγος γίνεται για τόν μετα-ολόκληρωτικό κομμουνισμό αλλά έλάχιστος για κάποια εποχή μετα-καπιταλιστική.

Υπάρχει δρόμος, λοιπόν, πολύς μπροστά μας νά διανύσουμε άνάμεσα στα προβλήματά μας, και τούς άτέρμονους συμβιβασμούς. Σημασία δέν έχει ποιός θά άντέξει και ποιός όχι σ' αυτήν τήν χωρίς τελειωμό ιστορία. Σημασία έχει ότι, παρά τά κηρύγματα τών νέων θεολόγων τής «έπικοινωνίας», ή ιστορία θά συνεχίζεται. Χωρίς τελειωμό. Και πρέπει νά ξέρουμε ότι κάθε ιστορία άρχίζει άπ' τήν άρχή. Από τήν άρχή θά άρχισει και ή ιστορία τής Άριστερās τινάζοντας στόν άέρα παλιές βεβαιότητες και τίσ νέες άπαντήσεις του συρμού σάν κι αυτές πού επιβάλλει ή περί κοσμογονίας ιδεολογία.

Ἡ δημιουργία τῶν λαῶν· ρατσισμός, ἔθνικισμός, ἔθνότητα

τοῦ Ἐμμανουέλ Βαλλερστάιν

Τίποτε δέν μοιάζει πιά προφανές ἀπό τήν ταυτότητα καί τήν ἐνοια ἐνός λαοῦ. Οἱ λαοί ἔχουν ὀνόματα πού μᾶς εἶναι οἰκεῖα. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἔχουν καί ἱστορία. Ὡστόσο ὁ οἰοσδήποτε εἰδικός τῶν δημοσκοπήσεων ξέρει ὅτι ἂν τεθεῖ ἀνοιχτά ἡ ἐρώτηση: «τί εἶσθε» σέ ἄτομα πού ἀνήκουν στόν ἴδιο «λαό» οἱ ἀπαντήσεις θά εἶναι ἀπίστευτα διαφοροποιημένες, ἰδίως ἂν τό πρόβλημα δέν προκύπτει ἀπό τήν καυτή ἐπικαιρότητα. Καί ὁ παρατηρητής τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ξέρει πόσες καί πόσες παθιασμένες διαμάχες περιστρέφονται γύρω ἀπό τά ὀνόματα τῶν λαῶν. Ὑπάρχουν Παλαιστίνιοι; Ποιός εἶναι Ἑβραῖος; Οἱ Μακεδόνες εἶναι Βούλγαροι; Οἱ Βέρβεροι εἶναι Ἀραβες; Ποιά εἶναι ἡ σωστή ὀνομασία: νέγρος, ἀφροαμερικάνος, μαῦρος (μέ κεφαλαῖο ἢ χωρίς). Ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν ὀνομασιῶν οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοσκοτώνονται ἀντιδροῦν μ' αὐτόν τόν τρόπο ἔχουν τήν τάση ν' ἀρνοῦνται ὅτι τό ζήτημα εἶναι σύνθετο ἢ ἀμφιλεγόμενο, ν' ἀρνοῦνται ὅτι κάθε ἄλλο παρά προφανές εἶναι ἡ ἀπάντηση.

Ἡ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΠΑΡΧΑΪΝΤ

Θά ἤθελα νά ξεκινήσω περιγράφοντας μιά πρόσφατη συζήτηση σχετικά μ' ἕνα συγκεκριμένο λαό. Ἔχει ἕνα σπάνιο χαρακτηριστικό: πρόκειται γιά μιά συζήτηση φιλική, ἀνάμεσα σέ ἄνθρώπους πού ἔχουν κοινούς πολιτικούς στόχους. Ἡ συζήτηση δημοσιεύτηκε μέ τήν ἐλπίδα, ἀκριβῶς, τό πρόβλημα νά λυθεῖ φιλικά, μεταξύ συντρόφων.

Τό πλαίσιο ἦταν ἡ Νότια Ἀφρική. Ἡ νοτιοαφρικανική κυβέρνηση, μέ νομοθετική ρύθμιση, θέσπισε τήν ὑπαρξή τεσσάρων «λαῶν», τόν καθένα

μέ τό ὄνομά του: Εὐρωπαῖοι, Ἰνδοί, Μιγάδες, Μπαντού. Αὐτές οἱ νομοθετημένες κατηγορίες εἶναι σύνθετες καί συνεπάγονται τήν ὑπαρξή πολλῶν ὑποομάδων. Ἡ κατάταξη τῶν ὑποομάδων στήν ἴδια κατηγορία μέ τό ἴδιο ὄνομα εἶναι μερικές φορές τουλάχιστον περίεργη. Ὡστόσο καλύπτονται νομικά καί ἔχουν πολύ συγκεκριμένες συνέπειες γιά τά ἄτομα. Κάθε ἄτομο πού κατοικεῖ στή Ν. Ἀφρική κατατάσσεται διοικητικά σέ κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες, καί ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς κατάταξης διαθέτει τά προσιδιάζοντα στήν κάθε κατηγορία πολιτικά καί κοινωνικά δικαιώματα. Ἔτσι ὁ καθένας εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζεῖ σέ μιά γειτονιά πού καθόρισε τό κράτος γιά τήν κάθε κατηγορία, καμιά φορά καί γιά τήν κάθε ὑποκατηγορία.

Στή Ν. Ἀφρική πολλοί ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτήν τήν κατηγοριοποίηση, γνωστή μέ τό ὄνομα Ἀπαρχαῖντ. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς σύγκρουσης ἔχει τουλάχιστον μιά σημαντική καμπή ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς ὀνοματοθεσίας. Ἀρχικά οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπαρχαῖντ σχημάτισαν ὀργανώσεις διακριτές στό πλαίσιο τῆς κάθε κατηγορίας. Στή συνέχεια οἱ ὀργανώσεις αὐτές συνέπηξαν μιά πολιτική συμμαχία καί ἄρχισαν νά δροῦν ἀπό κοινού. Ἔτσι τό 1955 ἔλαβε χώρα τό περίφημο Συνέδριο τοῦ Λαοῦ, συνδιοργανωμένο ἀπό τίς τέσσερις ὁμάδες, ἀποτελούμενες ἀπό ἄνδρες καί γυναῖκες πού ἀνήκαν στούς λαούς ἐκείνους πού ὄρισε ἡ κυβέρνηση. Τό Συνέδριο τοῦ Λαοῦ συνέταξε τή Χάρτα τῆς Ἐλευθερίας πού ἐπιζητοῦσε, κοντά στά ἄλλα, τήν κατάργηση τοῦ Ἀπαρχαῖντ.

Ἡ σημαντικότερη ἀπ' αὐτές τίς τέσσερις ὀργανώσεις ἦταν τό Ἀφρικανικό Ἐθνικό Συνέδριο (ANC=ΑΕΣ) πού ἀντιπροσώπευε ὄσους ἡ κυβέρνηση ὀνόμαζε Μπαντού, περίπου τό 80% τοῦ νοτιοαφρικανικοῦ πληθυσμοῦ. Τῆ

Περιέχεται στό: Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe, les identités ambiguës*, ἐκδ. Decouverte, Paris 1988.

Μετάφραση: Ἄγγελος Ἐλεφάντης

δεκαετία του '60 ή του '70 —δέν είναι γνωστό πότε ακριβώς— τό ΑΕΣ άρχισε νά χρησιμοποιεί τόν όρο «'Αφρικανός» γιά νά δηλώσει όλους όσους δέν ήταν «Ευρωπαίους», συμπεριλαμβάνοντας έτσι στην ίδια όνομασία τούς Μπαντού, τούς Μιγάδες καί τούς 'Ινδούς. Άλλοι —δέν είναι γνωστό ποιοί— έπληραν άμέσως μία παρόμοια απόφαση καί βάλθηκαν νά όνομάζουν όλους αυτός τούς ανθρώπους «μή λευκούς», σέ αντιδιαστολή πρός τούς «λευκούς». Τό αποτέλεσμα ήταν τό ίδιο: ή περιστολή μιās ταξινόμησης μέ τέσσερις ομάδες σέ μία διχοτομία. Αυτή ή απόφαση —αν βέβαια πρόκειται γιά μιάν απόφαση— δέν στερείται άμφισημιών. Έτσι ή όργάνωση τών 'Ινδών έντός του ΑΕΣ (τό SAIC) συνέχισε νά ύπάρχει παρόλο πού ο πρόεδρος του κι ένα μέρος τών μελών του είναι επίσης μέλη του ΑΕΣ.

Άπ' όλες τίς κατηγορίες ή πιό προβληματική, χωρίς άμφιβολία, είναι ή ομάδα τών «μιγάδων». 'Ιστορικά, αυτή ή «ομάδα» άποτελείται από τούς άπογόνους ένώσεων μεταξύ 'Αφρικανών καί Ευρωπαίων. Περιλαμβάνει επίσης κι εκείνους πού όνομάζονται «Μαλαίσιιοι του 'Ακρωτηρίου», πού τούς είχαν φέρεϊ από τίς 'Ανατολικές 'Ινδίες πρίν από αιώνες. Οί «μιγάδες» είναι αυτοί πού σέ άλλα μέρη του κόσμου όνομάζουν «νοθογενείς» καί πού, στίς ΗΠΑ, θεωρούνταν μέλη της «νέγκρικης ράτσας» σύμφωνα μέ τούς, καταργημένους πλέον, νόμους πού όργάνωναν τίς φυλετικές διακρίσεις.

Τόν 'Ιούνιο του 1984, ο Άλεξ Λά Γκούμα, μέλος του ΑΕΣ, μιγάς κατά τήν κυβερνητική κατάταξη, έστειλε μιá επιστολή στόν διευθυντή της έφημερίδας *Sechaba*, έπίσημου όργάνου του ΑΕΣ, πού έθετε τό έξής πρόβλημα: Σέ άρθρογραφία της έφημερίδας είχε έμφανισθει ό όρος «δΐθεν μιγάδες» ή «ψευδομιγάδες». Κι άναρωτιόταν φιλικά ο έπιστολογράφος αν τελικά αυτός ο νέος όρος δέν οδηγεί σέ μιá νέα φυλετική διάκριση στη παράταξη τών αντιπάλων του 'Απαρτχάιντ.

[Τήν επιστολή αυτή καί τίς άπαντήσεις πού δέχθηκε, μέ άναμφισβήτητο ένδιαφέρον, δυστυχώς γιά λόγους χώρου τίς παραλείπουμε. Πάντως ο Βαλλερστάιν ήθελε μ' αυτές νά δείξει ότι ούτε οί όροι πού χρησιμοποιούνται είναι ουδέτεροι από πολιτική άποψη ούτε άντιστοιχούν σέ κάποιες αντικειμενικές παραδοχές ή έπιστημονικά δεδομένα. Γι' αυτό καί ή σύγχυση άκόμη καί μέσα στίς γραμμές τών αντιπάλων του ρατσισμού, μιá σύγχυση πού προσπαθεί στό ύπόλοιπο κείμενο του νά διαλευκάνει μέ μιá σειρά ιστορικών καί θεωρητικών έπιστημόσεων πάνω σ' αυτό τό τόσο έκρηκτικό καί άμφιλεγόμενο ζήτημα. Σημ. του μεταφραστή.]

ΦΥΛΗ, ΕΘΝΟΣ, ΕΘΝΟΤΗΤΑ

Προτίθεμαι νά πραγματευθώ τό θέμα μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις. Καί κατ' άρχήν θά δούμε συνοπτικά τίς αντίληψεις πού διαμόρφωσαν οί κοινωνικές έπιστήμες γιά τήν έννοια του λαού. Στή συνέχεια, θ' αντιμετωπίσουμε τό πλαίσιο μέσα στό όποιο έγινε δυνατή ή γέννηση αυτής της έννοιας, μέσα στη δομή ή τίς διαδικασίες του ιστορικού μας συστήματος. Τέλος θά δούμε αν θά μπορούσε να είναι χρήσιμη μιá άναδιατύπωση της έννοιας του λαού.

Διαπίστωση πρώτη: στίς ιστορικές κοινωνικές έπιστήμες ο όρος «λαός» δέν άπαντάται συχνά. Πιό διαδεδομένοι είναι οί όροι «φυλή», «έθνος», καί «έθνική ομάδα» («έθνότητα») πού, μπορούμε νά πούμε ότι ύποδηλώνουν όλοι τρεις παραλλαγές ύπαρξης τών «λαών» στόν σύγχρονο κόσμο. Ο τρίτος από τούς τρεις αυτούς όρους είναι ο πιό πρόσφατος καί τείνει νά αντικαταστήσει τόν όρο «μειονότητα» πού παλιότερα ήταν πολύ διαδεδομένος. Βέβαια καθ' ένας άπ' αυτούς τούς όρους έχει πολλές παραλλαγές αλλά σκέφτομαι ότι λογικά καί στατιστικά άντιπροσωπεύει τίς τρεις κορυφαίες κατηγορίες.

Η «φυλή» είναι μιá κατηγορία γενετική ή άντιστοιχεί σέ μιá έμφανή φυσική μορφή. Έδώ κι έκατό μέ έκατό πενήντα χρόνια διεξάγονται πολλές συζητήσεις γιά τά όνόματα καί τά γνωρίσματα τών φυλών. Η όλη διαμάχη είναι άρκετά θολή καί προπαντός ύποπτη. Τό «έθνος» προορίζεται νά παίρνει τή θέση όρου κοινωνικο-

πολιτικού, συνδεδεμένου κατά κάποιον τρόπο μέ τά πραγματικά ή ένδυνάμει όρια κάποιου κράτους. Η «έθνική ομάδα» είναι κατηγορία πολιτιστική, πού τήν χαρακτηρίζουν γνωρίσματα σταθερά, μεταβιβαζόμενα από γενεά σέ γενεά, πού, σέ αντιδιαστολή πρός τό έθνος, δέν έγγράφονται στά όρια ενός κράτους.

Οί όροι αυτοί χρησιμοποιούνται μέ άπίστευτα έτερόκλητο τρόπο, χωρίς νά πάρουμε ύπόψη κι ένα σημαντικό αριθμό άλλων όρων πού παρεμβάλλονται συχνά. Οί περισσότεροι άπ' όσους χρησιμοποιούν αυτούς τούς τρεις όρους τό κάνουν γιά νά δηλώσουν ένα μόνιμο φαινόμενο τό όποιο, εξαιτίας της μακρινής του καταγωγής μέσα στό χρόνο, έχει όχι μόνο σημαντικές έπιπτώσεις στην καθημερινή συμπεριφορά αλλά επίσης παρέχει μιá βάση πάνω στην όποια στηρίζονται οί πολιτικές διεκδικήσεις του παρόντος. Πού πάει νά πεί ότι ένας «λαός» είναι αυτό πού είναι ή κάνει εξαιτίας τών γενετικών του χαρακτηριστικών, πού έρχονται είτε από τήν κοινωνικοπολιτική του ιστορία, είτε από τίς κανονιστικές του άρχές είτε από τίς «παραδοσιακές» του άξίες.

Τό κύριο άντικείμενο τών κατηγοριών αυτών μοιάζει νά μäs επιτρέπει νά διατυπώνουμε προτάσεις πού χρησιμοποιούν τό παρελθόν ένάντια στους ψευτοαντικειμενικά «έκλογικευμένους» στόχους του παρόντος. Μπορούμε νά τούς χρησιμοποιήσουμε γιά νά δικαιολογήσουμε γιά πιό λόγο κατάσταση είναι αυτή πού είναι καί γιατί δέν μπορεί ή δέν πρέπει νά αλλάξει. Άντίθετα, είναι δυνατόν επίσης νά χρησιμοποιη-

θούν για να εξηγήσουν γιατί οι σημερινές δομές θά έπρεπε να εξαφανισθούν στο όνομα κοινωνικών πραγματικών βαθύτερων και αρχαιότερων, άρα πλι νομιμοποιημένων. Η χρονική διάσταση του παρελθόντος βρίσκεται στη καρδιά της έννοιας λαός, είναι αναπόσπαστο τμήμα της.

Πρώτον, στο βαθμό που οι περιφερειακές διαδικασίες συνδέονται με την παραγωγή πρώτων ύλων — πράγμα που αποτέλεσε ιστορική πραγματικότητα, αλλά που σήμερα έχει μικρότερη σημασία από παλιότερα — άσκειται μια πίεση πάνω στην γεωγραφική τους εκδίπλωση, καθώς συνδέονται επίσης με ειδικά φυσικά περιβάλλοντα πρόσφορα σε όρισμένες καλλιέργειες ή πλούσια σε γεωλογικά κοιτάσματα.

Δεύτερον, στο βαθμό που πολιτικά στοιχεία προσδιορίζουν έναν όρισμένο αριθμό σχέσεων ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, τό γεγονός ότι όρισμένα προϊόντα ενός έμπορευματού δικτύου υπερπηδούν τά πολιτικά σύνορα, διευκολύνουν τίς αναγκαίες πολιτικές διαδικασίες, δεδομένου ότι ό έλεγχος των συνόρων είναι μία από τίς πλιό πραγματικές και τίς πλιό σημαντικές έξουσίες που διαθέτουν τά κράτη.

Τρίτον, ή συσσώρευση κεντρικών διαδικασιών σε κράτη διαφορετικά από εκείνα όπου συγκεντρώνονται οι περιφερειακές διαδικασίες τείνει να δημιουργήσει έσωτερικές πολιτικές δομές διαφορετικές σε κάθε κράτος. Η διαφοροποίηση αυτή, με τί σειρά της, διαδραματίζει άποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση του άνισου διακρατικού συστήματος που έλέγχει και διαιώνίζει τον άξονικό καταμερισμό εργασίας.

Ός έκ τούτου, και για να μιλήσουμε άπλά, βαινουμε μακροπρόθεσμα προς μία κατάσταση όπου μερικές περιοχές του κόσμου γίνονται ουσιαστικά ό τόπος κεντρικών παραγωγικών διαδικασιών ενώ σε άλλες έντοπίζονται παραγωγικές διαδικασίες περιφερειακές. Στην πραγματικότητα, παρόλο που υπάρχουν κυκλικές διακυμάνσεις του βαθμού πώλωσης, διαπιστώνεται μία προαιώνια τάση επιδεινώσης αυτής της διάκρισης. Αυτή ή διαφοροποίηση μέσα στο χώρο σε παγκόσμια κλίμακα στην αρχή πήρε την πολιτική μορφή ανάπτυξης μιάς κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, κυρίως εύρωπαϊκής, για να περιλάβει στη συνέχεια τό σύνολο της ύδρογειού, φαινόμενο γνωστό με τό όνομα «εύρωπαϊκή επέκταση».

ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ

Στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους πάνω στον πλανήτη Γη στη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου, ή ανάπτυξη σταθερής γεωργίας και ή κατανομή των γενετικών παραλλαγών πραγματοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε, στην αρχή της εμφάνισης της κεφαλαιοκρατικής κοσμοοικονομίας, ή όμοιογένεια των διαφόρων γενετικών τύπων σε έναν όρισμένο τόπο ήταν πολύ μεγαλύτερη από σήμερα.

Στό βαθμό που ή καπιταλιστική κοσμοοικονομία θά ξεπεράσει τά αρχικά όρια της Εύρώπης, στό βαθμό που οι συσσωρεύσεις σε κεντρικές και περιφερειακές παραγωγικές διαδικασίες θά άποβαίνουν δίλοένα και πλιό διάχυτες στό παγκόσμιο γεωγραφικό χώρο,

θά άρχίσουν ταυτόχρονα να άποκρυσταλλώνονται «φυλετικές» κατηγορίες γύρω από όρισμένες όνομασίες. Είναι προφανές ότι μεγάλος αριθμός γενετικών χαρακτηριστικών διαφέρει σημαντικά από άνθρωπο σε άνθρωπο. Όστόσο δέν είναι καθόλου προφανές ότι θά έπρεπε να προσδεθούν οι άνθρωποι σε τρεις, τέσσερις ή δεκαπέντε παγωμένες κατηγορίες που όνομάζονται «φυλές». Ό αριθμός των κατηγοριών, άκόμη και τό ίδιο τό γεγονός της καθιέρωσης κατηγοριών, είναι κοινωνικές άποφάσεις. Έξάλλου παρατηρείται καθήμερινα ότι όσο δύνεται ή πώλωση τόσο μειώνεται ό αριθμός των κατηγοριών. Όταν ό Ντυμπούά έλεγε τό 1900 ότι «τό πρόβλημα του 20ού αιώνα θά είναι τό όριο του χρώματος», τά χρώματα στά όποία αναφερόταν, στην πραγματικότητα, περιορίζονταν στη δίχοτομία λευκός — ή λευκός.

Η ράτσα κι έπομένως ό ρατσισμός είναι έκφραση, κινητήρας και συνέχεια συνέπεια της γεωγραφικής πληθυσμικής συσσώρευσης, συσσώρευσης συνδεδεμένης με την άξονική διαφοροποίηση της εργασίας. Αυτή ή πραγματικότητα βγαίνει στην επιφάνεια με βάνουσο τρόπο καθώς ή Νότιος Άφρική, αυτά τά τελευταία χρόνια, άποφασίζει να ταξινομήσει τους περιπιδημούντες Γιαπωνέζους επιχειρηματίες ως «έπιτιμους λευκούς» κι όχι όπως τους άλλους Άσιάτες (π.χ. τους ντόπιους Κινέζους). Σε μιά χώρα όπου οι νόμοι θεμελιώνονται πάνω σε γενετικές κατηγορίες όλα συμβαίνουν λές κι ή γενετική λαβαίνει ύπόψη της τίς πραγματικότητες της κοσμοοικονομίας.

Η φυλή δέν είναι ώστόσο ή μόνη κατηγορία που χρησιμοποιείται για να προσδιορισθεί ή κοινωνική ταυτότητα. Δέν άρκει, προφανώς, διότι χρησιμοποιείται επίσης και ή κατηγορία του έθνους. Όπως δέ κιόλας τό ένθος άπορρεί από την πολιτική άρθρωση του κοσμοσυστήματος. Κράτη, μέλη σήμερα των ΟΗΕ, είναι δημιουργήματα του σύγχρονου κοσμοσυστήματος και τά περισσότερα από αυτά δέν ύπήρχαν πριν ένα αιώνα ούτε καν ως διοικητικές όντότητες. Όσον άφορα δέ ένα μικρό αριθμό κρατών που θά μπορούσαν να διεκδικήσουν κάποιο όνομα και συνεχή διοικητική ύπόσταση σε έποχές παλιότερες από τό 1450, στην πραγματικότητα, είναι πολύ λιγότερα άπ' όσα έκ πρώτης όψεως θά νόμιζε κανείς: Γαλλία, Ρωσία, Πορτογαλία, Δανία, Σουηδία, Έλβετία, Μαρόκο, Κίνα, Ίράν, Αίθιοπία είναι ίσως οι περιπτώσεις οι λιγότερο διαφορούμενες. Και θά μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι άκόμη κι αυτά τά κράτη δέν έγιναν σύγχρονα κυρίαρχα κράτη παρά μόνο με την άνάδυση του σύγχρονου κοσμοσυστήματος.

Υπάρχουν βέβαια και μερικά άλλα κράτη που μπορούν να αναζητήσουν, στα ίχνη μιας άσυνεχους ιστορίας, τη χρησιμοποίηση του ονόματος μιας περιοχής, π.χ. Ελλάδα, Ιταλία, Ινδίες, Αίγυπτος. Τό εδαφος γίνεται ακόμη πιο όλισθηρό αν καταπιστούμε με δνόματα όπως Τουρκία, Γερμανία, Ιταλία, ή Συρία. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι αν, κατά το 1450, εξετάσουμε περισσότερες «κρατικές» οντότητες που τότε υπήρχαν —π.χ. τις Βουργουνδικές Κάτω Χώρες, την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους, την Αυτοκρατορία του Μεγάλου Μογγόλου— θά διαπιστώσουμε ότι σε κάθε περίπτωση, σήμερα, δεν υπάρχει ένα κράτος αλλά τρία κυρίαρχα κράτη που θά μπορούσαν να διεκδικήσουν την πολιτική, την εδαφική και πολιτιστική καταγωγή τους απ' αυτές τις πρό του 1450 ονότητες. Τό γεγονός ότι σήμερα υπάρχουν τρία κράτη σημαίνει ότι υπάρχουν τρία έθνη; Υπάρχει βελγικό έθνος, όλλανδικό έθνος, έθνος του Λουξεμβούργου; Οί περισσότεροι τό πιστεύουν. Άλλά αν είναι έτσι αυτό δεν σημαίνει ότι πρώτα υπήρξε ένα Όλλανδικό κράτος, ένα Βελγικό, ένα Λουξεμβουργικό; Μία συστηματική εξέταση της ιστορίας του σύγχρονου κόσμου θά έδειχνε, νομίζω, ότι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τό κράτος προηγήθηκε του έθνους κι όχι αντίστροφα, όπως διδάσκει ένας πολύ διαδεδομένος μύθος.

Βεβαίως, από τη στιγμή που άρχισε να λειτουργεί τό σύγχρονο διακρατικό σύστημα, είδαν τό φώς πολλά έθνικιστικά κινήματα σε πολλά μέρη του κόσμου με στόχο τη δημιουργία νέων κυρίαρχων κρατών. Καί όρισμένα απ' αυτά τά κινήματα πέτυχαν τους σκοπούς τους. Άλλά επιβάλλονται δύο παρατηρήσεις:

Η πρώτη: Τά περισσότερα απ' αυτά τά κινήματα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, έμφανίστηκαν στό έσωτερικό ήδη εγκαθιδρυμένων διοικητικών όρίων. Θά μπορούσαμε, έπομένως, να συμπεράνουμε ότι κράτος, αν και μη αυτόνομο, ήδη προϋπήρχε.

Η δεύτερη παρατήρηση: Είναι προς διευκρίνιση μέχρι ποίου σημείο τό «έθνος» ως κοινό αίσθημα υπήρχε πριν από την ούσιαστική ίδρυση του νέου κράτους. Άς πάρουμε π.χ. την περίπτωση των Σαχραούι της Δυτικής Σαχάρας. Υπάρχει έθνος Σαχραούι; Άν θέσετε τό έρώτημα στό κίνημα έθνικης άπελευθέρωσης του Πολισάριο θά άπαντήσει καταφατικά και θά προσθέσει ότι τό έθνος Σαχραούι υπάρχει εδώ και χίλια χρόνια. Άν κάνετε την ίδια έρώτηση στους Μαροκινούς θά σάς άπαντήσουν ότι ποτέ δεν υπήρξε έθνος Σαχραούι κι ότι οί άνθρωποι που από παλιά ζούσαν στην Ισπανική άποικία της Δ. Σαχάρας ανήκαν στό μαροκινό έθνος.

Πώς λύνεται μία τέτοια διαφορά; Η άπάντηση είναι πως δεν υπάρχει λύση. Άν τό 2000 ή τό 2020 τό Πολισάριο θά

έχει κερδίσει τον πόλεμο που διεξάγει σήμερα τότε θά υπάρχει έθνος Σαχραούι. Άν κερδίσει τό Μαρόκο δεν θά υπάρχει. Καί ό ιστορικός που θά γράφει τό 2100 θά θεωρήσει ότι τό ζήτημα έχει τακτοποιηθεί και, πιθανότατα, ότι δεν τίθεται πιά.

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Γιατί ή δημιουργία ενός ιδιαίτερου κυρίαρχου κράτους στό έσωτερικό του διακρατικού συστήματος θά πρεπε να δημιουργεί παράλληλα με τό «έθνος» και ένα «λαός»; Δεν είναι δύσκολο να κατανοηθεί τό ζήτημα και παραδείγματα υπάρχουν πολλά. Τά κράτη, σε μία τέτοια περίπτωση έχουν προβλήματα συνοχής. Άπό τη στιγμή που άναγνωρίζεται ή κυριαρχία τους συχνά άπειλούνται από κινδύνους είτε έξωτερικής έπιβουλής είτε έσωτερικής άποσύνθεσης. Η άνάδυση του «έθνικου» αίσθήματος περιορίζει τους κινδύνους. Καί οί κυβερνήσεις έχουν κάθε συμφέρον να ένθαρρύνουν τό αίσθημα αυτό όπως και όλες οί έθνικές ύπομαδες στό έσωτερικό μιας δεδομένης επικράτειας. Κάθε ομάδα που διαβλέπει ένα κάποιο πλεονέκτημα στη χρησιμοποίηση των νομίμων έξουσιών του κράτους, για να προωθήσει τά συμφέροντά της σε βάρος άλλων ομάδων έξωτερικών ως προς τό θεωρούμενο κράτος ή για να προασπίσει τά τοπικά της συμφέροντα στό έσωτερικό του κράτους, έχει ταυτόχρονα συμφέρον να ένθαρρύνει τον έθνικισμό για να νομιμοποιήσει τις διεκδικήσεις της. Έπιπλέον τά κράτη έχουν συμφέρον να υπάρχει διοικητική όμοιομορφία που αυξάνει την άποτελεσματικότητα της πολιτικής τους. Ο έθνικισμός είναι ή έκφραση, ό κινήτηρας και ή συνέπεια μιας τέτοιας άνάγκης για όμοιομορφία στό έσωτερικό του κράτους.

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος λόγος για την άνάδυση του έθνικισμού. Τό διακρατικό σύστημα δεν είναι μία άπλή άθροιση ήθην κυρίαρχων κρατών. Είναι ένα σύστημα ιεραρχικό όπου επικρατεί ή τάξη του προβαδίσματος αν και ή τάξη αυτή μπορεί να τροποποιηθεί. Πράγμα που σημαίνει ότι βραδείς μετατοπίσεις στην ιεραρχία δεν είναι άπλως έφικτές αλλά και ιστορικά φυσιολογικές. Οί σφείς και σημαντικές ανισότητες, χωρίς κι αυτές να παραμένουν άναλλοιώτες, λειτουργούν έτσι ώστε να άναδύονται ιδεολογίες που δικαιολογούν τη διεκδίκηση μιας καλύτερης θέσης στην ιεραρχία και να επιβάλουν την άμφισβήτηση μιας μειονεκτικής θέσης. Αυτές είναι οί ιδεολογίες που όνομάζουμε έθνικιστικές.

Για ένα κράτος, τό να μην είναι έθνος σημαίνει ότι βρίσκεται έξω από τό παιχνίδι που συνίσταται στό να έμποδίσει ή να ευνουεί κάθε τροποποίηση της θέσης του στη δεδομένη ιεραρχία. Άλλά ένα τέτοιο κράτος δεν θά συμμετείχε στό διακρατικό σύστημα. Οί

πολιτικές ονότητες που θά υπήρχαν έξω από την πολιτική υπερδομή της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας δεν θά είχαν καμιάν άνάγκη να είναι «έθνη». Άλλωστε δεν ήταν. Έπειδή έχει χρησιμοποιηθεί άδόκιμα ή ίδια λέξη «κράτος» για να περιγραφούν και οί εκτός καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας πολιτικές ονότητες και τά κράτη που δημιουργήθηκαν στό πλαίσιο του σύγχρονου διακρατικού συστήματος έχουμε οδηγηθεί στό να μη συλλαμβάνουμε τον προφανή και αναγκαίο δεσμό άνάμεσα στη πραγματικότητα κράτος και έθνος.

Άν θέτουμε τό έρώτημα γιατί να υπάρχουν δύο κατηγορίες —φυλή και έθνος— αντί για μία είναι γιατί βλέπουμε ότι ή κατηγορία φυλή έμφανίστηκε άρχικά σαν μέσον έκφρασης και σταθεροποίησης της άντινομίας κέντρο / περιφέρεια, ενώ ή κατηγορία έθνος, άρχικά, ήταν μέσον έκφρασης της άντιπαλότητας άνάμεσα στα κράτη, στη διάρκεια της βραδείας αλλά σταθερής τροποποίησης της ιεραρχικής τάξης άνάμεσα τους, και άρα μέσον διεκδίκησης διαφόρων πλεονεκτημάτων που προσέφερε τό διακρατικό σύστημα, σε αντίθεση προς την χονδροειδή κατάταξη τη θεμελιωμένη στη φυλή. Με τρόπο κάπως άπλοϊκό θά μπορούσαμε να πούμε ότι ή ράτσα κι ό ρατσισμός ένοποιούν τις περιοχές του κέντρου και της περιφέρειας στους άγώνες που τις φέρνουν άντιμέτωπες, ενώ τό έθνος και ό έθνικισμός διαιρούν μέσα στό γεωγραφικό χώρο φέρειας στη διάρκεια των ένδοπεριοχικών και έξωπεριοχικών άντιπαλοτήτων που με πιο σύνθετο τρόπο τις φέρνει άντιμέτωπες για την τροποποίηση της ιεραρχικής τάξης. Αυτές οί δύο κατηγορίες, φυλή και έθνος, εκφράζουν μία άπότερια βελτίωσης της θέσης μιας ομάδας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας.

Και σαν να μην έφταναν αυτά δημιουργήσαμε την έννοια της έθνικης ομάδας, της εθνότητας, που αντιστοιχεί σ' αυτό που παλιά όνομαζόταν μειονότητα. Για να υπάρχουν μειονότητες πρέπει να υπάρχουν πλειονότητες. Οί αναλυτές, από πολύ παλιά, έχουν έπισημάνει ότι ή έννοια της μειονότητας δεν άπορρέει άναγκαστικά από μία μάθηματική πραγματικότητα αλλά παραπέμπει σε κάποιο βαθμό κοινωνικής έξουσίας. Η αριθμητική πλειονότητα μπορεί να είναι κοινωνική μειονότητα. Τό πεδίο όπου καταγράφεται ή κοινωνική έξουσία δεν είναι βεβαίως τό κοσμοσύστημα στό σύνολο του αλλά κάθε ξεχωριστό κράτος. Η έννοια της «έθνικης ομάδας», στην πράξη, συνδέεται τόσο με τά όρια μιας κρατικής επικράτειας όσο και ή έννοια του «έθνους». Η διαφορά προέρχεται από τό γεγονός ότι ένα κράτος τείνει να έχει ένα μόνο έθνος και περισσότερες έθνικές ομάδες.

Τό καπιταλιστικό σύστημα θεμελιώνεται όχι μόνο πάνω στην άντινομία κεφάλαιο / εργασία, άντινομία

μόνιμη και θεμελιώδης, αλλά επίσης πάνω σε μία ιεραρχία σύνθετη στο έσωτερικό της εργασίας. Τουτό σημαίνει ότι, παρόλο που όλοι οι εργαζόμενοι υπόκεινται στην εκμετάλλευση δεδομένου ότι παράγουν υπεραξία που μεταφέρεται σε άλλους, ωστόσο, μερικοί εργαζόμενοι «χάνουν» μεγαλύτερο μέρος υπεραξίας που παράγουν σε σχέση με άλλους. Ο θεσμός-κλειδί που επιτρέπει να εκθιδρωθεί αυτή η κατάσταση πραγμάτων είναι η ποικιλία των νοικοκυριών που τά μέλη τους είναι ενμέρει μισθωτοί ή μόνο για μία περίοδο της ύπαρξής της. Τα νοικοκυριά αυτά είναι οργανωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε όσα μέλη τους είναι μισθωτοί εισπράττουν ένα ώρομισθιο κατώτερο απ' αυτό που κοστίζει η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αυτός ο θεσμός είναι εξαιρετικά δεδομένος και αφορά τό μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού. Δεν θα αναφερθώ εδώ σε στοιχεία αυτής της ανάλυσης που έχω παρουσιάσει άλλου.³ Θέλω μόνο να επισημάνω τις συνέπειες μιας παρόμοιας οργάνωσης της εργασίας σε σχέση με την έννοια του λαού.

Αλλά γιατί θέλουμε να έχουμε παρελθόν και ταυτότητα; Ποιά είναι η ανάγκη; Τό ερώτημα είναι απολύτως έγκυρο, μάλιστα, μερικοί τό θέτουν κιόλας. Τό νόημα του παρελθόντος είναι κάτι που μās υποχρεώνει να δρούμε στό παρόν διαφορετικά απ' ότι θά μπορούσαμε να δράσουμε. Είναι όργανο που τό χρησιμοποιούμε ενάντια στους αντιπάλους. Είναι ένα οδισιαστικό στοιχείο έγκοινωνισμού των ατόμων, διατήρησης της άλληλεγγύης της ομάδας, εμπέδωσης ή άμφισβήτησης της κοινωνικής νομιμοποίησης. Τό νόημα του παρελθόντος είναι φαινόμενο κυρίως ήθικό, και έπομένως πολιτικό. Είναι πάντοτε φαινόμενο του παρόντος, για τότο και ή άστάθεια του. Όπως ό πραγματικός χρόνος αλλάζει συνεχώς, ό,τι είναι κατάλληλο για τή σημερινή πολιτική αλλάζει επίσης συνεχώς και αναπόφευκτα.

Κατά συνέπεια και τό περιεχόμενο του νόηματος του παρελθόντος αλλάζει κι αυτό άκατάπανστα. Αλλά όπως τό νόημα αυτό έξ όρισμού συνεπάγεται τήν καθομολόγηση ενός αναλλοίωτου παρελθόντος κανείς δεν μπορεί ποτέ να παραδεχθεί ότι τό παρελθόν άλλαξε ή ότι θά μπορούσε να αλλάξει. Τό παρελθόν θεωρείται φυσιολογικά χαραγμένο για πάντα στό μάρμαρο, μοιάζει άμετάπτωτο. Και βέβαια τό πραγματικό παρελθόν είναι χαραγμένο στό μάρμαρο. Αλλά τό κοινωνικό παρελθόν, δηλαδή ό τρόπος που κατανοούμε τό πραγματικό παρελθόν, μάλλον είναι χαραγμένο πάνω σε άργιλο.

Αλλά άφού έτσι είναι τά πράγματα έλάχιστα ενδιαφέρει αν θά όρίζαμε τό παρελθόν με όρους σταθερής γενετικής ομάδας (φυλή), ιστορικής κοινωνικοπολιτικής ομάδας (έθνους) ή πολι-

τιστικής (έθνότητα). Όλοι αυτοί οι όροι είναι τρόποι κατασκευής της έννοιας του λαού, τρόποι να ανακαλύπτουμε τό παρελθόν, και συνάμα, πολιτικά φαινόμενα του παρόντος. Κι έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα άλλο αίγνιμα. Γιατί υπάρχουν τρεις όροι εκεί που ένας θά άρκουσε; Πρέπει σίγουρα να υπάρχει κάποιος λόγος γι' αυτή τή διάκριση μιας κατηγορίας σε τρεις κοινωνικές κατηγορίες. Και για να τόν ανακαλύψουμε πρέπει να εξετάσουμε τήν ιστορική δομή της καπιταλιστικής κοσμο-οικονομίας.² Γιατί, κάθε μία από τις τρεις κατηγορίες αντιστοιχεί σε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατικής κοσμο-οικονομίας.

Η έννοια «φυλή» συνδέεται με τόν άξονικό καταμερισμό της εργασίας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας,² αντιστοιχεί δηλαδή στην αντίθεση άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια. Η έννοια «έθνος» συνδέεται με τήν πολιτική ύπερδομή του ιστορικού συστήματος, με τά κυρίαρχα κράτη που διαμορφώνουν τό διακρατικό σύστημα και όρίζονται απ' αυτό. Τέλος ή έννοια της «έθνικής ομάδας» συνδέεται με τή δημιουργία των δομών των νοικοκυριών που συντελούν ώστε σημαντικό μέρος της εργατικής δύναμης, στη διάρκεια της καπιταλιστικής συσσώρευσης, να παραμένει εκτός μισθωτής εργασίας. Καμιά απ' αυτές τις κατηγορίες δεν είναι συνδεδεμένη με τήν έννοια της τάξης. Αυτό όφείλεται στό ότι «τάξη» και «λαός» αναφέρονται σε δύο διακριτούς άξονες, πράγμα που, όπως θά δούμε, άποτελεί μιά από τις αντιφάσεις του ιστορικού συστήματος.

Ο άξονικός καταμερισμός εργασίας στό πλαίσιο της κοσμοοικονομίας προξένησε τόν καταμερισμό εργασίας μέσα στό χώρο. Μιλάμε για μιά άντινομία άνάμεσα σε κέντρο και περιφέρεια, διαπλαστική αυτού του ίδιου του καταμερισμού εργασίας. Στην πραγματικότητα, κέντρο και περιφέρεια είναι έννοιες σχεσιακές που αναφέρονται σε παραγωγικές δομές μέ διαφοροποιημένο κόστος. Ο έντοπισμός αυτών των διαφορετικών διαδικασιών παραγωγής σε άπομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές δεν είναι χαρακτηριστικό αναπόφευκτο και σταθερό στη σχέση κέντρο — περιφέρεια. Αλλά τείνει να γίνει γνώρισμα της φυσιολογικής. Υπάρχουν πολλοί λόγοι προς τότο.

Παντού όπου άπαντώνται μισθωτοί, άνήκοντες σε δομές διαφορετικών νοικοκυριών, από τούς πίο κατοπληρωμένους εργαζόμενους, τούς προερχόμενους δηλαδή από τά πίο «προλεταριοποιημένα» νοικοκυριά, μέχρι τούς κακοπληρωμένους εργαζόμενους, τούς προερχόμενους άλλωστε από νοικοκυριά μάλλον «ήμιπρολεταριοποιημένα», έπαληθεύεται ένας γενικός κανό-

νας: αυτές οι διαφορετικές δομές νοικοκυριών συναντώνται στό έσωτερικό «κοινοτήτων» που όνομάζονται «έθνικές ομάδες». Μέ άλλα λόγια, ή ιεραρχία στην άπασχόληση συνεπάγεται μιά εργατική δύναμη σχηματισμένη σε έθνότητα στό έσωτερικό ενός συγκεκριμένου κράτους. Ακόμη κι αν δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο που να επιβάλλει μιά τέτοια όργάνωση, όπως υπάρχει σήμερα στη Νότιο Αφρική ή όπως ύπήρχε στις ΗΠΑ, πάντοτε συναντούμε μιά τέτοια συνεξάρτηση άνάμεσα στην έθνότητα και τήν άπασχόληση, υπό τόν όρο ότι θά κατατάξουμε τις «θέσεις εργασίας» σύμφωνα με κατηγορίες άρκετά έλαστικές.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ

Φαίνεται ότι υπάρχουν πολλά πλεονεκτήματα για τήν όμαδοποίηση των επαγγελματικών κατηγοριών ανά έθνότητες. Ας σκεφτούμε ότι οι διάφοροι τύποι σχέσεων παραγωγής άπαιτούν διαφορετικούς τύπους συμπεριφοράς εκ μέρους του εργατικού δυναμικού. Και όπως ή συμπεριφορά αυτή δεν είναι γενετικά προσδιορισμένη πρέπει να γίνει άντικείμενο μάθησης. Η κοινωνικοποίηση της εργατικής δύναμης πραγματοποιείται με τήν εκμάθηση των δεξιοτήτων που της προσιδιάζουν. Η «κουλούρα» μιας έθνικής ομάδας είναι, άκριβώς, τό σύνολο των κανόνων που οι γονείς, οι άνήκοντες σ' αυτή τήν ομάδα, αισθάνονται αναγκασμένοι να έγχαράξουν στα παιδιά τους. Βεβαίως, τό κράτος και τό σχολικό σύστημα μπορεί να επιφορτισθούν μ' αυτή τή δουλειά. Αλλά συχνά δεν αναλαμβάνουν αυτό τό έργο μόνοι τους, ιδιαίτερα περιπτωσιολογικό και πολύμορφο, γιατί κάτι τέτοιο θά συνεπαγόταν παραβίαση της έννοιας της «έθνικής» ισότητας.

Μερικά κράτη που άποδέχονται αυτή τήν παραβίαση υπόκεινται συνεχώς σε πιέσεις για να τήν καταργήσουν. Αλλά οι «έθνικές ομάδες» δεν έχουν τή δυνατότητα να κοινωνικοποιούν τά μέλη τους με διαφορετικό τρόπο από άλλες, (πράγμα που, άκριβώς, όρίζει μιά έθνική ομάδα) αλλά, πραγματικά, εφαρμόζουν και στην πράξη μιά ιδιαίτερη μορφή έγκοινωνισμού. Έτσι αυτό που είναι άθέμιτο για τό κράτος μπαίνει από τό παράθυρο ως «έθελούσια» συμπεριφορά μιας ομάδας που ύπερασπίζεται τήν κοινωνική της «ταυτότητα». Κάτι τέτοιο επιτρέπει να νομιμοποιείται ή ιεραρχική πραγματικότητα του καπιταλισμού χωρίς να τίθεται σε άμφισβήτηση ή τυπική ισότητα έμπρός στό νόμο που άποτελεί μιά από τις διακηρυγμένες άρχές. Η έθνοτητοποίηση και ή έννοια του λαού άπορροφούν μιά από τις θεμελιώδεις

μορφές του ιστορικού καπιταλισμού, δηλαδή, τήν ταυτόχρονη αναζήτηση και τής θεωρητικής ισότητας και τής πρακτικής ανισότητας. Και γιά νά τό πετύχει ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τίς νοοτροπίες τών εργαζόμενων στρωμάτων τής ανθρωπότητας.

Σ' αὐτή τήν προσπάθεια ἡ ἀστάθεια τών κατηγοριῶν τοῦ λαοῦ, γιά τίς ὁποῖες μιλοῦσαμε πῶς πάνω, ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα σημαντική. Διότι ἄν ὁ καπιταλισμός, ὡς ἱστορικό σύστημα, ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά διαρκή ἀνισότητα, ἔχει ταυτόχρονα ἀνάγκη νά ἀναδιαρθρώνει τήν οἰκονομική διαδικασία. Ἐπίσης, αὐτό πού σήμερα θεμελιώνει μιά ὀρισμένη ἱεραρχία κοινωνικῶν σχέσεων μπορεῖ αὔριο νά μήν λειτουργεῖ. Ἡ συμπεριφορά τής εργατικῆς δύναμης ὀφείλει νά ἀλλάζει χωρίς νά θέτει σέ κίνδυνο τή νομιμότητα τοῦ συστήματος. Ἡ ἀδιάκοπη γένεση, ἡ ἀναδιάρθρωση καί ἡ ἐξαφάνιση τών ἔθνικων ὁμάδων εἶναι, κατά συνέπεια, ἓνα πολύτιμο στοιχεῖο εὐελιξίας γιά τή λειτουργία τής οἰκονομικῆς μηχανῆς.

ΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΑΞΗ

Ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ εἶναι μείζων θεσμική κατασκευή τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ. Εἶναι ἓνα ἀναγκαῖο βᾶθρο, πού, γι' αὐτό τό λόγο, δέν σταμάτησε νά ἀποκτᾷ σπουδαιότητα στό βαθμό πού τό σύστημα πύκνωνε. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ «λαός» μοιάζει μέ τήν ἔννοια τοῦ κράτους, ὄντας κι αὐτή ἀναγκαῖο βᾶθρο πού δέν σταμάτησε ν' ἀποκτᾷ σπουδαιότητα. Αὐτές οἱ θεμελιώδεις *Gemeinschaften* (Κοινωνίες) στό ἔσω-τερικό τής ἱστορικῆς *Gesellschaft* (Κοινωνίας), τής κοσμοοικονομίας, παίρνουν γιά μᾶς ὁλοένα καί πῶς μεγάλη σημασία.

Στήν πραγματικότητα ἡ ἔννοια τής τάξης εἶναι μιά κατασκευή τελείως διαφορετική ἀπό τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ. Ἄλλωστε καί ὁ Μάρξ καί ὁ Μάξ Βέμπερ τό ἤξεραν πολύ καλά. Οἱ τάξεις εἶναι κατηγορίες «ἀντικειμενικές», δηλαδή κατηγορίες ἀναλυτικές, δηλαδή ἓνα μέσον γιά νά διατυπώνονται οἱ ἀντιφάσεις ἑνός ἱστορικοῦ συστήματος κι ὄχι νά περιγράφονται οἱ κοινωνικές ὀντότητες. Τό πρόβλημα πού τίθεται εἶναι νά ξέρει κανεῖς πού καί κάτω ἀπό ποῖες συνθήκες μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ μιά ταξική κοινότητα. Πρόκειται γιά τήν περίφημη διάκριση σέ τάξη *καθεαυτή* καί τάξη *δι' ἑαυτήν*. Ἡ τάξη *δι' ἑαυτήν* εἶναι πάντοτε μιά ὀντότητα σχετικά ἄπιαστη.

Ἴσως, καί σταματῶ στό σημεῖο αὐτό, ὁ λόγος βρίσκεται στό ὅτι οἱ συγκροτημένοι «λαοί» —φυλές, ἔθνη, ἔθνη— ἀντιστρέφουν, ἄν καί ἀτελῶς, στήν ἀντικειμενική ὑπόσταση τής τάξης. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι

σημαντικό μέρος τής πολιτικῆς δραστηριότητας πού ἔχει θεμελιωθεῖ πάνω στήν ἔννοια τής τάξης ἔλαβε στήν πραγματικότητα τή μορφή πολιτικῆς δραστηριότητας θεμελιωμένης πάνω στήν ἔννοια τοῦ λαοῦ. Τό πράγμα γίνεται πῶς φανερό ἄν ἀναλύσουμε προσεκτικά τίς ὀνομαζόμενες «καθαρά» ἐργατικές ὁργανώσεις πού, πολύ συχνά, εἶναι ὁργανώσεις ντέ φάκτο καί ἔμμεσα στηριγμένες στήν ἔννοια τοῦ «λαοῦ», μολονότι χρησιμοποιοῦν μιά ὁρολογία πού ἀναφερόμενη ἀποκλειστικά στήν ἔννοια τής τάξης κι ὄχι ἐκείνης τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ κι ἓνα αἰῶνα ἡ παγκόσμια ἀριστερά προσκρούει σέ τοῦτο τό ὀδυνηρό δίλημμα: οἱ εργαζόμενοι ὅλου τοῦ κόσμου διαμόρφωσαν ὁργανώσεις, μέ βάση τήν ἰδέα τοῦ «λαοῦ». Ἀλλά τό δίλημμα αὐτό εἶναι ἀξεδιάλυτο γιὰτί ἀπορρεῖ ἀπό τίς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ταξική δραστηριότητα *δι' ἑαυτήν* ἐντελῶς ἀποσυνδεδεμένη ἀπό πολιτικές δραστηριότητες πού ἀναφέρονται στό λαό. Αὐτό φαίνεται καθαρά στά ὀνομαζόμενα κινήματα ἔθνικῆς ἀπελευθέρωσης, στά ὀνομαζόμενα νέα κοινωνικά κινήματα ἢ στά ἀντιγραφειοκρατικά κινήματα τών σοσιαλιστικῶν χωρῶν.

Δέν θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά δοκιμάσει κανεῖς νά καταλάβει τί σηματοδοτεῖ ὁ ὄρος λαός, πού σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι μιά κοινωνική πραγματικότητα σταθερή, ἀλλά ἱστορικό προϊόν τής καπιταλιστικῆς κοσμοοικονομίας, σύνθετο καί ἀναπλάσιμο, ὄρος μέσα στόν ὁποῖο συγκροτοῦνται δυνάμεις ἀνταγωνιστικές; Ποτέ δέν θά μπορέσουμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ σ' αὐτό τό σύστημα, καί συνάμα δέν θά ἴπρεπε νά τοῦ ἀποδώσουμε ἡσσονα ρόλο. Ἀντίθετα, δέν πρέπει ν' ἀφεθοῦμε στόν ἀποπρο-

σανατολισμό στόν ὁποῖο ὀδηγοῦν οἱ ὑποτιθέμενες ἀρετές τής ἔννοιας αὐτῆς γιὰτί θά ὑποπέσουμε σ' ἐκείνες τίς πλάνες πού νομιμοποιοῦν τό ὑπάρχον σύστημα. Πρέπει, λοιπόν, νά ἀναλύσουμε πῶς προσεκτικά τίς κατευθύνσεις στίς ὁποῖες ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ μᾶς ὀδηγεῖ, στό βαθμό πού γίνεται ὀλοένα καί πῶς ἀποφασιστική γιά τό ἱστορικό σύστημα. Οἱ κατευθύνσεις αὐτές, ἀπό τήν ἀποψη τής διακλάδωσης τοῦ συστήματος, μπορεῖ νά καταλήγουν σέ διαφορετικές διεξόδους στή διάρκεια τής ἀβέβαιης διαδικασίας μετάβασης ἀπό τή σημερινή κατάσταση πρὸς ἐκεῖνο ἢ ἐκεῖνα πού θά τό ἀντικαταστήσουν.

1. Μέ τόν ὄρο ἔθνητητα μεταφράζεται ὁ ὄρος *ethnicité*, συνώνυμος κατὰ τή γνώμη μου μέ τόν ἔπίσης χρησιμοποιούμενο ὄρο *ethnie*. Καί βέβαια δέν θά μπορούσε νά μεταφρασθεῖ ἡ *ethnicité* ὡς *ἐθνικότητα* διότι θά ὑπῆρχε πλήρης σύγχυση μέ τό ἀντίστοιχο γαλλικό *nationalité*.

2. Κοσμοοικονομία (*économie - monde*). Κατὰ τόν Βαλλερστάιν ἐμφανίστηκε τόν 16ο αἰῶνα καί τήν ὀρίζει ὡς δομή πού περιέχει ἓναν ἑνιαῖο καταμερισμό ἐργασίας στό πλαίσιο περισσοτέρων κρατῶν. Πρόκειται γιά *ἱστορικό* σύστημα, ὄχι ἀναγκαστικά παγκόσμιο, (καί γιά τοῦτο προτιμᾷ τόν ὄρο κοσμο-οικονομία) στό ὁποῖο κυριαρχεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς.

3. Γιά νά παρακολουθήσει ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης τή σκῆψη τοῦ Βαλλερστάιν ὑπάρχουν στά ἑλληνικά τό δοκίμιό του *Ἱστορικός καπιταλισμός*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1987 καί ἡ διάλεξή του «Ἡ κρίση τής κοσμο-οικονομίας καί οἱ προοπτικές τών σοσιαλιστικῶν κινήματων» πού ἔδωσε στή διεθνή συνάντηση γιά τά 100 χρόνια τοῦ Μάρξ (8-10 Ἀπριλίου 1983) πού διοργάνωσε τό ΚΜΑΣ. Βλ. *Ἡ Ἐπικαιρότητα τοῦ μαρξισμού*, Θεμέλιο 1984. (Σ.τ.μ.).

Ἡ σημερινή κρίση τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ καί ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ Εἶναι Προοπτικές ἀνασυγκρότησης

τοῦ Κουστάνζο Πρέβε

I. Ο ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΜΙΑ ΤΡΙΠΛΗ ΚΡΙΣΗ

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὁ ἰταλικός μαρξισμός περνᾶ τριπλή κρίση: κρίση τῆς *ἱστορικῆς μνήμης* (καί τῆς μετάδοσής της), κρίση τοῦ *πολιτικοῦ σχεδίου* (καί τῆς ἀξιοπιστίας του) καί τέλος κρίση τῆς *θεωρητικῆς ταυτότητάς*.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς δύο πρῶτες πλευρές αὐτῆς τῆς κρίσης, θά περιοριστοῦμε στό νά σημειώσουμε τή σπουδαιότητά τους στό πλαίσιο τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας. Ἀπό τή μιά πλευρά, εἶναι ὄλο καί πῖο δύσκολο νά μεταδοθεῖ στίς νέες ἰταλικές γενιές (ἰδιαίτερα στούς νέους πού γεννήθηκαν μετά ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60) τό περιεχόμενο τῶν βιωμένων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐμπειριῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέδειξαν τίς μορφές τῆς μαρξιστικῆς σκέψης τῆς ἰταλικῆς παράδοσης (ἀπό τόν Λαμπριόλα ὡς τόν Γκράμισι, ἀπό τόν Ντέλα Βόλπε ὡς τόν Παντσιέρι): πέρα ἀπό αὐτό τό περιεχόμενο, αὐτές οἱ μορφές σκέψης δέν εἶναι παρά *ἀφηρημένες θεωρητικοποιήσεις*, δέν εἶναι σέ θέση νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τῶν νέων γενεῶν, οἱ ὁποῖες, ἄρα, διατρέχουν τόν κίνδυνο νά ἀποκτήσουν τή γενική πολιτική ἀγωγή τους μέσα σ' ἕνα πραγματικό «κενό» ἱστορικῆς μνήμης. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό ἰταλικό ἐργατικό κίνημα (τουλάχιστον, στά πλειοψηφικά κόμματα καί συνδικάτα του) ἐπέλεξε κατά βάση μιά μακροπρόθεσμη γραμμὴ *στρατηγικῆς ἀποδοχῆς* τοῦ καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, κι αὐτό μεταμορφώνει τή μαρξιστικὴ σκέψη στήν Ἰταλία σ' ἕνα εἶδος «ἰδιωτικῆς ἰδεολογικῆς προτίμησης», «μορφωτικῆς περιέργειας», πού δέν ἔχει σχεδόν καμιά σχέση μέ τό ἀποκαλούμενο «πρακτικό» σχέδιο.

Εἶναι, ἐξάλλου, προφανές ὅτι ἡ κρίση ἱστορικῆς μνήμης καί ἡ κρίση πολιτικοῦ σχεδίου δέν εἶναι παρά μιά καί ἡ αὐτή κρίση. Ἄν καί οἱ δύο πρῶτες πλευρές τῆς κρίσης εἶναι οἱ πῖο σπουδαῖες, δέν θά μπορέσουμε νά μιλήσουμε γι' αὐτές στό κείμενο αὐτό καί θά περιοριστοῦμε στήν τρίτη πλευρά, στή θεωρητικὴ ταυτότητα τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ. Θά ὑποστηρίξουμε μιά θέση ἡ ὁποία εἶναι ὄντως προβληματική, ἂν καί εἶναι πολὺ εὐκόλα κατανοητή: ἡ ὄντολογία τοῦ κοινωνικοῦ Εἶναι, λουκατσιανῆς προέλευσης, μπορεῖ νά ἀπαντήσει θετικά στήν κρίση τῆς θεωρητικῆς ταυτότητας τοῦ ἰταλικοῦ μαρξισμοῦ, ἡ ὁποία εἶναι σήμερα πολὺ βαθιά.

II. ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ

Πρὶν ἀρχίσουμε τή διερεύνηση τοῦ προβλήματος, πρέπει ν' ἀποσαφηνίσουμε τίς ἀναγκαῖες μεθοδολογικὲς προκειμένες γιά μιά καλύτερη κατανόηση τῆς θέσης πού θέλουμε νά ὑποστηρίξουμε. Ἄλλωστε, ἐπειδὴ ὁ Γάλλος ἀναγνώστης ἔχει μιά ὀρισμένη οἰκειότητα μέ τήν ἀλτουσεριανὴ θεωρητικὴ ὀρολογία, θά χρησιμοποιήσουμε μερικὲς τυπικὲς ἐννοιες αὐτῆς τῆς σχολῆς, χωρὶς ἐντούτοις νά τίς ἀποδεχόμαστε ὡς τό βάθος*.

Πρῶτον, πιστεύουμε ὅτι μέσα στόν μαρξισμό μποροῦμε νά διακρίνουμε ἕνα *ἐπιστημονικό* ἐπίπεδο (μιά θεωρία τῶν τρόπων παραγωγῆς καί ἰδιαίτερος τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς) καί ἕνα *φιλοσοφικό* ἐπίπεδο, τό ὁποῖον δέν πρέπει νά συγχέουμε καί νά ἀνάγουμε στό πρῶτο (ἐναντίον κάθε θεωρίας γιά τήν «καθολικὴ ἐπιστημονικοποίηση», γιά τό τέλος καί γιά τήν προϊούσα ἐξάντληση κάθε ἰδιαίτερου χαρακτηριστικοῦ τοῦ φιλο-

* Τό ἄρθρο τοῦ Κουστάνζο Πρέβε δημοσιεύτηκε στό «*Ideologie, Symbolique, Ontologie*», συλλογικό ἔργο ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ Ζώρζ Λαμπικά, ἐκδόσεις τοῦ CNRS, Παρίσι, 1987. Γι' αὐτό ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν ἀρχὴ στόν «Γάλλο ἀναγνώστη» πού ὑποτίθεται εἶναι ἐξοικειωμένος μέ τίς ἐπεξεργασίες τοῦ Λ. Ἄλτουσερ.

σοφικού στοχασμού δυστυχώς. Πρόκειται για μία θεωρία ή όποια είναι επίσης παρούσα σε μερικούς κλασικούς του μαρξισμού, βορά μιās όρισμένης θετικιστικής αδυναμίας!). "Όσον αφορά τό επιστημονικό επίπεδο, πρέπει νά επιμένουμε στό γεγονός ότι υπάρχουν πολλές επιστήμες κι ότι δέν υπάρχουν «υπερεπιστήμες». Αυτό, πάντως, δέν σημαίνει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες επιστημών ποιοτικά διαφορετικές, τής «φύσης» και τού «πνεύματος», όπως πίστευε ή γερμανική ιστοριοκρατία. 'Υπάρχουν, λοιπόν, πολλές επιστήμες πού έχουν μία κοινή επιστημολογική βάση στόν επιστημονικό λόγο είτε (πρόκειται) για τις φυσικές είτε για τις κοινωνικές επιστήμες: δέν υπάρχει διαφορά πρωταρχική, μεταφυσική, διαφορά φύσεως.

Δεύτερον, θεωρούμε ότι τό φιλοσοφικό επίπεδο, τό όποιο πρέπει νά τό διακρίνουμε αυστηρά από τό επιστημονικό, δέν μπορεί νά περισταλεί σε μία καθαρή και άπλή επιστημολογία, ούτε στην καθαρή και άπλή «ταξική πάλη» μέσα στη θεωρία. Δέν μπορεί ό φιλοσοφικός στοχασμός νά περισταλεί σε επιστημολογία γιατί τό επιστημολογικό επίπεδο βρίσκουμε ότι είναι «έσωτερικό» στό επιστημονικό σχέδιο ως τέτοιο, κι ότι δέν μπορεί νά διαχωριστεί εύκολα άπ' αυτό· κάθε άναγωγή τού φιλοσοφικού επιπέδου στό επιστημολογικό επιτρέπει στόν θετικισμό, πού έβγαινε από την πόρτα, νά ξαναμπει από τό παράθυρο (και άλλωστε είναι τυλικό για τόν θετικισμό αυτό τό όνειρο τής έσωτερικής άπορόφησης τής φιλοσοφίας από την επιστήμη). Δέν μπορεί επίσης νά περιοριστεί στην καθαρή και άπλή ταξική πάλη μέσα στη θεωρία γιατί θά είχαμε, πρώτον, μία λαθεμένη καθολική άναγωγή τού φιλοσοφικού επιπέδου στην τακτική και στη στρατηγική τής εκάστοτε επικαιρης πολιτικής γραμμής (με τις συνέπειες τού πρακτικού «μακιαβελισμού») και, δεύτερον, θά ευοδωνόταν ένας γνήσιος σχετικιστικός μηδενισμός, πολύ λίγο υλιστικός άλλωστε, όπου κάθε διαβεβαίωση όντολογικού χαρακτήρα για τά ζητήματα τής φιλοσοφίας τής φύσης και τής ιστορίας θά «σχετικοποιούνταν» υπέρ των άμεσων πρακτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων τής συγκυρίας.

Δεχόμαστε, λοιπόν, εδώ τή θέση τού 'Αλτουσέρ όσον αφορά τό πρώτο μέρος και δέν την άποδεχόμαστε στό δεύτερο. Συνοπτικά, νά ποιές είναι οι βασικές μας θέσεις: οι επιστήμες, όλες οι σύγχρονες επιστήμες, έχουν μία ενιαία επιστημολογική βάση και δέν υπάρχει σχίσμα μεταξύ των επιστημών τής φύσης και τού πνεύματος. 'Ό ιστορικός υλισμός είναι μία επιστήμη, κι αυτή ή επιστήμη συνοδεύεται από μία φιλοσοφία. Αυτή ή φιλοσοφία, ή

φιλοσοφία τού ιστορικού υλισμού, είναι στην ουσία όντολογία τού κοινωνικού Είναι, κι έτσι δέν μπορεί νά άναχθεί σε επιστημολογία ή ακόμη σε μία πολιτική άνάλυση τής θεωρητικής συγκυρίας (άν κι αυτές οι δύο πλευρές υπάρχουν, είναι νόμιμες και πρέπει νά μελετηθούν). 'Η φιλοσοφία τού ιστορικού υλισμού, καθ' όσον είναι όντολογία τού κοινωνικού Είναι, συντίθεται από μία ήθική, από μία αισθητική, από μία φιλοσοφία τής φύσης και από μία φιλοσοφία τής ιστορίας (εξάλλου, πώς θά μπορούσαμε ν' άποδεχθούμε τή νομιμότητα μιās φιλοσοφίας τής ιστορίας άρνουμένοι έντελώς τή νομιμότητα μιās φιλοσοφίας τής φύσης, άν πρόκειται ν' άποδεχθούμε τή θέση μιās ενιαίας επιστημολογικής βάσης, τόσο για τις κοινωνικές επιστήμες όσο και για τις φυσικές επιστήμες;).

Αυτές οι επισκοπήσεις δέν έχουν άναπτυχθεί επαρκώς. Προτιμήσαμε, έντούτοις, νά τις προτάξουμε, γιατί ή άνάλυση τής κατάστασης τού σύγχρονου ιταλικού μαρξισμού διαπνέεται άπ' αυτή τή θεμελιώδη θεωρητική στάση.

III. 'Ο ΔΙΠΛΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ: «ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΜΟΣ» ΚΑΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΜΟΣ»

"Όσον αφορά την ιστορική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού, είναι δυνατό νά λεχθεί ότι πρόκειται για μία «ιδεολογική διαμόρφωση», σύνθετη και διαστρωματωμένη (χρησιμοποιώ εδώ τόν όρο πού πρότεινε ό Σάρλ Μπετελέμ), όπου τό βάρος των έντελώς ξένων πρός τή μαρξιστική παράδοση θεωρητικών στοιχείων είναι πολύ μεγάλο (άπό τόν σωτηριολογικό ιστορικισμό τού Τζιάν Μπατίστα Βίκο ως τόν ύποκειμενιστικό επικαιρισμό τού Τζιοβάνι Τζεντίλε). Και επειδή είναι σύνθετη ιδεολογική διαμόρφωση, υπάρχουν σ' αυτή δύο κύριοι θεωρητικοί πόλοι μεταξύ των όποιων ταλαντεύονται —ως εκκρεμές— τά ενδιαφέροντα και οι περιέργειες των 'Ιταλών μαρξιστών διανοουμένων: από τή μία πλευρά ή τάση ιστορίας (πρόκειται τότε για τόν άποκαλούμενο «ιστορικισμό») από την άλλη πλευρά ή τάση για ταύτιση τής φιλοσοφίας και τής επιστήμης (πρόκειται τότε γι' αυτό πού προτείνουμε νά χαρακτηριστεί ως «επιστημονισμός»).

Σήμερα, αυτές οι δύο παραδόσεις έχουν μπει σε κρίση πού φαντάζει άνοχώρητη. 'Υπάρχει, λοιπόν, μία θεωρητική «διπλή κρίση», μία καταστροφική σύγκλιση μονόπλευρων θέσεων, οι όποιες βγάζουν στό φώς την άνεπάρκειά τους. Είναι συνεπώς δυνατό νά ύποστηρίξουμε έννοιολογικά ότι ή

κρίση είναι ενιαία και ότι μία όλόκληρη φάση τού, έμπνευσμένου από τόν μαρξισμό, ιταλικού θεωρητικού στοχασμού βρίσκεται στό στάδιο τής έξάντλησής της. Για λόγους σαφήνειας, θά εξετάσουμε χωριστά τις αντίστοιχες θεωρητικές κρίσεις τής «ιστορικιστικής» και τής «επιστημονιστικής» παράδοσης.

IV. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

'Η ιστορικιστική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού έχει παλιές ρίζες. Δέν είναι αυθαίρετο νά ύποστηρίξουμε ότι οι ρίζες της μπορεί νά άναζητηθούν στην πασίγνωστη κριτική τού Τζιάν Μπατίστα Βίκο στόν Ντεκάρτ, σύμφωνα με την όποια τό επιστημονικό μοντέλο τής φυσικής, μηχανομαθηματικού τύπου, δέν μπορεί και δέν πρέπει νά διεκδικεί την εφαρμογή του στην περιπλοκότητα των φαινομένων τής κοινωνίας και τής ιστορίας. Κατά τόν Βίκο, τό ζήτημα τής επαλήθευσης τού «άληθούς» πρέπει νά ύπαχθεί στη γνώση τό «βεβαίον», και ό προνομιούχος τόπος τού τελευταίου βρίσκεται μέσα στη συγκεκριμένη ιστορικοκοινωνική διαδικασία. Πράγματι, δέν πρέπει άναπέμψουμε την παραδοσιακή αντίπαθεια τού ιταλικού μαρξισμού πρός τά όντολογικά ζητήματα (για τό «άληθές» δηλαδή, πέραν τού «βεβαίον») στην επιρροή τού Βίκο, τόσο άπομακρυσμένη χρονικά. 'Η άμεση και έξακριβώσιμη επίδραση είναι μάλλον αυτή τού Τζιοβάνι Τζεντίλε, για τόν όποιον τό όντολογικό πρόβλημα επαναποροφάται όλόκληρωτικά μέσα στην πράξη τού ύποκειμένου πού θέτει και επιλύει τό ίδιο τά εγκόσμια. Στην προκειμένη περίπτωση δέν πρέπει νά μιλάμε για χεικελιανομαρξισμό μία και πρόκειται μάλλον για ένα είδος φιχτεομαρξισμού· στόν Τζεντίλε δέν υπάρχει καμία θεωρία τής «έκφραστικής» όλότητας δυναμικού και άπρόσωπου τύπου (ή όποια θά νομιμοποιούσε τή χρήση τού όρου χεικελιανομαρξισμός), αλλά υπάρχει εκεί μία θεωρία τής ένότητας ύποκειμένου και άντικειμένου, κάτω από την κυριαρχία τού ύποκειμένου πού συγκροτεί τό άντικείμενο.

Σε κάθε περίπτωση, τό ζήτημα των επιδράσεων τού Βίκο και τού Τζεντίλε είναι ενδιαφέρον, παραμένει όμως δευτερεύον ως πρός τό όντως βασικό ζήτημα, τό όποιο θά επιχειρήσουμε νά διατυπώσουμε ως εξής: Ποιά είναι ή έννοια τής ιστορίας μέσα στόν ιταλικό ιστορικισμό, όταν αυτός διαβεβαίώνει ότι, σε τελευταία άνάλυση, τό άντικείμενο τής επιστημονικής γνώσης ταυτίζεται με την ιστορία ως τέτοια;

Πρῶτον, πρέπει νά ποῦμε ὅτι μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό ἢ «ἱστορία» δέν εἶναι ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος (ὁ ὁποῖος ἔχει τό ἴδιο ἐπιστημολογικό καθεστῶς μέ τίς σύγχρονες φυσικές καί κοινωνικές ἐπιστήμες), βασισμένος στή διαδοχή τῶν τρόπων παραγωγῆς. Οὔτε θεωρεῖ τούς τρόπους παραγωγῆς ὡς συγκροτούμενους σέ μιά ἀσυνεχῆ χρονικότητα, οὔτε τούς ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀνεπίδεκτους ἱστορήσις, μεταφυσικοῦ τύπου, ἐπί τῶν ἐνδοϊστορικῶν Ὑποκειμένων τά ὁποῖα, ἐκκινώντας ἀπό πανάρχαιες καταγωγές, διασφαλίζουν μέ τή σταθερότητα τῆς ἀρχικῆς τους ταυτότητας τήν ὀλοκληρωτική πραγματοποίηση τῶν ὑφισταμένων ἔκτοτε Σκοπῶν (ὕπαρκτων ἀπό τή ἀπαρχή τῆς Ἱστορίας τους — χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τήν ἀποτελεσματική ἀλτουσεριανή κριτική κάθε ἱστοριοκρατικῆς μυθολογίας). Μέσα στόν ἰταλικό ἱστορικισμό (τουλάχιστον στό «δημοφιλέ» πλειοψηφικό ρεύμα του, τό μόνο πού ἡγεμόνευσε πάνω στίς ἀντιλήψεις χιλιάδων διανοουμένων τοῦ «μέσου» τύπου, ἐν γνώσει τους) ἡ ἱστορία εἶναι, ἡ συνεχῆς ροή αὐτῆς τῆς ἐγγύχρονης ἡρακλείτειας διαδικασίας, καί ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ὁ «διαλογισμός» πάνω σ' αὐτή τή συνεχῆ ἐγκόσμια ροή. Ἄλλωστε, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ πιθανότητα νά ἐρμηνευθεῖ αὐτός ὁ «διαλογισμός» κατά τρόπο παθητικό καί θεωρησιαρχικό, εἰσήχθη ἡ ἐννοια τῆς «μετασχηματίζουσας πράξης», πού προσδίδει στό Ὑποκείμενο τήν ἰκανότητα ν' ἀλλάζει τά πράγματα κι ὄχι μόνο νά τά κατανοεῖ.

Ὁ μαρξισμός, λοιπόν, ὡς «φιλοσοφία τῆς πράξης». Ἐντούτοις, πρόκειται γιά μιά φιλοσοφία τῆς πράξης χωρίς οὐσιώδη ὄντολογική ἀναφορά (προτιμοῦμε ἐδῶ τόν ὄρο «ἀναφορά» ἀντί τοῦ ὄρου «θεμέλιο» πού μπορεῖ νά δώ-

σει ἀφορμή σέ μεταφυσικά διαφορούμενα), καθῶς ἐπίσης χωρίς καμία ἐπιστημονική ἀναφορά (ἀρκεῖ νά σκεφθοῦμε ὅτι στόν Γκράμισι αὐτή ἡ ἴδια ἢ ἐπιστήμη ὀρίζεται οὐσιαστικά ὡς «ἐποικοδόμημα», μέ ὅλα τά ἰδεαλιστικά διαφορούμενα πού αὐτό συνεπάγεται). Ἡ μόνη συγκεκριμένη ἀναφορά τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης εἶναι τό Ὑποκείμενο αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πράξης, κι ἔτσι ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης καταλήγει, χωρίς ἐντούτοις νά ἔχει πλήρη συνειδηση, σέ μιά Φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ἑκατό τοῖς ἑκατό.

Ἡ θεμελίωση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου πάνω στή βάση μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ Ὑποκειμένου δέν εἶναι μόνον ἄσταθῆς στό ἐπιστημολογικό ἐπίπεδο (κάθε ἀξίωση ὑποστήριξης μιᾶς «μεγάλης ἐξαγγελίας» καταρρέει μπροστά στήν πρώτη σοβαρή ἀνάλυση), ἀλλά εἶναι ἐπίσης πολύ ἐπικίνδυνη στό πρακτικό ἐπίπεδο, στήν πολιτική. Πράγματι, ἂν ἡ νομιμότητα τῆς ὑπαρξης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου εἶναι ἀποκλειστικά θεμελιωμένη πάνω στήν πράξη ἑνός Ὑποκειμένου (πού τό ἐπιθυμοῦμε «ἱστορικό», ἀλλά πού εἶναι στήν πραγματικότητα ὑπερἱστορικό καί μετα-ἱστορικό), ἡ «κοινωνιολογική» ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου ἀπό τή σκηνή τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος συνεπάγεται ἀναγκαστικά τό θάνατο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου ὡς τέτοιου. Κάνοντας μαῦρο χιούμορ, μποροῦμε νά ποῦμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὑποκειμένου ὀδηγεῖ σέ ἕναν μεγαλοφυῆ τρόπο πραγματοποίησης τῆς αὐτοκτονίας τοῦ ἑαυτοῦ του.

Αὐτή ἡ θεωρητική αὐτοκτονία τοῦ ἰταλικοῦ ἱστορικιστικοῦ μαρξισμοῦ εἶναι, παραδείγματος χάριν, ἰδιαίτερα ἐμφανῆς στίς σημερινές καταβολές τῶν δύο κύριων ἰταλικῶν ἱστορικιστικῶν σχηματισμῶν, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπό τόν Ἀντόνιο Γκράμισι καί τόν Ρανιέρο Παντσιέρι ἀντίστοιχα.

Δέν θέλουμε νά ἀσκήσουμε ἐδῶ μιά κριτική ἀνάλυση αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων Ἰταλῶν μαρξιστῶν στοχαστῶν. Θά περιοριστοῦμε στό νά ὑπογραμμίσουμε τίς ἀντίστοιχες καταβολές τοῦ «γκραμισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς καί νομιμοποίησης τοῦ ΚΚΙ) καί τοῦ «ἐργατισμοῦ» (ἰδεολογία ἀναφορᾶς τῶν ἀντιπολιτευομένων Ἰταλῶν μαρξιστῶν, τῶν «ἐπαναστατῶν» τοῦ '60 καί '70).

Στόν γκραμισισμό, ἡ ἱστορικιστική χρέωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰκανότητας ταλαντεύεται ἀνάμεσα στό «κόμμα» (ὁ σύγχρονος Πρίγκηπας) καί στό «ἱστορικό μπλόκ», στούς κόλπους τοῦ ὁποῖου ἡ ἐργατική τάξη καλεῖται νά ἡγεμονεύσει ἐπί τῶν συμμάχων τῆς. Σ' αὐτό τό θεωρητικό (καί πρακτικό πλαίσιο, ὅταν τό κόμμα «λαϊκοποιεῖται» στή διαδοχική του συνέδρια, ἐγκαταλείπει, δηλαδή, ὀλοκληρωτικά κάθε ἀναφορά στόν μαρξισμό, ὁ ὁποῖος ἐξομοιώνεται μέ μιά μεταφυσική), καί ὅταν ἡ «ἐργατική τάξη» καταντᾷ κοινωνιολογικά μειοψηφία μέσα στήν κοινωνία, ὁ μαρξισμός μπορεῖ ἀθόρυβα νά αὐτοκτονήσει.

Στόν ἐργατισμό, ὅπου ἡ ἐπαναστατική χρέωση ἀναφέρεται στή «σύνθεση τῆς τάξης» (σ' ἕνα πλαίσιο ὑποτιθέμενης σχεδιοποίησης τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπό ἕναν καπιταλισμό θεωρούμενο ὡς «ὀργανωμένο»), θεμελιωμένη στήν ἀποκαλούμενη «ἐργατόμαζα» (ὁ «κοινός» ἐργάτης), ἡ ἐκλειψη τῆς τελευταίας, καθῶς ἀποδεκατίζεται ἐξαιτίας τῆς αὐτοματοποίησης τῆς παραγωγῆς, ἔχει τά ἴδια ἀποτελέσματα αὐτοδιάλυσης.

Πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιά μιά τραγική μοίρα, πλῆν προσιδιάζουσα: ἂν ὁ μαρξισμός (ὡς ἱστορικός ὕλισμός) θεμελιώνεται πάνω σ' ἕνα κοινωνιολογικό Ὑποκείμενο, ἡ πολιτικοκοινωνική ἐξάντληση αὐτοῦ τοῦ Ὑποκειμένου θά ἐξαφανίσει κι αὐτόν τόν ἴδιο τον μαρξισμό, στερημένο ἀπό κάθε νομιμοποίηση· τότε, ὁ προοδευτικός ἱστορικισμός θά μετασχηματισθεῖ γραμμικά σ' ἕνα «μεταμοντέρνο μηδενισμό», ἡ διαλεκτική θά καθαιρεθεῖ, ὁ ἡρακλείτειος χρόνος, ὁμοιογενῆς καί συνεχῆς τοῦ κακοῦ ἱστορικισμοῦ θά ἐπιστρέψει μέσα στή μαύρη τρύπα τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας. Στερημένη ἀπό κάθε ὄντολογικό θεμέλιο, ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης θά θαφτεῖ κάτω ἀπό τά δικά της ἐρείπια.

V. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΣΤΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Ἡ ἱστορικιστική παράδοση ἦταν ἀνεκαθεν ἀπόλυτα πλειοψηφική στόν ἰταλικό μαρξισμό, καί εἶναι αὐτή πού διέ-

πλασε την κοινή γνώμη, την οργάνωση, την αντίληψη του κόσμου, την πιά διαδεδομένη ιδεολογία. Έντούτοις, δίπλα της, υπήρξε πάντοτε μία μειοψηφική παράδοση που προσπάθησε ν' ανοίξει τό δρόμο της θεμελίωσης του μαρξισμού ως «έπιστήμης» κι όχι μόνον ως «ίστορίας» (έκ του «άληθους», λοιπόν, κι όχι μόνον έκ του βεβαίου, γιά νά χρησιμοποιήσουμε ακόμη μία φορά τή γλώσσα του Βίκο). Κατά τή γνώμη μας, ό Λαμπριόλα ήταν ό πραγματικός ιδρυτής αυτής τής τάσης, άν και στην Ίταλία ή προκατάληψη σύμφωνα μέ τήν όποία ό Λαμπριόλα υπήρξε μάλλον ό προάγγελος τής θεώρησης του μαρξισμού ως ιστορικισμού είναι ακόμη ισχυρή. Θέτοντας έδώ έντός παρενθέσεως τήν ιστορία τής εισαγωγής στην Ίταλία όρισμένων αντιλήψεων του μαρξισμού ως «έπιστήμης» μή ιταλικής προέλευσης (όπως γιά παράδειγμα ή έρμηνεία του Λουί Άλτουσερ — ό άλτουσερισμός είχε στην Ίταλία μία όρισμένη ιστορική σπουδαιότητα), περιοριζόμαστε σε δύο κύριες γραμμές σκέψης. Πρώτον, στή σχολή του Ντέλα Βόλπε, σύμφωνα μέ τήν όποία ό μαρξισμός είναι πριν άπ' ό,τιδήποτε άλλο μία γνήσια «έπιστήμη» (στή γλώσσα του Ντέλα Βόλπε, ένας «ήθικός γαλιλαϊσμός»), αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς αυτής τής έπιστήμης αποκλείει κάθε διαλεκτική, κάθε λόγο «μή επιστημονικό» τής φιλοσοφίας τής φύσης ή τής ιστορίας. Δεύτερον, στή σχολή του Τζείμονάτ, σύμφωνα μέ τήν όποία ό μαρξισμός είναι και παραμένει έξ όλοκληρου «έπιστήμη» αλλά τό επιστημολογικό καθεστώς του δέν αποκλείει καθόλου τή διαλεκτική μέθοδο έννοούμενη ως μέθοδο μόνιμης διόρθωσης των θεωρητικών κατακτήσεων κατά τή διάρκεια τής επιστημονικής έρευνας (διαλεκτική τής άπόλυτης άλήθειας, ή όποία δέν ύπάρχει παρά μόνο μέσα στή συγκεκριμένη μορφή τής διαδικασίας και τής διαδοχής των σχετικών άληθειών).

Ή δύναμη αυτής τής μαρξιστικής παράδοσης (και είναι άλλωστε εύκολο νά λογαριασθεί) βρίσκεται στό γεγονός ότι τό «άληθές» δέν είναι πλήρως άπορροφημένο από τό «βέβαιο» και στό ότι ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν εξαφανίζεται μέ τις μεταβολές των «ψυχικών καταστάσεων» των κοινωνικών πρωταγωνιστών και τις άλλαγές του «φαντασιακού», ή επίσης μέ τούς κοινωνιολογικούς μετασχηματισμούς τής «ταξικής σύνθεσης», ή τέλος μέ τις άπροσδόκητες στροφές τακτικής, οι όποιες αποφασίζονται από τά συνέδρια, από τις κεντρικές έπιτροπές ή από τις καθοδηγήσεις των κομμάτων τής «άριστερας». Πάντως, ό συγκεκριμένος τρόπος θεματοποίησης και έννομάτωσης του «άληθους» άπ' αυτές τις δύο σχολές

είναι περιοριστικός, και οι συνέπειες αυτού του «φιλοσοφικού άναγωγισμού» είναι πολύ βαριές.

Μέσα στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Ντέλα Βόλπε ή άπόπειρα δημιουργίας ενός «άτόφιου» επιστημονικού προτύπου χωρίς κανένα ίχνος διαλεκτικής οδηγεί στην άνάδυσή μιας μεθοδολογίας και μιας επιστημολογίας που δέν παρέχουν στον καθαυτό φιλοσοφικό στοχασμό κανένα χώρο, ό όποιος νά μήν είναι προκαταβολικά εξαλείψιμος μέ τήν κατηγορία τής «μή επιστημονικής μεταφυσικής». Πιστεύουμε ότι ό βασικός λόγος γιά τόν όποιο πολλοί από τούς Ίταλούς μαρξιστές πέρασαν από τή ντελαβολπιανή θέση στην άλτουσεριανή κατά τή δεκαετία του '60 βρίσκεται σ' αυτό τό σημείο, που θά εξηγήσουμε: αυτά τά δύο θεωρητικά σχήματα είχαν κοινά σημεία (τήν άρνηση του Χέγκελ και τής διαλεκτικής, τή διεκδίκηση τής ιδιαιτερότητας του θεωρητικού αντικειμένου και τής μαρξιστικής μεθόδου), αλλά τό δεύτερο θεωρητικό σχήμα (ό άλτουσερισμός) άφηνε πιά μεγάλο χώρο γιά τήν «μαχόμενη λειτουργία» τής φιλοσοφίας, παρέχοντάς της μ' αυτό τόν έμμεσο τρόπο τόν ρόλο τής ταξικής πάλης μέσα στην παρούσα θεωρητική και πολιτική συγκυρία. Έν πάση περιπτώσει, όλες οι ύπερβολές του επιστημολογικού άναγωγισμού του καθεστώτος τής μαρξιστικής φιλοσοφίας δέν μπορεί παρά νά έχουν καταστρεπτικά αποτελέσματα: ή έπαναστατική πράξη δέν μπορεί πλέον νά «έννοηθεί» κατά γράμμα, τό αντικείμενο τής γνώσης καταλαμβάνει όλόκληρο στερέωμα σαν γιγαντιαίο διαστημόπλοιο, και ό αντικαπιταλιστικός έπαναστατικός μετασχηματισμός δέν είναι καθόλου νοητός ως τέτοιος, άφου κάθε συγκεκριμένη «πράξη» δέν μπορεί νά αναχθεί όντολογικά σε μία όλοκληρωτικά

έπιστημονική θεώρηση, «έπιστημολογίζουσα».

Άντίθετα, στό θεωρητικό παράδειγμα τής σχολής του Τζείμονάτ ή άποδοχή τής διαλεκτικής έπιτρέπει στή φιλοσοφία νά κινηθεί σ' έναν ευρύτερο χώρο, όπως και ό στοχασμός γιά τήν κοινωνική πράξη. Έντούτοις, καθώς ή διαλεκτική άνάγεται σε μία ύλιστική θεωρία τής γνώσης και τής αντανάκλασης, και ή όντολογία αριστέλλεται στον «ρεαλισμό» μέσα στή θεωρία τής αντανάκλασης, ή «πράξη» δέν μπορεί νά γίνει αντίληπτή μέ μία έπαρκώς διαρθρωμένη μορφή. Πρέπει νά προσθέσουμε ακόμη ότι ή έμμονή του Τζείμονάτ νά θεωρεί τή φιλοσοφία του ως μία μορφή «διαλεκτικού ύλισμού» κατέληξε στην άποκατάσταση ενός είδους συνέχειας μέ τή σταλινική παράδοση τής φιλοσοφίας, μέσα σε μία ιστορική στιγμή όπου καθίσταται όλο και πιά φανερό πώς πρέπει νά ξεκόψουμε παντελώς άπ' αυτή τήν παράδοση.

VI. Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ

Άπλοποιήσαμε πράγματι χάριν συντομίας αλλά πιστεύουμε ότι δέν αντιμετώπισαμε μέ έπιπολαιότητα τή βαρύτητα των θεωρητικών προβλημάτων του ιταλικού μαρξισμού σήμερα. Ή θεωρητική προοπτική φαντάζει «άδιέξοδη», οι πιά χυδαίες επιθέσεις κατά του μαρξισμού δέν παίρνουν σχεδόν άπάντηση στην Ίταλία και ύπάρχουν πολλοί άνθρωποι που άποδέχονται τή μοιρολατρική στάση εκείνων που τυρβάζουν μέσα στα χαλάσματα. Ή διπλή κρίση του ιταλικού ιστορικο-μαρξισμού (δηλαδή του «γκραμ-

σισμού» και του «εργατισμού») δέν είχε μόνον έναν θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά είχε επίσης μία πλευρά πρωτίστως *πρακτικοπολιτική* ή διπλή κρίση του ιταλικού μαρξιστικού επιστημονισμού (του «ντελαβολισμού») και του «τζέιμοντισμού») ήταν κατά πολύ λιγότερο σοβαρή, γιατί δέν είχε παρά ένα θεωρητικό χαρακτήρα. Πάντως, όλες ή σχεδόν όλες οι παλιές φωνές και οι παλιοί δρόμοι είναι φραγμένοι. Πολλοί άνθρωποι ψάχνουν για μία έξοδο, για μία διέξοδο στην κρίση, ή όποια νά δίνει και μία προοπτική ανασυγκρότησης του κομμουνιστικού όριζοντα. Άπ' αυτή τήν άποψη πρέπει άμέσως νά δηλωθούμε ότι, κατά βάση, αυτός ό δρόμος *δέν έχει βρεθεί* άκόμα. Έξάλλου, δέν μπορεί νά υπάρξει θεωρητική διέξοδος σέ μία κρίση ή όποια είναι πάνω άπ' όλα ιστορικού και πολιτικού χαρακτήρα. Έδω συζητούμε για πράγματα άπειρώς πιο ταπεινά, για τή φιλοσοφική «δυνατότητα στοχασμού» τής έπαναστατικής πράξης σέ σχέση μέ μία επιστημονική γνώση τής λογικής τών διαδικασιών ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Στην Ίταλία υπάρχουν άνθρωποι πού πιστεύουν ότι μπορούν νά βρουν μέσα στην παραδοσιακή ιταλική μαρξιστική σκέψη τά θεωρητικά στοιχεία μιάς ανάκαμψης.

Δέν συμμεριζόμαστε καθόλου αυτόν τόν «ιταλοκεντρικό» άπομωνωτισμό. Άσφαλώς, πρέπει νά μελετούμε άκόμη τόν Γκράμισι, τόν Λαμπριόλα, τόν Πανσιέρι και τούς άλλους. Άλλά γνωρίζουμε ήδη πολύ καλά αυτό πού συμβαίνει σέ μία φιλοσοφία τής πράξης χωρίς όντολογική θεμελίωση, ή όποια θεωρεί τήν έπιστήμη ως μία ύπερδομή (Γκράμισι), καθώς επίσης και τί συμβαίνει σέ μία αντιδιαλεκτική επιστημολογία ή όποια θεωρεί ως άνοησία κάθε φιλοσοφία τής φύσης και τής ιστορίας (Ντέλα Βόλπε). Πρέπει, λοιπόν, νά κοιτάξουμε άλλου, πέρα από τά σύνορα. Ύπάρχουν πολλά πράγματα για διερεύνηση, αλλά υπάρχουν και πράγματα ήδη έτοιμα.

Άνάμεσα στίς πολυάριθμες θεωρητικές προοπτικές πού μπορεί νά ληφθούν ύπόψη (άπό τήν όντολογία τής έλπίδας του Έρνστ Μπλόχ ως τή θεωρία τής έποικιογνωσιακής δράσης του Γιούργκεν Χάμπερμας) θεωρούμε ότι ή πιο πρόσφορη σήμερα είναι ή όντολογική και κοινωνική διαδρομή πού σκιαγραφήθηκε άπό τόν Γκεόργκι Λούκατς στά τελευταία έργα του (*Αίσθητική* και *Όντολογία του κοινωνικού Είναι*, του όποιου διαθέτουμε ήδη μία καλή ιταλική μετάφραση, ως τά *Γραπτά για τόν Έκδημοκρατισμό* και τά *Προλεγόμενα στην Όντολογία*, τά όποια δέν υπάρχουν παρά μόνο στά γερμανικά). Δέν θά μπορούσαμε νά άναλύσουμε έδω αυτά τά έργα και θά περιριστούμε νά ύπογραμμίσουμε έν συντομία τά πιο σημαντικά θεωρητικά σημεία.

Μέσα στην όντολογικο-κοινωνική προοπτική του ύστερου Λούκατς μπορούμε νά διακρίνουμε (για τή σαφήνεια τής έκθεσης) ένα άρνητικό (κριτικό) κι ένα θετικό (προτάσεις) μέρος. Έδω δέν θά άκολουθήσουμε τή σειρά ανάπτυξης του ύστερου Λούκατς, αλλά θά παρουσιάσουμε μία κριτική προσωπική έπανεπεξεργασία αυτού του περιεχομένου.

VII. ΤΟ ΑΡΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

Η όντολογικο-κοινωνική προοπτική αντίβαινει, πρώτον, στη θεμελιώδη τάση τής άστικής φιλοσοφίας του 20ου αιώνα ή όποια, κατά τόν Λούκατς, χαρακτηρίζεται άπό μία ούσιώδη «άντιθετικο-πολική άλληλεγγύη άνάμεσα στόν ύπαρξισμό και στό νεοθετικισμό», και δεύτερον επιδιώκει νά διασπάσει τούς δεσμούς μέ τίς γερασμένες θεωρητικές παραδόσεις του «άνατολικού μαρξισμού» και του «δυτικού μαρξισμού».

Η άστική φιλοσοφία του 20ου αιώνα έμφανίζει, κατά τόν Λούκατς, μία έντονη αντίοντολογική τάση, ύπερβολικά ύποκειμενιστική, γιατί άντανάκλα στόν άφηρημένο και άποψλωμένο κόσμο τής γενικεύουσας άφαιρέσης, είτε τήν άνάγκη χειραγώγησης μέσα στίς έπιστήμες τής φύσης και τής κοινωνίας (μία άνάγκη χειραγώγησης θεμελιωμένη δομικά πάνω στό πέρασμα άπό τήν άπόλυτη ύπεραξία στην σχετική ύπεραξία ως κεντρικού σχήματος τής έκμετάλλευσης), είτε τή διαμαρτυρία ενάντια σ' αυτή τή χειραγώγηση. Ο νεοθετικισμός άντιπροσωπεύει τήν «ένεργο πλευρά» τής χειραγώγησης, ενώ ό ύπαρξισμός άντιπροσωπεύει τήν «παθητική πλευρά», τή διαμαρτυρία ενάντιον τής χειραγώγησης (μία διαμαρτυρία ή όποια είναι, κατά τόν Λούκατς, άνίσχυρη *a priori*, γιατί είναι φιλοσοφικά θεμελιωμένη πάνω στην ίδια τήν άρνηση μιάς όντολογικής θεώρησης τής κοινωνικής πραγματικότητας, ίδιον του νεοθετικισμού), ένεργός και παθητική πλευρά δέν είναι παρά δύο όψεις ενός μόνο φαινομένου σέ κάθε περίπτωση, κι αυτό νομιμοποιεί τή χρήση τής έκφρασης «άντιθετικο-πολική άλληλεγγύη».

Κατά τόν Λούκατς, οι έμφανώς άλληλοσυγκρουόμενες παραδόσεις τών μαρξισμών «άνατολής» και «δύσης» δέν είναι σέ θέση νά άντισταθούν άποτελεσματικά στην αντίοντολογική χειραγώγηση τής κυρίαρχης άστικής σκέψης, γιατί είναι ύποδεέστεροι και ύποταγμένοι σ' αυτήν. Ο «δυτικός μαρξισμός», κυρίαρχη ιδεολογία άνάμεσα στούς ύποκειμενικά έπαναστάτες διανοούμενους του σύγχρονου καπιταλισμού, βασίζεται στό ιδεαλιστικό παράδειγμα τής ένότητας άνάμεσα στό ύποκείμενο και στό άντικείμενο, άνάμεσα στό προλεταριάτο και στην όλότητα τής ιστορικής κατεύθυνσης: ό «ιδεαλιστικός μύθος» του προλεταριάτου πού αυτό συνεπάγεται είναι ό αντίθάλαμος τής ένδεχόμενης ιδεολογικής άυτόκτονίας αυτής τής μορφής

σκέψης (σύμφωνα μέ τό πρότυπο πού συζητήσαμε έπ' εύκαιρία του ιστορικού και τής «φιλοσοφίας τής πράξης» χωρίς όντολογική θεμελίωση). Ο σταλινικός «άνατολικός μαρξισμός», ιδεολογία τής νομιμοποίησης του Κόμματος — κράτους στην οικόδομη των κοινωνικών συστημάτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», διατείνεται ότι άναφέρεται σέ μία διαλεκτική όντολογία τής φύσης και τής ιστορίας στην πραγματικότητα ή ιδεολογία τής παντοδυναμίας τής σχεδιοποίησης τών πηγών πλούτου (όπου ό Άλτουσερ διέγινωσε ήδη πάρα πολύ καλά τήν παραμορφωτική συμβολή του ούμανισμού και του οίκονομισμού, μεταφράζοντας στην μαρξιστική γλώσσα αυτό πού είχε ήδη έκφρασθει άπό τόν Μάρτιν Χάινγκερ σέ μία γλώσσα παντελούς δυσπιστίας πρós κάθε κοινωνικό μετασχηματισμό) δέν ήταν παρά μία μορφή «σχεταριστικού ύποκειμενισμού» (σύμφωνα μέ μία έκφραση του Λούκατς), ό όποιος ήθελε νά «συναγάγει» τίς αθαιρέτες έπιλογές του στό οίκονομικό, πολιτικό και κοινωνικό πεδίο μέ τή βοήθεια ύποτιθέμενων «άντικειμενικών επιστημονικών νόμων» του είναι ως τέτοιου.

Πάντως, αυτές οι άρνητικές, κριτικές θεωρήσεις, δέν είναι παρά προκειμένες μιάς «θετικής» αντιμετώπισης τών θεωρητικών προβλημάτων του μαρξισμού.

VIII. ΤΟ ΘΕΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ

Ο τρόπος τοποθέτησης του ζητήματος τής σχέσης άνάμεσα στην φιλοσοφία και στην έπιστήμη μέσα στό μαρξισμό νομίζουμε ότι είναι αυτό τό στοιχείο πού πρέπει νά άξιοποιηθεί όσο γίνεται περισσότερο μέσα στην όντολογικο-κοινωνική προοπτική του Λούκατς. Πρώτον, ενάντιον κάθε άπόπειρας όλοκληρωτικής άναγωγής του χώρου τής φιλοσοφίας στην γνωσιοθεωρία (συνεπώς στην «καθαρή» θεωρία τής γνώσης), ό Λούκατς προτείνει έκ νέου τή λεγιστική θεωρία τής «άντανάκλασης», τούτέστιν μιάς ένεργου άντανάκλασης, όπου έπανεπιβεβαιώνονται τά λογικά και όντολογικά πρωτεία τής αυτόνομης ύπαρξης του πραγματικού κόσμου, φυσικού και κοινωνικού. Η άντανάκλαση του έξωτερικού κόσμου, έντούτοις, δίνει άφορμή σέ τρεις διαφορετικές δραστηκές μορφές αυτής τής ίδιας άντανάκλασης: καθημερινή, αισθητική και έπιστημονική. Έπιπλέον, κάθε μορφή τής ένεργου άντανάκλασης δίνει τήν άφορμή σέ μία ειδική διαλεκτική άνάμεσα στην άνθρωπομορφοποίηση και στην άποάνθρωπομορφοποίηση (δηλαδή άνάμεσα στό «για μās», ύποκειμενικό, και στό «καθαυτό», άντικειμενικό).

Δεύτερον, πάνω σ' αυτή τή βάση θεμελιώνεται άρκετά καλά ή σχέση άνάμεσα στην έπιστήμη και στην φιλοσοφία μέσα στόν ιστορικό όλισμό. Έπειδή ή έπιστημονική άντανάκλαση χα-

ρακτηρίζεται από την αποανθρωπομορφopoίηση αυτού που εκφάνεται άναμειγμένο με άνθρωπομορφικά στοιχεία στο καθημερινό επίπεδο, τό αντικείμενο τής επιστήμης δέν μπορεί παρά νά είναι μιά άπρόσωπη όντολογία, άποανθρωπομορφopoιημένη, τού φυσικού καί κοινωνικού Είναι (καί τότε, όπως καί μέσα στον καλύτερο άλτουσερισμό, τό αντικείμενο τού ιστορικού ύλισμού δέν μπορεί παρά νά είναι μιά θεωρία των τρόπων παραγωγής). Η φιλοσοφία δέν άνάγεται έντοúτοις σε επιστημολογία, γιατί τής άποδίδεται ένας ιδιαίτερος ιδεολογικός χώρος, ό όποιος δέν είναι μόνο σε έμπώλεμη κατάσταση με τίς άστικές θεωρίες τής «άποιδεολογικοποίησης» καί τής άπατηλής άναπαράστασης τής καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά είναι έπίσης φτιαγμένος από μιά ήθική καί από μιά πολιτική οί όποιες δέν μπορούν ποτέ νά είναι δομικά έξ όλοκλήρου επιστημονικές, γιατί αυτή ή άξίωση θά είχε σαν άντιφατική συνέπεια μιά πλήρη αποανθρωπομορφopoίηση αυτού που άναφέρεται άμεσα στους συγκεκριμένους άνδρες καί στις συγκεκριμένες γυναίκες σε μιά όρισμένη ιστορική στιγμή.

Έδώ, δέν πρόκειται καθόλου για νεκρανάσταση κάποιου άφηρημένου ούμανισμού». Τό άκριβώς αντίθετο. Στόν ιδεολογικό ούμανισμό, ό Άνθρωπος (άπολυτοποιημένος, άποιστορικοποιημένος, αναγόμενος σε μιά ύποκειμενιστική μεταφυσική άρχή) είναι ταυτόχρονα ή Άρχή, τό Ύποκειμενο καί τό Τέλος τής Ιστορίας (νοούμενη μ' έναν ιστορικιστικό τρόπο, ως όμοιογενής ροή ενός γραμμικού χρόνου). Μέσα σ' αυτή τήν όντολογική προοπτική, αντίθετως, ή έννοια τής όλότητας (έκφραστική) έχει πλήρως άντικατασταθεί από τήν έννοια τής συνθετότητας (δομημένης σε διαφορετικά επίπεδα σχετικά αυτόνομα), καί ή γενολογική έννοια τής πράξης είναι παραδεκτή κατά βάση, αλλά με μιά σημαντική διόρθωση καί όλοκλήρωση: ή «πρωταρχική μορφή» (Urforn) καί τό «πρότυπο» (Vorbild) κάθε πράξης είδικά ανθρώπινης είναι ή «έργασία» (Arbeit), θέση τελεολογική όπου ή έλευθερία (Freiheit) δέν είναι κατά κανέναν τρόπο ή άπουσία κάθε δεσμού (όπως στόν Άντόρνο καί στους Φραγκφουρτιανούς), ή αντίθετα ή καθαρή συνείδηση τής άμειλικτης άνάγκης (όπως στόν Ένγκελς καί στόν σοβιετικο-σταλινικό διαλεκτικό ύλισμό), αλλά μάλλον τό αντίθετο είναι ένα πραγματικό τρίτο: ή όντολογική συμβατότητα των μέσων με τούς σκοπούς σ' ένα γενικό πλαίσιο όπου ούτε τά μέσα ούτε οί σκοποί είναι αυθαίρετοι, συνομολογημένοι, αλλά όπου τά μέσα καί οί σκοποί είναι όντολογικά συνδεδεμένοι με τίς έννοιες τής «άτομικότητας» καί τού «γένους» (gatungswesen).

Πρέπει, λοιπόν, νά άποσπάσουμε τόν κομμουνισμό καί τόν σοσιαλισμό από τά «καθολικά άφηρημένα» τής Άνθρωπότητας, τής Τάξης καί τού Έθνους (αυτά τά «μαγειρεία» που πράγματι καταβροχθίζουν συχνά τούς ανθρώπους!), καί νά τούς έπαναφέ-

ρουμε στη «συγκεκριμένη καθολικότητα» τής σύγχρονης άτομικότητας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά διευθύνουμε μιά άντιμεταφυσική μάχη έναντίον κάθε «όλισμού» καί «όργανικισμού» που βασίζονται στην άξίωση για έπιβεβλημένη ταυτότητα άνάμεσα στο ιδιαίτερο καί στο καθολικό, στο άτομο καί στο γένος: τό άτομο δέν είναι καθόλου συνεκτατικό τού γένους, καί δέν πρέπει νά καλλιεργούμε άντιδραστικά όνειρα για τήν άποκατάσταση μιάς χαμένης όλότητας (στο παρελθόν) ή μιάς πλήρους διαφάνειας (στο μέλλον).

Άκολουθώντας αυτόν τό δρόμο, μπορούμε νά δώσουμε στην επιστημονική συνιστώσα τού ιστορικού ύλισμού όλο τό χώρο που τής άξίζει, ενώ ή φιλοσοφική συνιστώσα μπορεί νά έπανεπιβεβαιώνει τά δικαιώματά της, πέραν πάσης άναγωγής σε άπλή επιστημολογία, ή όποία θα περιόριζε κάθε «συνθετότητα» σε μιά άσήμαντη καί βουβή για τούς ανθρώπους όλότητα.

IX. ΜΕΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δέν μπορούσαμε έδώ νά συζητήσουμε λεπτομερώς όλα τά προβλήματα τής σχέσης άνάμεσα στην κρίση τού ιταλικού μαρξισμού καί στις δυνατότητες άνασυγκρότησης πάνω στην όντολογικο-κοινωνική βάση. Δέν έπιθυμούσαμε παρά νά περιγράψουμε τό πρόβλημα, καί γνωρίζουμε ότι έπρεπε συχνά νά λυγίζουμε τό ραβδί από τήν μία πλευρά, για νά τό ισώνουμε, όταν

είναι ήδη πολύ λυγισμένο προς τήν άλλη πλευρά.

Μέσα στη θεωρητική παράδοση τού ιταλικού μαρξισμού, πιστεύουμε πως πρέπει νά δώσουμε μιά λύση στην άεναη ταλάντευση μεταξύ των θέσεων ιστορικιστικού τύπου καί των θέσεων έπιστημονικού τύπου. Οί πρώτες δέν παραχωρούν στην επιστήμη τά νόμιμα δικαιώματά της καί άνάγουν τόν μαρξισμό σε μιά μεγαλόσημη έξαγγελία όπου ή πράξη, μη θεμελιωμένη όντολογικά, κατανατά μιά ύποκειμενιστική κατηγορία διαχειρίσιμη κατά βούλησιν. Οί δεύτερες άποδίδουν στην επιστήμη υπερβολικά ούτως είπείν δικαιώματα καί μετασχηματίζουν τήν άνανακλώμενη συνθετότητα σ' ένα βουβό είναι, άσήμαντο, άπρόσωπο καί μη μετασχηματίσιμο. Άν δέν άπατώμεθα πάρα πολύ, μιά θεωρητική μεταρρύθμιση έμπνευσμένη από μιά όντολογικο-κοινωνική σκοπιά καθίσταται άναγκαία.

Τούτου λεχθέντος, θά ήταν άπατηλό νά πιστέψουμε ότι τό ζήτημα τής μεταρρύθμισης τού ιταλικού μαρξισμού μπορεί νά γιγεί μ' έναν θεωρητικό καί μόνον θεωρητικό τρόπο. Έχουμε άνάγκη ενός πολιτικού, ήθικού, κοινωνικού, βλέπε άγωνιστικού άνασχηματισμού. Η θεωρία, αυτή καθαυτή δέν έχει πολλές δυνατότητες, αλλά πρέπει νά μάθει νά παίξει καλύτερα τά χαρτιά της. Έναντίον κάθε καταστροφισμού, μπορούμε νά πούμε ότι ό ιταλικός μαρξισμός έχει μπροστά του ένα άσφαλώς δύσκολο μέλλον, τό όποιον πάντως δέν στερείται δυνατοτήτων.

Μετάφραση: Βασίλης Ζουναλής

Μαρξιστικές καταγραφές μιᾶς επαναστατικής περιόδου:

Μαρξισμός και ιστοριογραφία

τῆς Ἀντίστασης (1941-1944)»*

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ας μου ἐπιτραπεί, πρὶν ἀσχοληθῶ μὲ τὰ οὐσιαστικά ἐρωτήματα πού θέτει τὸ θέμα τῆς εἰσήγησης, νά κάνω ὀρισμένες —ἀπαραιτήτες γιὰ τὴν πρόληψη τῶν παρανοήσεων— παρατηρήσεις, πάνω σὲ ὅσα ὁ τίτλος τῆς εἰσηγήσεως ὑπόσχειται. Δέν πρόκειται τόσο γιὰ τὸ ἐρωτηματικό πού συνοδεύει τὸ «μαρξιστικές», οὔτε γιὰ τὰ τεράστια προβλήματα πού συνοδεύουν τὸν ὄρισμό καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «μαρξιστική ιστοριογραφία». Στὸν τομέα αὐτὸ προτιμήσαμε τὸν δρόμο τοῦ «κοινότερα ἀποδεκτοῦ», καθὼς, οἱ φιλοδοξίες τῆς εἰσηγήσεως περιορίζονται στὴν καταγραφή τῶν προβλημάτων πού παρουσιάζουν οἱ, «ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ πλευρὰ», προσπάθειες ὀργάνωσης τῆς συλλογικῆς μνήμης πού ἀναφέρονται στὰ γεγονότα τῆς κατοχικῆς περιόδου.

Ὁ προσδιορισμὸς ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου «ιστοριογραφία τῆς Ἀντίστασης». Δέν ἔχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μὲ ἓνα corpus κειμένων πού κληροδότησαν κάποιοι ἱστορικοὶ ἢ ἔστω μιὰ ιστοριογραφικὴ τάση. Ἀντίθετα, βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα πολύχρωμο φάσμα πρωτοβουλιῶν πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὶς «ἐπίσημες», τὶς κομματικὲς καὶ ὀργανωμένες προσπάθειες, γιὰ νά περάσουν στὸ ἔργο ἐπαγγελματιῶν ἱστορικῶν, ἐρασιτεχνῶν χρονικογράφων καὶ νά καταλήξουν σ' ἓνα πλῆθος συνθετικῶν μαρτυριῶν πού ἀποπειρῶνται τὴ διεύρυνση τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας στὰ μεγέθη μιᾶς ἱστορικῆς καταγραφῆς. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν ὠκεανὸ ἀναγκαστικά θά ἐπιλέξουμε, ἐπενδύοντας, μὲ ὄση αὐθαιρεσία ἐπιβάλλουν παρόμοιες διεργασίες, στίς γενικὲς κατευθυντήριες γραμμές, στίς θεμελιώδεις ἀντιλήψεις ἢ, καλύτερα, σὲ ὄσες ἀπὸ τὶς τελευταῖες συναντοῦμε συχνότερα μπροστὰ μας. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, ἀπὸ πῶς κοντὰ τὸν τρόπο πού συνδέονται τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς καταγραφῆς μὲ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία.

Οἱ φροντίδες γιὰ τὴν συγγραφὴ ἱστορίας τῆς περιόδου ἄνθισαν ἀπὸ τὸ 1945 κιόλας. Δέν ἐπρόκειτο τόσο γιὰ τὴν ἀνάγκη περίσκεψης καὶ ἀναζήτησης ἐξηγήσεων γιὰ τὴν ἦττα, ἐπειδὴ ἡ τελευταία, χάρις στίς ὀργανωτικὲς ἐπιτυχίες τοῦ ΚΚΕ, δέν βιωνόταν ἀκόμα ὡς τέτοια. Ἦταν περισσότερο μιὰ πολιτικὴ ἀναμέτρηση μὲ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ΕΑΜικοῦ συνασπισμοῦ, οἱ ὅποιοι,

* Εἰσήγηση πού ἔγινε στὸ πλαίσιο τοῦ Συμποσίου, «Ἡ πρόσληψη καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν τοῦ Κάρλ Μάρξ στὴν Ἑλλάδα», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν τομέα Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στὰ Γιάννενα, στίς 4 ὡς 7 Νοεμβρίου 1988.

τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐπένδυσαν στὴ συκοφάντηση τοῦ ἀντιστασιακοῦ ἀριστεροῦ κινήματος ὡς τρομοκρατικοῦ. Ὑπῆρχε λοιπόν στίς προσπάθειες αὐτές μιὰ δόση ἀπολογίας ἀλλὰ καί, ταυτόχρονα, μιὰ ἐπιμελής φροντίδα γιὰ δικαίωση τῶν κομματικῶν ἐπιλογῶν τῆς περιόδου.

Στὴν *Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση*, τευχ. 42, τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1945, τὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο τοῦ ΚΚΕ προκήρυξε ἓνα εἶδος διαγωνισμοῦ —μὲ χρηματικὲς ἀμοιβές— γιὰ τὴ συγγραφὴ ἓνος «συνθετικοῦ ἱστορικοῦ συγγράμματος» μὲ θέμα τὴν ἱστορία τῆς Ἀντίστασης. Ἡ προκήρυξη αὐτὴ συνοδεύετο ἀπὸ ἓνα σχεδιάγραμμα ὕλης, τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ δέν ἦταν δεσμευτικό —ὅπως ἀναφερόταν— γιὰ τοὺς συγγραφεῖς, ἀποκάλυπτε τὶς ἀντιλήψεις πού βρισκόνταν πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρωτοβουλία.

Στὴ γενικὴ εἰσαγωγικὴ παράγραφο πού ξεκινᾷ μὲ τὸ αἰτιολογικὸ «γιατὶ πολεμήσαμε», οἱ συντάκτες ἐπιχειροῦσαν μιὰ τοποθέτηση τῆς περιόδου στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς χώρας.

«Ἡ ἑκατόχρονη ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ κρίση τῆς. Ἡ μοναρχοφασιστικὴ δικτατορία κορύφωμα τῆς κρίσης. Ἡ ἀνθεκτικὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς.

Ἡ φασιστικὴ εἰσβολὴ τῆς Ἰταλίας καὶ ἡ προδοσία τοῦ μοναρχοφασισμοῦ... Ἡ ὑποδούλωση τῆς Ἑλλάδας καὶ ἡ φυγὴ τῶν φασιστῶν ἡγετῶν τῆς. Οἱ Ἕλληνες κουίσλιγκς ἐπὶ σκηνῆς...».

Στίς λίγες αὐτές κατευθυντήριες φράσεις ἀποτυπώνεται ἓνα σχῆμα πού μορφοποιήθηκε στὴ διάρκεια κιόλας τῆς Κατοχῆς καὶ κυριάρχησε ἀπὸ τότε ὡς τὶς μέρες μας στὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ ἱστορικὴ μνήμη. Τὸ συναντᾶμε στίς ἐννέα ἀπὸ τὶς δέκα μαρτυρίες, ἀπομνημονεύματα, ἀφηγήσεις ἐμπειριῶν πού, ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση κυρίως καὶ μετὰ, πολλαπλασιάστηκαν στίς προθήκες τῶν βιβλιοπωλείων.

Συνοπτικά, τὸ σχῆμα ἔχει ὡς ἐξῆς. Ἡ ἑκατόχρονη ἱστορία τῆς χώρας ἀπὸ τὸ 1821 καὶ ἔπειτα, ἦταν ἓνα σύνολο ἀντιπατικῶν καὶ παλινδρομικῶν γεγονότων μὲ ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικό. Τὴν ὀλοένα καὶ ἐντονότερη κατὰπτωση τῶν ἀξιών, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεσμῶν πού στήριζαν τὸ ἔθνος καὶ τὴν κοινωνία, τὴν ὀλοένα καὶ πῶς ἐκδηλη πορεία πρὸς τὴν κρίση. Ἡ τελευταία κορυφώθηκε στὴν μεταξικὴ περίοδο: «Ἦρθε ὁ Μεταξῆς καὶ ἀποτέλειωσε τὸ κακό», ὅπως ἔγραψε στὰ 1943 τὸ ἱστορικὸ περιεχόμενον, ἀναγνωστικὸ τοῦ ΕΑΜ.¹ Ἡ πολιτικὴ πού ἐφάρμοζε τότε ἡ ἡγεσία τῆς χώρας λειτουργοῦσε πᾶς καθαρά ἐνάντια στὸ ἔθνος καὶ στὴν κοινωνία.

Ἄμεση συνέπεια ἦταν τὸ φτάσιμο στὸ ναδίρ τῆς κρίσης. Ἦττα, προδοσία, ἐθνικὸς ἐξευτελισμὸς — Κατοχὴ, πείνα, ἠθικὸς ἐξευτελισμὸς, ἀ-

1. *Τὰ ἀετόπουλα*. Τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ ΕΑΜ γιὰ τὴν Γ' καὶ Δ' τάξη, (ἐπανεκδόση, Ἀθήνα, 1982, ἐκδ. Ἐνημέρωση) σ. 20 κέ. Πβ ἐπίσης τὴν εἰσηγήσή μου, «Ἀπὸ τὴ μεταγραφὴ τῆς ἱστορίας στὴν ἀναδημιουργία τῆς...», στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου, *Ἱστορικότητα τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητος*, Ἀθήνα, 1986, σ. 644 κέ., ὅπου ἀναλύονται καλῶς οἱ ἀντιλήψεις αὐτές.

πόλυτη και πολύπλευρη εξαθλίωση της χώρας και του λαού της. Η ιστορική πορεία της χώρας σταμάτησε και μόνο μία ριζική ανανέωση, μία ανάδειξη νέων δυνάμεων θά μπορούσε, όπως και μπόρεσε, να τη βγάλει από τό τέλμα. Η γέννηση του ΕΑΜ εβρίσκε έτσι τή θέση της, τήν αιτιολόγηση και τή νομιμοποίησή της, στόν κορμό της ιστορικής πορείας του Έθνους. Ήταν κάτι σάν γύρισμα σελίδας ή σάν ένα είδος νέας γραφής σ' ένα χαρτί πού όλα τά προηγούμενα γεγονότα είχαν λευκανθεί.

Τό σχήμα αυτό δέν ήταν εφεύρεση ούτε του ΚΚΕ ούτε του ΕΑΜ. Άρχισε νά διαμορφώνεται από πολύ ωρίς, από τόν καιρό του πολύνεκρου άδιεξόδου στόν πόλεμο της Άλβανίας και από τόν καιρό της κατάρρευσης του μετώπου, τόν Άπρίλιο του 1941. Τό κράτος, κυβέρνηση και άξιωματικοί δέν είχε κάνει τό καθήκον τους, καθώς δέν πίστεψαν στόν ένθουσιασμό του λαού, δέν φρόντισαν γιά τόν άνεφοδιασμό, δέν μερίμνησαν γιά τήν άμυνα της χώρας. Όταν δέ ό βασιλιάς και ή κυβέρνηση του έφυγαν στην Αίγυπτο, όταν ό Τσολάκογλου δημιούργησε κυβέρνηση κουβίσλικ, οι έννοιες εγκατάλειψη και προδοσία ριζώθηκαν γιά τά καλά στίς εκτιμήσεις τών πολλών.²

Τό ύλικό υπόβαθρο τών εκτιμήσεων αυτών, αναδύθηκε από τήν άρχή κιόλας της κατοχικής περιόδου. Μέ τήν κατάρρευση τών συστημάτων μεταφορών, διαλύθηκαν όλα τά ως τότε παγωμένα συστήματα κυκλοφορίας και διανομής τών αγαθών —είτε έσωτερικής είτε έξωτερικής προέλευσης—, πράγμα πού συμπάρεσυρε στήν άνυπαρξία και τόν κρατικό μηχανισμό πού είχε άκριβώς κτισθεί πάνω στή δική τους λογική και άντλουσε δύναμη από τόν έλεγχο τους. Τό κράτος έπαψε νά είναι κράτος προνοίας, έπαψε νά οργανώνει, νά φροντίζει, νά έπεμβαίνει. Ή σωτηρία του καθενός από τήν πείνα ήταν πλέον δική του υπόθεση και φροντίδα, πράγμα πού άνοιξε τόν δρόμο σέ μία έντυπωσιακή σέ έκταση κινητικότητα τών ανθρώπων, σέ συστήματα αυτοοργάνωσης και πρωτοβουλίας, πού δημιουργησε νέα οικονομικά πλέγματα άνταλλαγών «είδος μέ είδος», πού άνέδειξε μηχανισμούς περιπλοκούς όπως εκείνοι της «μαύρης άγοράς». Και όλα αυτά έρήμην του έπίσημου κράτους πού δέν πρόλαβε, και δέν μπορούσε νά πρόλάβει, τήν άνθιση τών νέων οικονομικών πλεγμάτων και δεδομένων.³

Τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ, υιοθέτησαν αυτή τή διάχυτη αίσθηση, τή συνυφασμένη μέ τίς έμπειρίες τών πολλών, τή σχηματοποίησαν και τήν άνέδειξαν σέ νομιμοποιητικό ιστορικό πλαίσιο. Τό ΕΑΜ προέκυψε από τό χάος, όργάνωσε τόν άγώνα τών προδομένων και εγκαταλελειμμένων, επαναστατικά και ταυτόχρονα νόμιμα, καθώς δέν άνέτρεψε μία κατάσταση παρά μόνο άνέλαβε νά γράψει σέ λευκό χαρτί. Τό σχήμα αυτό δέν μπορούσε νά άπουσιάζει από τήν ιστοριογραφία της Άντίστασης. Άντίθετα έγινε τό υπόβαθρό της σέ καθαρή ή σέ λανθάνουσα μορφή.

Η σχηματοποίηση περιείχε τή θεωρητικοποίηση. Κατά έναν τρόπο, ή οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα πού έθρεψε τίς παραπάνω άντιλήψεις, μπορούσε νά θεωρηθεί μία κλασική περίπτωση μαρξιστικής θεώρησης: υπήρχε πραγματικά μία άπόλυτη άναντιστοιχία άνάμεσα στή νέα οικονομική βάση και στο παλαιό θεσμικό έ-

ποικοδόμημα. Πάνω σέ αυτήν τή διαπίστωση θά μπορούσε εύκολα νά στηριχθεί μία άνατρεπτική-επαναστατική θεώρηση τών πραγμάτων ή όποία, εκτιμώντας κάτω από έτοϋτο τό πρίσμα τούς κοινωνικούς συσχετισμούς, θά παρουσίαζε στήν όρθή του διάσταση τό μέγεθος τών κοινωνικών διεργασιών και άνατροπών της περιόδου. Ύπήρχε όμως ένας συνδετικός κρίκος μέ τό παρελθόν πού άκύρωνε κάθε σχετική άπόπειρα.

Πραγματικά, ή κρίση καταγραφόταν περισσότερο ως «προδοσία». Στο *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, πού εκδόθηκε στά 1952, προσδιοριζόταν, στήν παράγραφο μέ τίτλο, «ή προδοσία τών κυρίαρχων τάξεων», ή διάσταση τών πραγμάτων: ένώ τό ΚΚΕ «άγωνιζότανε... γιά τήν πραγματοποίηση της έθνικης ένότητας και τήν κινητοποίηση όλων τών έθνικών δυνάμεων...», «...οί κυρίαρχες τάξεις πρόδιναν άνοιχτά, είτε κρυφά τόν άγώνα του λαού, διασπύσαν τήν ένότητα...».⁴ Στά 1964, στο έπίσημο χρονικό *Στ' Άρματα! Στ' Άρματα!*, στόν πρόλογο του Γεράσιμου Αύγερόπουλου, επανέρχεται ή ίδια καταγραφή: «Τό σημαντικότερο είναι ή μαζική συμμετοχή του λαού... Άπ' τή μεγάλη αυτή έθνική τιμή εξαίρειται ή ιθύνουσα τάξη και οι πολιτικοί και διοικητικοί κύκλοι πού τήν εκπροσωπούσαν. Αυτή προτίμησε τόν συμβιβασμό, τήν ύποταγή, κι ένα μεγάλο μέρος της τήν άνοιχτή συνεργασία μέ τόν κατακτητή». Για νά καταλήξει παρακάτω: «... (ή μαζική συμμετοχή) ...επαλήθευσε τή ζωτικότητα του Έθνους και τή δημιουργική πνοή και δύναμη τών πλατιών λαϊκών μαζών. Κατέδειξε πού βρίσκονταν ή σήψη, ή παρακμή, ή φθορά. Προσδιόρισε τά μέσα πού θά επέτρεπαν τήν έξυγίανση της έθνικης ζωής...».⁵

Και στίς δύο αυτές περιπτώσεις, τό σημείο άναφοράς είναι ή έθνική άνάταση, τό έθνικό συμφέρον. Η διάσπαση της έθνικης ένότητας ήταν ή πεμπτοσύια της προδοσίας, ήταν άρνηση της ζωτικότητας του Έθνους, ένδειξη σήψης, παρακμής και φθοράς, ήταν μαρτυρία και άπόδειξη μιās ασθένειας του έθνικου κορμού.

Ένώ ή πραγματικότητα πού διαμορφώθηκε στήν κατοχική περίοδο ήταν μία ούσιαστικά άνατρεπτική γιά τίς κοινωνικές δομές κατάσταση, ένώ ύλοποιούσε χειροπιαστά τίς επαγγελίες του μεσοπολέμου γιά επικείμενη κρίση τών άστικών θεσμών, ή άναγωγή τών φαινομένων σέ μία μορφή «έθνικης» παθολογίας γεφύρωνε τό ρήγμα και έξουδετέρωνε —έρήμην τών γεγονότων—, τό βάθος της τομής. Γιατί ή θεραπεία της ασθένειας δέν έμπεριείχε τή ρήξη.

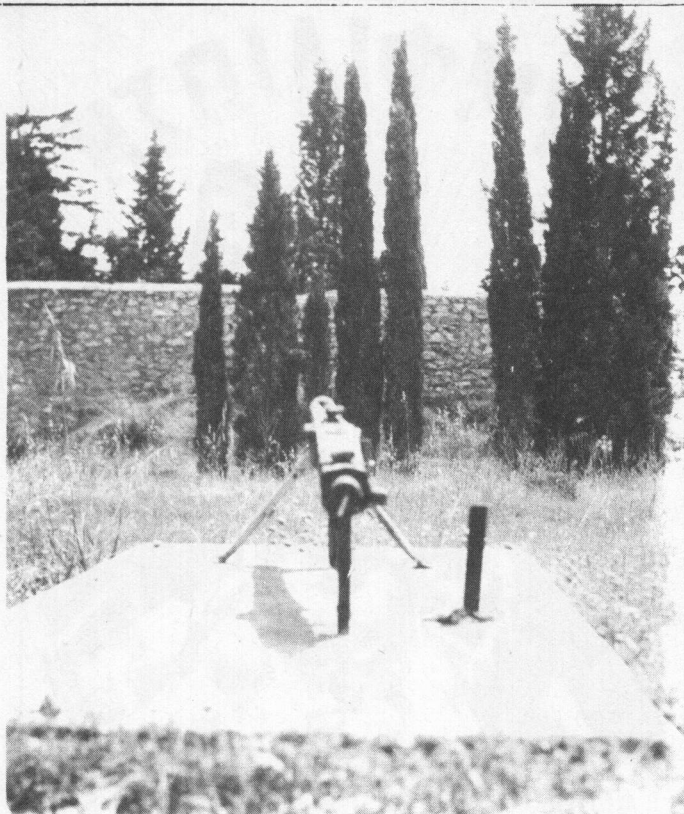
Η άνατροπή τών οικονομικών δεδομένων συμπάρεσυρε, τουλάχιστον σέ μία πρώτη φάση της κατοχής, μαζί μέ τόν κρατικό μηχανισμό, τήν πολιτική δύναμη και τήν κοινωνική έπιφάνεια τών τάξεων και τών στρωμάτων πού συνδέονταν μέ αυτόν ή στηριζόταν πάνω του. Στήν έλληνική πραγματικότητα, δηλαδή, έπληττε τό σύνολο περίπου τών «κυρίαρχων», λεγόμενων, τάξεων, στίς οικονομικές ή στίς διοικητικές δραστηριότητες, και άφηνε άλλα στρώματα του πληθυσμού, γιά παράδειγμα τούς τραπεζικούς ή τούς δημόσιους υπαλλήλους, έρμαια τών εξελίξεων και άνοιχτά στή συνεργασία μέ όποιαδήποτε νέα έξουσία.

2. Πιο άναλυτικά γιά τήν αίσθηση της προδοσίας και της εγκατάλειψης στήν πρώτη φάση της κατοχής, σέ σχετικό άρθρο υπό δημοσίευση.

3. Η κατοχική κυβέρνηση του Τσολάκογλου προσπάθησε νά παρέμβει στά γεγονότα μέ τόν άσστηρό γραφειοκρατικό έλεγχο της άγροτικής παραγωγής διαμέσου τών «περί ύποχρεωτικής συγκεντρώσεως τών καρπών» διαταγμάτων. Η έλλειψη μέσων μεταφοράς και καυσίμων μετέτρεψε αυτές τίς άποθήκες της «συγκεντρώσεως» σέ βασική πηγή τροφοδοσίας τών πρώτων άναρτοομάδων.

4. *Βοήθημα γιά τήν ιστορία του ΚΚΕ*, Τμήμα Σχολών και κομματικής μόρφωσης του Όργανωτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ, 1952 (επανέκδοση, Άθήνα, 1975, Έκδόσεις του Λαού), σ. 199-200.

5. *Στ' Άρματα! Στ' Άρματα!*. Χρονικό, Άθήνα, 1964, σ. 11.

6. Σχέδιο: Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας. Συνεδρίαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 15-6-1945. Δημοσιεύτηκε στο ΚΚΕ. *Έπίσημα Κείμενα*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα, χ.χ., σ. 23 κ.έ.

7. Πόσα θαυμαστά δεν αποδίδονται σ' εκείνες τις 400 ως 500.000 χρυσές λίρες που «επένδυσαν» οι Άγγλοι στην κατοχική Ελλάδα.

8. Πβ. ενδεικτικά, εισήγηση της Ειρήνης Κασιμίρη, «Στοιχεία για το ρόλο της οικονομικής ολιγαρχίας στην Ελλάδα τα χρόνια της κατοχής», στο *Συμπόσιο για την Ιστορία της Έθνικης 'Αντίστασης*, Αθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1984, σ. 40-42.

Άφου προτάσει την διαπίστωση ότι η παραγωγή στά 1945 βρισκόταν στά 25-30% της προπολεμικής —εκτίμηση της πολιτικής απόφασης του 7ου Συνεδρίου του ΚΚΕ—,

άρα και στην κατοχή βρισκόταν στά ίδια επίπεδα, συνεχίζει με την συνοπτική παράθεση των «υπερκερδών», των Τραπεζών, των καπινοβιομηχάνων, των μαυραγοριτών, του Μποδοσάκη κ.λπ. Άλλά και στον Χατζή, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*.

Άθήνα, τ. Α', σ. 30-33, 143 κ.έ. το σχήμα που προβάλλει είναι γενική εξαθλίωση —χωρίς στάδια και διαφοροποιήσεις κατά περιοχές—, πείνα κ.λπ., σέ αντιπαράθεση με τον πλουτισμό κάποιων ελαχιστών

Η στηριγμένη στην αντίληψη της προδοσίας ενός μικρού αριθμού παραγόντων της εθνικής ζωής, ιστοριογραφία της 'Αντίστασης, συρρίκνωσε τό κοινωνικό εύρος της κρίσης. Αυτή ή συρρίκνωση βρισκόταν —παρά τά φαινόμενα— σέ αναντιστοιχία και μέ τις πολιτικές θέσεις του ΕΑΜικού κινήματος, πού χρησιμοποιούσε τήν εθνική κινητοποίηση ως άξονα κοινωνικής παρέμβασης καθώς διαισθανόταν, και πολύ σωστά, τόν κίνδυνο νά στραφούν τά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας πού χρωστούσαν τήν ύπαρξη και τή θέση τους στίς λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, πρós τό μόνο ύποκατάστατο κράτους πού ύπήρχε: τούς μηχανισμούς των δυνάμεων Κατοχής. Κίνδυνος εκτεταμένης προσφοράς συνεργασίας δηλαδή. Η τελευταία δέν ήταν φυσικά μία ένδειξη σήψης και εθνικής παθολογίας, δέν ήταν μία ήθικη επίλογη. Ήταν πρoϊόν και έκφραση μιάς όξυτατης κοινωνικής ρήξης —και μόνο ξεκινώντας από αυτή μπορούσε νά περιγραφεί, νά προσδιοριστεί και νά δοθεί στην πραγματική της διάσταση. Ή τότε ήγεςία του ΕΑΜ, αυτά τά ταξικά δεδομένα είχε υπόψη της όταν πρόβαλλε τις «εθνικοενωτικές» θέσεις της. Στην μετέπειτα όμως άριστερή ιστοριογραφία της 'Αντίστασης, τήν προσανατολισμένη στην θεραπεία των εθνικών άσθενειών, τά δεδομένα απομακρύνθηκαν από τις συνθήκες και τις ίσοροπίες της εποχής, οί διαπιστώσεις πήραν τήν αντίθετη κατεύθυνση, για νά εμπνεύσουν έναν μεταφυσικό μανιχαϊσμό πού χρειάστηκε, και χρειάζεται, τή συνεχή επίκληση του διαβόλου —της επέμβασης των ξένων— για νά φτάσει σέ κάποια λογικά συμπεράσματα μέ άρχη και τέλος.

Τό πρόβλημα, λοιπόν, τί ακριβώς άφορα ή κρίση πού εκδηλώθηκε στην κατεχόμενη Ελλάδα, ποιούς θεσμούς έθιξε και άνέτρεψε, ποιές πολιτικές προτάσεις έφερε στο προσκήνιο, πα-

ρέμεινε άβατο για τήν —έπικαλούμενη τόν μαρξισμό— ιστοριογραφία της 'Αντίστασης. Και καθώς τούτο τό πρωταρχικό ταξίδευε μέσα σέ άκεανούς άοριστίας και ήθικων κατηγοριών όλα τά συναφή και έπακόλουθα, όλα όσα μπορούν νά όρίσουν τήν έννοια «μαρξιστική ιστοριογραφία», ταξίδεψαν σέ άντίστοιχες μεταφυσικές περιοχές.

Άν ή μαρξιστική κοινωνική και ιστορική ανάλυση συνδέεται μέ τόν καθορισμό των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, μέ τόν προσδιορισμό της θέσης τους μέσα στον κοινωνικό ιστό και των διασυνδέσεων πού τις ένώνουν ή τις χωρίζουν, τότε, ή ιστοριογραφία της αντίστασης έχει πρόβλημα πρόσληψης του μαρξισμού. Αύτός ό καιριος άταξικός της διαχωρισμός σέ προδότες και πατριώτες, μέ σταθερή αναφορά στό έθνικό, ύπονόμευσε κάθε προσπάθεια έμβάθυνσης στίς συνθήκες και στίς μορφές του κοινωνικού χώρου. Ποτέ οί αναλύσεις δέν προχώρησαν αισθητά μακρύτερα από εκείνες τις πρώτες πρόχειρες άπόπειρες καταγραφής της κοινωνικής πραγματικότητας της Κατοχής, όπως αυτή πού περιλαμβάνεται στο *Σχέδιο για τό πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας*, πού συζητήθηκε στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τόν Ιούλιο του 1945.

«Η Ελλάδα πέρασε... μία βαθιά κρίση», άναφερόταν εκεί. «Μία χούφτα από μεγιστάνες του πλούτου και της μαυραγορίας, οί μεγαλοτραπεζιτικοί οργανισμοί... ή ολιγαρχία (μέ λίγα λόγια) του πλούτου στήριξε τή δικτατορία της 4ης Αυγούστου, συνεργάστηκε μέ τούς χιτλερικούς κατακτητές... άισχροκέρδισε μέ τήν πείνα του λαού και συγκέντρωσε άκόμα πιο πολύ τόν πλούτο στα χέρια της... Αυτή, μονάχα αυτή, ευθύνεται για τήν σημερινή κατάντια μας...».⁶ «Όπου, ή έκφραση «σημερινή κατάντια μας» περιλάμβανε και τήν έκβαση της άντιστασιακής κατοχικής εποποιίας. Όπωςδήποτε, ή χούφτα αυτή, από μόνη της, ελάχιστες ιστορικές ευκαιρίες και πραγματικές δυνατότητες θά είχε άπέναντι στην «εθνική όμοψυχία», αν δέν χρησιμοποιούσε τούς ξένους ενάντια στο έθνος και στον λαό.

Οί «πάντες» ενάντια σέ μία «χούφτα» και στους ξένους κατακτητές ή έπεμβάσεις, δέν είναι, τό ύποψιάζεται ό καθένας, ίκανοποιητική ταξική ανάλυση. Ούτε και εκείνες οί άτελείωτες αν και συνοπτικές περιγραφές της ταξικής σύνθεσης του ΕΑΜ μέ τά δυσδιάκριτα τελικά όρια, λύνουν τό πρόβλημα. Πολύ δέ περισσότερο, δταν μέσα στην κατοχή άνθισε ό έμφύλιος πόλεμος από τόν Μωριά ως τήν Θράκη, όπου, άναριθμητες αντιθέσεις, βασικά ταξικές —μέ τήν πιο περίπλοκη έννοια του όρου— εκδηλώθηκαν. Για νά αιτιολογηθεί τό χάος αυτό έπιστρατεύθηκαν οί ήθικές άξίες. Οί *εξαγορασμένοι* από τήν αντίδραση, οί *παρασυρμένοι* ήταν εκείνοι πού φανατικά συγκρούστηκαν μέ τό ΕΑΜ.⁷ Άς μή μιλάμε δέ για τήν καταγραφή των κοινωνικών άνακατατάξεων στην διάρκεια της Κατοχής. Αυτοί πού «πλούτισαν» δέν ήταν μόνο οί μεγαλο-μαυραγορίτες. Οί περιοχές μέ μεγάλη άγροτική παραγωγή, ή Θεσσαλία για παράδειγμα, γνώρισαν μία ευμάρεια στά χρόνια της Κατοχής, μία ευμάρεια πού μεταγράφηκε σέ πολιτικό αίτημα και πού δικαιολόγησε, άνάμεσα σέ άλλα, και τήν μαζική συμμετοχή της περιφέρειας στους νέους ίστους έξουσίας πού τό ΕΑΜ ύφαινε.

“Αν ή μαρξιστική ιστοριογραφία ενδιαφέρεται για την παρακολούθηση και τή μελέτη των οικονομικών δεδομένων και μεταβολών, για τις συνθήκες παραγωγής και διανομής των αγαθών, τότε, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης απέχει πάλι σημαντικά από τήν πρώτη. Στο σύνολο σχεδόν των σχετικών ιστοριογραφικών αποπειρών —άν εξαιρέσουμε κάποια σκόρπια άρθρα πανεπιστημιακών πού είδαν πρόσφατα τό φώς και πού παραμένουν άποσπασματικά—, οι οικονομικές αναφορές είναι μόνιμα περιθωριακές, αλλά και συχνότατα παραπλανητικές. ‘Η σταθερή περιγραφή τής τότε οικονομικής κατάστασης, πρόβαλε μέχρι τώρα έντονα τό στοιχείο τής καταστροφής των μέσων παραγωγής και τήν οικονομική εξαθλίωση του συνόλου περίπου του πληθυσμού, έκτός, φυσικά, από τήν όλιγαρχική «χούφτα ανθρώπων» πού προαναφέραμε.⁸ Αύτή ή γενίκευση δέν συνδέεται τόσο μέ τό επίπεδο των γνώσεων, καθώς τά γεγονότα είναι πρόσφατα και οι άνακατανομές του πλούτου περιγράφονται λεπτομερώς σε πολλές ΕΑΜικής προέλευσης μαρτυρίες — χωρίς αναφορά στον άπλοϊκό μονόδρομο πού δέχεται μόνο τή συγκέντρωση του πλούτου στά χέρια τής «χούφτας», πάλι των μεγαλο - μαυραγοριτών. ‘Η μεταφορά κινητών κυρίως —χρυσές λίρες, κοσμήματα, είδη ρουχισμού, έργαλεία, ραπτομηχανές— περιουσιακών στοιχείων από τόν άστικό χώρο πρὸς τήν ύπαιθρο, περιγράφεται έκτενῶς από πολλούς χρονικογράφους τής ‘Αντίστασης ὡς κáιριο φαινόμενο τής περιόδου 1941-1942.⁹

Πρόκειται περισσότερο για ένα ιδεολόγημα πού συνδέεται άμεσα μέ τήν πεποίθηση τής «έθνικης άσθένειας». Σύμφωνα μέ ὅσα παραπάνω αναφέραμε, ή πτώχευση δέν μπορεί παρά νά άφορά τό άσθενές ‘Εθνος στό σύνολό του, τό έχον ανάγκη εξυγίανσης και, φυσικά, μία τέτοια έπαρκής και άπόλυτη πτώχευση κλείνει τόν δρόμο πρὸς τήν άναζήτηση έπιμέρους εξαιρέσεων. ‘Υπήρχαν, τέλος πάντων, τομείς και επαγγέλματα πού άνθισαν στά χρόνια τής Κατοχής, ὅπως, για παράδειγμα, ὁ κλάδος τής παραγωγής λιγνίτη. Οι λιγνιτωρύχοι υπήρξαν μάλιστα βασικό πεδίο στρατολόγησης εργατικών στελεχών από τό ΚΚΕ πρὸς τό τέλος κυρίως τής Κατοχής. Τό ίσοπεδωτικό ὅμως σχήμα τής «προδοτικού χαρακτήρα έθνικης κρίσης», έκλεισε τίς διαδρομές πρὸς έναν πιό άκριβή προσδιορισμό τής κατάστασης των οικονομικών μεγεθών, προσδιορισμό άναγκαῖο για ὅποια ιστορική προσέγγιση μέ μαρξιστικές θεωρητικές φιλοδοξίες.

“Αν δεχτούμε τέλος ὅτι ή μαρξιστική ιστοριογραφία έπιμένει στήν άναζήτηση των μεταβολών, των άσταμάτητων ανατροπών τής ὅποιας κοινωνικής ισορροπίας, ὅτι άναζητᾶ τή ρευστότητα στίς σχέσεις τής κάθε κοινωνικής ὁμάδας ή στρώματος μέ τό οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον, τότε και πάλι, ή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης δέν βρίσκεται σε άντιστοιχία. Θά έλεγε κανείς ὅτι στήν ΕΑΜογενή (για νά χρησιμοποιήσουμε έναν πολυδιαφημισμένο ὄρο) ιστοριογραφία, οι πολιτικές και κοινωνικές έπιλογές των διαφόρων ένοτήτων παραμένουν άναλλοίωτες και σταθερές για ὅλη τή διάρκεια τής περιόδου, λές και οι έπιμέρους αντίθεσεις είχαν μηδενιστεί άποκλείοντας τήν ὅποια εξέλιξη.

“Ὅπωςδήποτε, μέσα σε τόσο άκαμπτες αντιλήψεις σχετικά μέ τίς συγκυρίες τής περιόδου, ὅποιαδήποτε παρακολούθηση τής μορφής, τής ούσίας και τής εξέλιξης των κοινωνικών σχέσεων, παραμένει σκοτεινή υπόθεση. Για παράδειγμα, ή ένταξη των τραπεζικών υπαλλήλων στό ΕΑΜικό κίνημα, έντονη ὡς τό καλοκαίρι του 1943, θεωρείται αυτονόητη για τήν τελευταία φάση τής Κατοχής ὅπου ὅμως, ὅλες οι ένδείξεις συνηγοροῦν για τό αντίθετο. “Η, άκόμα, ή εύκολη στρατολογία ταγματασφαλιτών από συνοικίες του Λεκανοπεδίου, ὅπως τό Περιστέρη ή του Γκύζη πού, σε μία πρώτη φάση τής Κατοχής ήταν ΕΑΜικά προϋργα. Οι μεταβολές αυτές, ὄχι μόνο δέν άπασχόλησαν τήν άριστερή ιστοριογραφία τής ‘Αντίστασης αλλά φαίνεται ὅτι δέν τήν άφοροῦσαν κιόλας. ‘Η αίτία πρέπει ν’ άναζητηθεῖ κι εδῶ στήν έπικράτηση των μονολιθικών, άχρονικών σχημάτων.

Ποιοί ήταν άραγε οι παράγοντες εκείνοι πού ὀδήγησαν τά μαρξιστικά πολιτικά κινήματα τής χώρας μας αλλά και τό σύνολο περίπου των έπίσημων ή άνεπίσημων άριστερών ιστοριογράφων στήν έγκατάλειψη θεωριών και αξιών πού ὄλη ή μέχρι τότε πρακτική τους εδωγγελίζόταν; Τά έρωτήματα εδῶ συνδέονται μέ τήν ὅλη προβληματική αυτού του συνεδρίου και δέν θα τολμούσαμε νά διακινδυνεύσουμε μία άπάντηση από εδῶ.

‘Η άκτινοβολία ὅμως των έθνικιστικών αντιλήψεων μέσα στο έλληνικό —και ὄχι μόνο σ’ αυτό— άριστερό κίνημα, ή γοητεία τους, πού συχνά προσαρμόζει στά δικά τους μέτρα τίς κοινωνικού περιεχομένου ανατρεπτικές εξαγγελίες και σκέψεις, άποτελεῖ, ὅπωςδήποτε, ένα κáιριο ζήτημα στο πεδίο του προσδιορισμού τής λειτουργικότητας των μαρξιστικών ιδεών στον τόπο μας.

9. Πβ. ένδεικτικά άνάμεσα σε έκατοντάδες σχετικές μαρτυρίες, Σ. Γρηγοριάδη, *Συνοπτική Ιστορία τής ‘Εθνικής ‘Αντίστασης*, ‘Αθήνα, χ.χ., σ. 93, έφ. ‘Ελευθέρων Βήμα, 8-1-1942, Φ. Τσάκας, *Μαρτυρία για τήν ‘Αντίσταση και για τόν διωγμό*, ‘Αθήνα 1982, σ. 20, κ.λπ.

‘Η παρατήρηση του Θ. Χατζή (στο ίδιο, τ. Α’, σ. 147) για διάλυση των οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών εξ αίτίας τής πείνας είναι παραπλανητική. ‘Η αυτοργάνωση για τήν έπιβίωση πού ὁ ίδιος παραδέχεται, προϋπέθετε, πριν άπ’ ὅλα, τήν σύσφιξη των ανθρώπινων δεσμών. Τό ιδεολόγημα ὅμως του άπόλυτου χάους μέσα στο ὅποιο γενήθηκε τό ΕΑΜ, είναι και εδῶ ισχυρό.

Τό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα»

της Έλενης Χοντολίδου

Από τό 1984 διδάσκονται στην ελληνική Δευτεροβάθμια εκπαίδευση τά βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» στό πλαίσιο του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας. Χρησιμοποιώ συνειδητά τόν όρο πρόγραμμα¹ γλωσσικής διδασκαλίας, γιατί οι συντάκτες των τριών τευχών (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) και του βιβλίου του καθηγητή τό αντιμετώπιζουν ως πρόγραμμα και όχι ως τρία μεμονωμένα βιβλία για τή διδασκαλία της γλώσσας. Αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά στό χώρο της διδασκαλίας της γλώσσας.

Εδώ θά επιχειρήσουμε μία πρώτη και μάλλον σύντομη παρουσίαση του προγράμματος αυτού, εξετάζοντας κριτικά κάθε μία από τις συνιστώσες του: σκοπούς, περιεχόμενο, μέθοδο διδασκαλίας, αξιολόγηση μαθητών, αλλά και αξιολόγηση του ίδιου του προγράμματος.²

1. Αποδίδεται στό ελληνικά ό όρος curriculum.

2. Τά προγράμματα διδασκαλίας έχουν σαφώς διατυπωμένους σκοπούς, περιεχόμενο και μέθοδο διδασκαλίας και προτείνουν έναν τρόπο αξιολόγησης των μαθητών. Εκτός αυτών, τά προγράμματα διδασκαλίας συνήθως αναθεωρούνται, ανασχεδιάζονται ή και καταργούνται ύστερα από μία επιστημονική αξιολόγησή τους από ομάδα αξιολογητών.

3. Προεδρικό Διάταγμα 438/84, «Ωρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα Γυμνασίων», ΦΕΚ 158, Αθήνα, 19-9-85.

4. Βλ. ένδεικτικά, Χρ. Τσολάκης, «Τό πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», στό ΠΕΦ, σεμινάριο 2: Νέα Έλληνικά, σ.σ. 140-155.

5. Έλλειψη επιστημονικής ενημέρωσης του ευρύ-

Τά τρία βιβλία «Νεοελληνική Γλώσσα» έχουν γραφεί από φιλόλογους καθηγητές/σχολικούς συμβούλους που εργάζονται στη Θεσσαλονίκη και τή Βόρειο Έλλάδα, γενικότερα. Συγκεκριμένα, τή συγγραφική ομάδα αποτέλεσαν οι: Π. Κάνδρος, Ε. Λανάρης, Α. Μουμτζάκης, Δ. Τάνης και Χ. Τσολάκης. Τό συντονισμό του έργου είχε ό Δ. Τομπαίδης, φιλόλογος / γλωσσολόγος, μέλος του ΚΕΜΕ.

Τά βιβλία δοκιμάστηκαν πειραματικά σε 10 σχολεία όλης της επικράτειας τή σχολική χρονιά 1983-84 και από τήν επόμενη χρονιά ή διδασκαλία τους γενικεύτηκε σε όλα τά σχολεία. Στο μεταξύ στό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο τά βιβλία αναθεωρήθηκαν από τους: Γ. Κατσιμαλη, Δ. Πλατανίτη, Χ. Φανφάνη-Γκριλλα και Σ. Χαψιάδου, κυρίως ως προς τό Δ' μέρος κάθε ένότητας. Η όλη διαδικασία της αναθεώρησης έγινε χωρίς καμία διαφάνεια, έν κρυπτώ, χωρίς καμία ενημέρωση των ομάδων αναφοράς.

Σκοποί του προγράμματος

Στήν ελληνική εκπαίδευση παρατηρείται τό παράξενο φαινόμενο της σχετικής ή και απόλυτης καμίας φοράς αυτονομίας των Αναλυτικών Προγραμμάτων από τά σχολικά βιβλία τά όποια θεωρητικά καλοϋνται νά υλοποιήσουν τους σκοπούς των προγραμμάτων αυτών. Έτσι, κάθε χρόνο είναι δυνατόν νά παρατηρήσει κανείς κάποιες αλλαγές στό δημοσιευμένα στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως, Αναλυτικά Προγράμματα χωρίς τις αντίστοιχες αλλαγές στό διδακτικά βιβλία. Αυτό συνέβη και στό πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας. Οι σκοποί που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά τό 1983³ έχουν ύποστει κάποιες αλλαγές, χωρίς όμως νά αλλάξουν και τά βιβλία.

Εδώ δέν θά γίνει αναλυτική παρουσίαση των σκοπών του μαθήματος. Θά περιοριστούμε σε μία πολύ βασική παρατήρηση: ήδη στους πρώ-

τους σκοπούς (όπως αυτοί εμφανίζονται στό Α.Π.) γίνεται μία συστηματική προσπάθεια νά συνδυαστούν οι άρχές της σύγχρονης Γλωσσολογίας με τή διδασκαλία της παραδοσιακής Γραμματικής και του Συντακτικού, πράγμα τό όποιο συνεχίζεται και στό τρία βιβλία των μαθητών και στό βιβλίο του καθηγητή, και άλλωστε είναι εμφανές σε κάποια από τά άρθρα που παρουσιάζουν τά νέα βιβλία ή υποστηρίζουν έν γενεί αυτόν τόν τρόπο διδασκαλίας της γλώσσας.⁴ Θά ήταν άστοχο νά υποστηρίξει κανείς ότι δέν κατανοεί τους λόγους για τους όποιους επιχειρήθηκε αυτός ό συμβιβασμός.⁵ Αυτό που ίσχυριζόμαστε και θά προσπαθήσουμε νά αποδείξουμε είναι ότι ό συμβιβασμός αυτός καταλήγει για επιστημονικούς και παιδαγωγικούς λόγους σε αντίφασεις.

Στήν άρχή λοιπόν του Αναλυτικού Προγράμματος διαβάζουμε:

«Η Γλωσσική Διδασκαλία του Γυμνασίου... συνενώνει και συνεξετάζει, με τρόπο δημιουργικό και ενεργητικό, τήν ύλη των παραδοσιακών κλάδων του γλωσσικού μαθήματος, δηλαδή της γραμματικής, των λεξιλογικών άσκήσεων, του συντακτικού και της έκθεσης».⁶

Δέν είναι τυχαίο που από τήν πρώτη κιόλας άκόμη παράγραφο οι συντάκτες του Α.Π. αισθάνονται τήν ανάγκη νά ξεκαθαρίσουν ότι τό μάθημα αυτό⁷ «συνενώνει και συνεξετάζει» τήν παραδοσιακή ύλη του γλωσσικού μαθήματος. Βεβαίως στους ειδικότερους σκοπούς συναντούμε πλείστους όσους όρους της σύγχρονης Γλωσσολογίας, όπως: γλωσσικά επίπεδα, μορφήματα, μορφοσυντακτικά φαινόμενα, παραδειγματικός και συνταγματικός άξονας της γλώσσας, μετασημασιολογικά πρότυπα. Παρακάτω θά εξετάσουμε άν αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται στην πράξη και με ποιόν τρόπο.

Περιεχόμενο διδασκαλίας

Θά παρουσιάσουμε τά τρία τεύχη του προγράμματος διδασκαλίας «Νεοελληνική Γλώσσα» (ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου) ως προς τρία σημεία: τήν εμφάνισή τους (μορφή), τόν τρόπο που είναι παρουσιασμένη ή ύλη τους (δομή) και τό περιεχόμενό τους.⁸

Μορφή των βιβλίων

Η κακή ποιότητα χαρτιού και ή κακή έκτύπωση είναι δύο από τις πολλές κακοδομιές του

Τό άρθρο αυτό όφείλει πολλά στην συνεργασία μου με τους: Άγαθοκλή Χαραλαμπόπουλο, Σωφρόνη Χατζησαββίδη, Ίωάννα Τσολακοπούλου και Ίσμήνη Λαζάρου. Τους ευχαριστώ θερμά.

Όργανισμοῦ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ δὲν θὰ μπορούσαν βεβαίως νὰ λείπουν ἀπὸ ἐδῶ. Τὸ εὐχάριστο μὲ τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι ἡ πλούσια παρουσία τῆς εἰκόνας, τοῦ σχεδίου, τοῦ σκίτσου, τῆς φωτογραφίας. Τὰ σκίτσα καὶ οἱ εἰκόνες πού ἔχουν γίνεи ἀποκλειστικά γιὰ τὰ βιβλία αὐτὰ (οὐτως ἢ ἄλλως ἢ πληροφόρηση σχετικά μὲ τίς πηγές τῶν σκίτσων καὶ εἰκόνων εἶναι ἐλλιπής) εἶναι μᾶλλον ἀκαλαισθητά. Δ.χ. Α10, Α25, Α36, Α65, Α93, Α95, Β136, κ.ο.κ. Σημειώνουμε μὲ ἐκπληξή τῆ διασκευῆ σκίτσου! στήν Α38. Τὰ ὑπόλοιπα σχέδια κ.λπ. εἶναι μᾶλλον λειτουργικά καὶ καλαισθητά. Ἐντελῶς ἀποτυχημένη εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν συμβόλων προκειμένου νὰ δηλωθεῖ ἀντίστοιχα ἡ ἀνάγνωση, Γραμματική - Συντακτικό, Παραγωγικό - Ὁρθογραφία - Σημσιολογία, Ἐκφραση - Ἐκθεση.

Ἡ προχειρότητα στήν ἀναγραφή τῶν σελίδων εἶναι παραπάνω ἀπὸ ἐμφανής. Ἐτσι λ.χ. σέ κανένα ἀπὸ τὰ τρία τεύχη δὲν ὑπάρχουν στὰ περιεχόμενα σελίδες γιὰ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ μέρη τῶν ἐνοτήτων, ἐνῶ στὸ τεύχος Β ἡ ἀναγραφή τῶν σελίδων λείπει ἐντελῶς.

Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἀσκήσεων θὰ ἔκανε τὰ βιβλία πιὸ εὐχρηστα γιὰ καθηγητές καὶ μαθητές.

Τὰ σύμβολα □ καὶ καθὼς καὶ τὰ α) β) καὶ γ) καθιστοῦν τὰ βιβλία δύσχρηστα.

Οἱ ἀποσιωπήσεις καὶ οἱ παραλείψεις εἶναι συννεχῆς.⁹ Πλήρης παραπομπή δὲν ὑπάρχει ἐν κανένα κείμενο. Ὁ μεταφραστής τοῦ κειμένου τίς περισσότερες φορές λείπει. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα εἶναι ἄλλοτε σέ Γενική καὶ ἄλλοτε σέ Ὀνομαστική. Ἀπουσιάζει ἓνα Index συγγραφέων, ἓνα Index γιὰ τὰ Γραμματικά καὶ Συντακτικά φαινόμενα καθὼς καὶ ἓνα Γλωσσάρι.

Δομή τῶν βιβλίων

Τὰ τρία βιβλία ἀποτελοῦνται ἀπὸ 40 ἐνότητες οἱ ὁποῖες μοιράζονται στὰ τρία τεύχη ὡς ἐξῆς: τεύχος Α' 1-18, τεύχος Β' 19-32, τεύχος Γ' 33-40. Κάθε ἐνότητα σχεδόν (ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐνότητα 1 καὶ ἐν μέρει τὴν ἐνότητα 2, στίς ὁποῖες οἱ συντάκτες κάνουν εἰσαγωγή σέ κάποιο θέμα) ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος (*Κείμενο*), περιλαμβάνεται ἓνα κείμενο, συνήθως λογοτεχνικό, τὸ ὁποῖο ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ ἐπισημάνει τὰ γραμματικά καὶ/ἢ τὰ συντακτικά φαινόμενα τοῦ δευτέρου μέρους. Συγχρόνως δίνεται ἡ εὐκαιρία στοὺς μαθητές νὰ ἐκφραστοῦν προφορικά, ἀπαντώντας στίς ἐρωτήσεις κατανόησης πού ἀκολουθοῦν τὸ κείμενο. Στὸ δεύτερο μέρος (*Γλωσσικά στοιχεία*), ἐξετάζονται γραμματικά καὶ συντακτικά φαινόμενα. Στὸ τρίτο μέρος (*Παραγωγικό - Ὁρθογραφία* γιὰ τίς ἐνότητες 1-30 καὶ *Σημσιολογία* γιὰ τίς ἐνότητες 31-40) ἐξετάζει τὸ Παραγωγικό μέρος τῆς Γραμματικῆς καὶ δίνονται κάποια στοιχεῖα Σημσιολογίας. Στίς περισσότερες ἐνότητες στὸ μέρος αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ κάποιοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες μὲ τίς ἀντίστοιχες ἀσκήσεις τους. Στὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο μέρος (*Ἐκφραση - Ἐκθεση*) δίνεται κατ' ἀρχὴν ἓνα λεξιλόγιο τῆς ἴδιας θεματικῆς περιοχῆς μὲ αὐτὴν τοῦ κειμένου τοῦ πρώτου μέρους. Ἀκολουθοῦν κείμενα σχετικά μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνότη-
τας καὶ κατόπιν οἱ μαθητές καλοῦνται νὰ ἀναπτύξουν θέματα (ἐκθέσεις) προφορικά ἢ γραπτά

εἴτε παραδοσιακοῦ τύπου εἴτε μὲ τὴ μορφή παραγράφων.

Περιεχόμενο τῶν βιβλίων

Α' Μέρος: Κείμενο

Τὰ κείμενα τοῦ πρώτου μέρους εἶναι στήν πλειοψηφία τους λογοτεχνικά καὶ μάλιστα πολλές φορές διασκευασμένα.¹⁰ Σέ σύνολο 39 κειμένων (στήν ἐνότητα 1 δὲν ὑπάρχει κείμενο στὸ Α' μέρος) συναντῶμε: 26 λογοτεχνικά κείμενα (2 ποιητικά καὶ 24 πεζά), 7 κείμενα ἐφημερίδων καὶ 8 κείμενα διαφόρων εἰδῶν (κυρίως δοκιμιακά). Προκύπτει νομίζω ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα πὼς οἱ συντάκτες τῶν βιβλίων θεωροῦν ὡς κυρίαρχο γλωσσικό ὑπόδειγμα τὸ λογοτεχνικό. Θέλοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ διδάξουν μία ρυθμισμένη γραμματική, διασκευάζουν τὰ κείμενα αὐτὰ προκειμένου νὰ ἔχουν ὅλα μία ὁμοιόμορφη γλώσσα.¹¹ Οἱ ἐρωτήσεις κατανόησης πού ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα εἶναι μᾶλλον βατές καὶ χρήσιμες.

Β' Μέρος: Γλωσσικά στοιχεία

Στὸ Μέρος Β' διδάσκονται, κατὰ τοὺς συντάκτες, «μὲ ἐπαγωγικό καὶ δημιουργικό τρόπο τὰ μορφοσυντακτικά φαινόμενα».¹² Αὐτὸ πού στήν πραγματικότητα συμβαίνει εἶναι ὅτι διδάσκειται δλόκληρη ἡ Γραμματική καὶ τὸ Συντακτικό.¹³ Σέ ἄλλες ἐνότητες ὑπάρχουν παραπομπές στὰ δύο βιβλία ἀναφορᾶς (τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ) καὶ σέ ἄλλες ὄχι. Ὁ τρόπος παραπομπῆς ἐξάλλου καὶ ὅπου ὑπάρχει δὲν εἶναι ἐνιαῖος (λ.χ. ἀλλοῦ ὑπάρχει ὡς «βλ. ΝΕΓ» ἢ «βλ. ΝΕΣ» καὶ ἀλλοῦ ὡς «βλ. Γραμματική»...). Οἱ παραπομπές λείπουν τόσο ἀπὸ τίς ἐνότητες πού ἀκολουθοῦν πιστὰ τὸ βιβλίο τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ ὅσο καὶ (δικαιολογημένα) ἀπὸ τίς λίγες ἐνότητες στίς ὁποῖες εἰσάγονται ὄροι τῆς σύγχρονης Γλωσσολογίας. Λ.χ. ἐνότητα 2: φώνημα, 3: μόρφημα, 8: παραδειγματικός/συνταγματικός ἄξονας, 10: ὀνομαστικό σύνολο, ρηματικό σύνολο. Οἱ ἐνότητες αὐτές οὐσιαστικά προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν τὴ διδασκαλία τῆς παραδοσιακῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ μὲ τὴ σύγχρονη Γλωσσολογία. Οἱ σύγχρονοι ὄμοι ὄροι, ἔτσι ὅπως εἰσάγονται (βλ. Α30, Α136-139 γιὰ τὸ φώνημα καὶ τὸν παραδειγματικό καὶ συνταγματικό ἄξονα ἀντίστοιχα) καταντοῦν ἄχρηστοι μετὰ τὴ διδασκαλία τους καὶ δὲν ἀξιοποιοῦνται περαιτέρω ἀπὸ τοὺς συντάκτες στίς ὑπόλοιπες ἐνότητες (ἐάν ὑποθέσουμε πὼς γίνονται κατανοητοί). Οἱ ὄροι πού χρησιμοποιοῦνται μὲ συνέπεια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος εἶναι οἱ ὄροι: λεκτικά σύνολα, ὀνομαστικό μέρος, ρηματικό μέρος, ὀνομαστικό σύνολο, ρηματικό σύνολο. Τοὺς ὄρους αὐτοὺς μάλιστα καλοῦνται νὰ συνηθίσουν ἐκτός ἀπὸ τοὺς καθηγητές καὶ οἱ μαθητές καθὼς οἱ ἀσκήσεις τοῦ Β' μέρους χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους αὐτοὺς, ὅπως ἐπίσης χρησιμοποιοῦν μία τεχνοκρατική καὶ ὑπερβολικά σχηματικὴ ἀπεικόνιση τῶν συντακτικῶν φαινομένων (βλ. Α98, Α181, Β33, Β34, Β221, Β247, Β248, Β249, Γ11, Γ12, Γ13, Γ84). Τὰ σχήματα αὐτὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα γιὰ τὸν ἐπιστήμονα γλωσσολόγο πού μελετᾷ καὶ συστηματοποιεῖ τὴ γλώσσα, εἴ-

τερου κοινού, φόβος τῶν συντακτικῶν μήπως κατηγορηθοῦν γιὰ ριζικὲς καινοτομίες...

6. Βλ. Π.Δ. ὀ.π.π., σ. 2458.

7. Οἱ περισσότερες παρεξηγήσεις σχετικά μὲ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας ξεκινοῦν οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι μάθημα μὲ τὴν ἔννοια πού εἶναι μάθημα ἡ Φυσική, τὰ Μαθηματικά, κ.ο.κ. Βλ. Χααραλαμπόπουλος, Ἄγαθοκλῆς, «Γλωσσολογία καὶ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος τρίτο, τ. 9, Ἄθῆνα: Φθινόπωρο 1985, σ. 42.

8. Ἡ παρουσίαση τῶν βιβλίων γίνεται μὲ βάση τὴν τέταρτη ἐκδόσή τους τὸ 1987. Οἱ παραπομπές σέ σελίδες γίνονται μὲ βάση τὰ τρία τεύχη: λ.χ. Α38 = τεύχος Α, σ. 38.

9. Καταγράφονται ἐνδεικτικὰ ὀρισμένους:

Α147: τὸ ποῖός ὑπογράφει τὸ κείμενο συνάγεται ἐμμεσα

Α290: λείπει ὁ τίτλος τοῦ κειμένου

σ.σ. 289-292Α: λείπει ἡ ἀρίθμηση τῶν κειμένων

Α346: λείπει ὁ τίτλος

Β117: λείπει ἡ ὄποια παραπομπή γιὰ τὸ κείμενο

Β134: ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορά στοὺς τίτλους τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα

Β156: Ἄνδρας (!) Καρκαβίτσας

Β268: λείπει ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου, κ.ο.κ.

10. Βλ. Νάκου Εἰρήνη, «Ἡ κακοποίηση τῆς λογοτεχνίας καὶ ὁ βιασμός τῆς γλώσσας στὰ νέα βιβλία γλωσσικῆς διδασκαλίας στὸ Γυμνάσιο», στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τ. 25, 19-10-84, σ.σ. 23-25.

11. Βλ. Χααραλαμπόπουλος Ἄγαθοκλῆς, «Διδασκαλία τῆς λειτουργικῆς χρήσης τῆς γλώσσας», στὸ *Γλώσσα*, ἔτος 6, τ. 16, Ἄθῆνα: Χειμῶνας 1988, σ. 6.

12. Βλ. Κάνδρος Π. κ.ἄ. Νεοελληνικὴ Γλώσσα γιὰ τὸ Γυμνάσιο: βιβλίο τοῦ καθηγητῆ. Ἄθῆνα: ΟΕΔΒ, 1984, σ. 18.

13. Τὰ βιβλία τῆς Γραμ-

ναί αμφίβολο όμως αν έχουν θέση σε ένα μαθητικό βιβλίο. Έξάλλου, οι όροι τους οποίους τά σχήματα αυτά εξυπηρετούν έχουν πλήρη αντιστοιχία προς τους όρους του παραδοσιακού Συντακτικού (λ.χ. ρηματικό μέρος- ρήμα, ονοματικό μέρος-υποκείμενο...). Η κριτική μας δέν συνίσταται στη χρήση των νέων γλωσσολογικών όρων (πού βεβαίως δέν έχουν κανένα λόγο να γίνονται αντικείμενο εκμάθησης εκ μέρους των μαθητών). Η κριτική μας συνίσταται στην επιπόλαιη και αναφομοιωτή εισαγωγή και χρήση των όρων αυτών σε ένα πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας τό οποίο α) και στηρίζεται σε έντελώς παραδοσιακή ρυθμιστική/ κανονιστική Γραμματική και παραδοσιακό Συντακτικό και β) ουσιαστικά διδάσκει μία «ρυθμισμένη» γλώσσα, όχι πάντο-ε με επιτυχή τρόπο. Είναι συχνή ή χρήση τύπων όπως: προσθέτονται (Α30) (και του γνωστού, υποθέτω ρήματος προσθέτομαι), σύνταξε, υπόγραψε (Α185).

Οι ασκήσεις πού ακολουθούν τά γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα κινούνται στην πλειοψηφία τους στό πλαίσιο της διδασκαλίας ενός γνωστικού μαθήματος, στό όποιο έλλοχεύει ή έννοια του σωστού/λάθους. Κάποιες από τίς ασκήσεις (λ.χ. αυτές πού ζητούν από τους μαθητές την παραγωγή λόγου) είναι και χρήσιμες και ωφέλιμες, παρόλο πού δέν είναι βέβαιο ούτε αυτόνοτο ότι ή διδασκαλία της γλώσσας γίνεται μόνο μέσω ασκήσεων αυτού του τύπου, δηλαδή ασκήσεων εκτός συμφραζομένων.¹⁴ Όταν μάλιστα για να αιτιολογηθεί αυτή ή μορφή διδασκαλίας της γλώσσας (βασισμένης στη διδασκαλία της παραδοσιακής Γραμματικής και του Συντακτικού) επιστρατεύονται στοιχεία και πληροφορίες ανακριβείς, για παράδειγμα: «Η Εύρώπη... άρχίζει να αναθεωρεί τίς θέσεις και ξαναβάζει σήμερα τίς γραμματικές στά σχολεία της. Αυτό τουλάχιστον, γίνεται στην Αγγλία»¹⁵ (ή υπογράμμιση δική μου). Η Αγγλία πολύ άργότερα από τό 1983 (χρονο συγγραφής του άρθρου αυτού) άρχισε να συζητά για τό ένδεχόμενο της επαναφοράς της διδασκαλίας κάποιων γραμματικών στοιχείων. Η συζήτηση αυτή δέν έχει λήξει ακόμη και πάντως τό όλο εκπαιδευτικό σύστημα της Αγγλίας και τό πλαίσιο μέσα στό όποιο επιχειρούνται οι όποιες μεταρρυθμιστικές απόπειρες είναι τόσο διαφορετικό, ώστε να απαγορεύει τίς όποιες αναφορές σε αυτό προκειμένου να αιτιολογηθούν αποφάσεις σε συστήματα καθολικά συγκεντρωτικά, όπως είναι τό ελληνικό.

Γ' Μέρος: Παραγωγικό - Ορθογραφία/ Σημασιολογία

Τόσο τό θεωρητικό μέρος αυτού του τμήματος των βιβλίων, όσο και οι ασκήσεις πού ακολουθούν είναι κατά την άποσή μου από τά πιό ενδιαφέροντα του βιβλίου, καθώς συνδυάζουν τον διαχρονικό με τό συγχρονικό τρόπο εξέτασης της γλώσσας και καθώς παρουσιάζουν με τρόπο εύληπτο και κατανοητό τή σημασιολογία.

Δ' Μέρος: Έκφραση - Έκθεση

Στό Δ' μέρος, όπως ήδη έχουμε πει, παρατίθεται ένας λεξιλογικός πίνακας συγγενής θεματικά με τό κείμενο του πρώτου μέρους ό οποίος ακολουθείται από ενδιαφέρουσες λεξιλογικές

ασκήσεις/έφαρμογές. Τό άσχημο είναι, πώς παρά τή σαφή όδηγία των συντακτών ότι: «Δέν θα ζητάμε από τους μαθητές όρισμούς για τή σημασία των λέξεων... Αντί για τόν όρισμό μιας λέξης μπορεί ό μαθητής να σχηματίζει μία φράση στην όποια να περιλαμβάνεται ή λέξη αυτή και να φαίνεται από τά συμφραζόμενα ή σημασία της»,¹⁶ ότι οι λεξιλογικοί πίνακες παρατίθενται εκτός συμφραζομένων και όπως δέν υπάρχουν άρκετές ιδέες/προτάσεις στό βιβλίο του καθηγητή για την εκμετάλλευσή τους, καταντών κουραστικοί και ίσως άχρηστοί.

Αντίθετα, τά κείμενα πού ακολουθούν, και αυτά στό ίδιο θεματικό¹⁷ πλαίσιο με τό κείμενο του πρώτου μέρους και τό λεξιλόγιο, έτσι όπως συνδυάζονται με την παραγωγή λόγου (γραπτού και προφορικού) είναι πολύ χρήσιμα και θετικά. Επιτέλους οι μαθητές καλούνται να άσκηθούν γραπτά ή προφορικά σε περιεχόμενο διδαγμένο. Και εδώ όμως, δυστυχώς, κυρίαρχο γλωσσικό υπόδειγμα είναι τό λογοτεχνικό (και μάλιστα σε μορφή διασκευασμένη, προκειμένου τά κείμενα να έχουν όμοιομορφία). Ένδεικτικά καταμετρήσαμε όλα τά κείμενα του πρώτου τεύχους. Σε σύνολο 84 κειμένων, τά 57 είναι λογοτεχνικά (ποσοστό 67,8%), τά 11 από τόν Τύπο (ποσοστό 13%) και τά 16 άνήκουν σε διάφορες κατηγορίες, όπως ήμερολογιακές καταγραφές, δοκιμακός λόγος... (ποσοστό 19%). Από τά 57 λογοτεχνικά κείμενα τά 13 άνήκουν στον ποιητικό λόγο και από τά 57 κείμενα τά 7 άνήκουν στην ξένη λογοτεχνία. Αυτό συνιστά σημαντικότερη παράβαση για τή σύγχρονη γλωσσολογία. Η διδασκαλία της γλώσσας όφείλει να γίνεται μέσα από λόγο διαφορετικό και ποικίλο, ως προς τά επίπεδα άλλα και ως προς την μορφική ποικιλία.

Τά θέματα πού προτείνονται από τους συντάκτες για συζήτηση μέσα στην τάξη ή για γραπτή έκθεση απέχουν σημαντικά από τά παραδοσιακά θέματα εκθέσεων πού καλούνταν οι μαθητές να διαπραγματευτούν μέχρι πολύ πρόσφατα. Αυτό δέν σημαίνει ότι λείπουν έντελώς τά θέματα περιγραφικού τύπου ή οι χαρακτηρισμοί, άλλα όταν υπάρχουν θέματα αυτού του είδους άποκτούν νόημα και ουσία από όλη την προηγούμενη διαπραγμάτευση. Διατηρούμε κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με τό εάν οι μαθητές άσκούνται στον προφορικό λόγο άρκετά ή και καθόλου. Οι συντάκτες των βιβλίων από παράλειψή τους υποβάθμισαν τό σημαντικότερο —κατά την άποσή μου— και ουσιαστικά μόνο «νεωτερικό» μέρος των βιβλίων τους, αυτό πού σχετίζεται με τόν προφορικό λόγο. Θα άποτελούσε πάντως εύχης έργον ή στροφή του ελληνικού σχολείου στη συστηματική διδασκαλία και άσκηση των μαθητών στον προφορικό λόγο με γλωσσικά υπόδειγματα ποικίλα και όχι κυρίως τό λογοτεχνικό, τό όποιο ούτως ή άλλως κατά τή σύγχρονη Γλωσσολογία συνιστά «γλωσσική άπόκλιση».

Μέθοδος διδασκαλίας - βιβλίο του καθηγητή

Η «μέθοδος» διδασκαλίας πού συνοδεύει τά καινούρια βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας εκτίθεται στίς τέσσερις πρώτες σελίδες του βιβλίου του καθηγητή.¹⁸ Πρόκειται ουσιαστικά για μία σειρά έπεξηγήσεων/όδηγιών σχετικά με την πορεία διδασκαλίας του μαθήματος παρά για μέθοδο. Τό ύφος των όδηγιών είναι αυταρχικό-

ματικής (Νεοελληνική Γραμματική: άναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1976) και του Συντακτικού (Συντακτικό της Νέας Έλληνικής: Α', Β' και Γ' Γυμνασίου. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1977) θεωρούνται από τους συντάκτες ως βιβλία άναφοράς. Βλ. Κάνδρος Π. όπ.π., σ. 20.

14. Βλ. Χαραλαμπίδου-Αγαθοκλής, όπ.π. και Χοντολίδου Έλένη, «Παιδαγωγικές - διδακτικές άρχές του προγράμματος», στό ίδιο.

15. Βλ. Τσολάκης Χρ. «Τό πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», στό ΠΕΦ, σεμινάριο 2: Νέα Έλληνικά, Αθήνα: Ιούνιος 1983, σ.σ. 141-142.

16. Βλ. Κάνδρος Π., όπ.π., σ. 19.

17. Οι θεματικές αυτές ένότητες είναι 38 (στίς δύο πρώτες ένότητες δέν υπάρχουν λεξιλόγιο) και καλύπτουν ένα εύρο φάσμα έννοιών, από τό «σχολεϊομαθητής» και «συγγενείς», έως και «άνεντιμότητα», «υπάλληλοι γραφείου»... Είναι πέρα από τίς δυνατότητές μου και τά όρια αυτής της εργασίας ή συστηματικότερη λεξιλογική άνάλυση των έννοιών αυτών, προκειμένου λ.χ. να διαπιστωθεί εάν οι λέξεις πού παρατίθενται είναι λόγιες ή όχι, κ.λπ.

18. Βλ. Κάνδρος Π., όπ.π., σ.σ. 17-20.

τατο και ο τόνος προστακτικός: «ή επεξεργασία του κειμένου *δέν* *θά* είναι λεπτομερειακή», «ύστερα από μία προσεκτική ανάγνωση *θά* *άκολουθούν* οι απαντήσεις στις ερωτήσεις»¹⁹ (υπογράμμιση δική μου). Στις τέσσερις αυτές σελίδες μετρήσαμε 16 *θά*! Στά σημεία όπου γίνονται κάποιες «παραχωρήσεις» στον εκπαιδευτικό, είτε μειώνουν τη νοημοσύνη του, είτε είναι αυταπόδεικτες: «Σε μερικές ασκήσεις οι απαντήσεις μπορεί να είναι περισσότερες από μία» ή «*Αν* όμως *δέν* επαρκεί ο χρόνος, ο καθηγητής μπορεί να ζητά να απαντούν οι μαθητές σε μερικές μόνο από τις ερωτήσεις μιας άσκησης, τις πιο αντιπροσωπευτικές».²⁰

Εκτός αυτού οι συντάκτες *δέν* θεώρησαν απαραίτητη μία επιστημονική εισαγωγή σε όσα νεωτερικά εισάγουν στα βιβλία τους. Η ελαχιστότατη ενημέρωση που γίνεται κατά ένότητα είναι και έλλιπής και χωρίς πλήρεις βιβλιογραφικές παραπομπές. Αυτό πρέπει να συνδυαστεί και με το γεγονός ότι τα σεμινάρια που προηγήθηκαν της διδασκαλίας των νέων βιβλίων και βραχύβια υπήρξαν και *δέν* κάλυψαν όλους τους φιλολόγους που διδάσκουν γλώσσα.

Αναλυτικότερα, η κάθε ένότητα στο βιβλίο του καθηγητή ξεκινά με τον βαρύγδουπο τίτλο «στόχου», παραθέτοντας ωστόσο... τα περιεχόμενα της ένότητας και όχι τους στόχους της.²¹ Κατόπιν ακολουθεί κάτι μεταξύ πορείας διδασκαλίας και ενημέρωσης των καθηγητών σ' ένα επίπεδο πολύ χαμηλό. Λ.χ. «Οι 'Αρχαίοι Έλληνες έγραφαν στην αρχή από τα δεξιά προς τα αριστερά...».²² Κάποιες φορές δίνονται και οι απαντήσεις/λύσεις σε μερικές ερωτήσεις/ασκήσεις του βιβλίου, πράγμα άχρηστο βεβαίως, γιατί καθηγητές και μαθητές χρησιμοποιούν κάποιο από τα δύο «λυσάρια» που έχουν ήδη κυκλοφορήσει για το μάθημα αυτό.²³

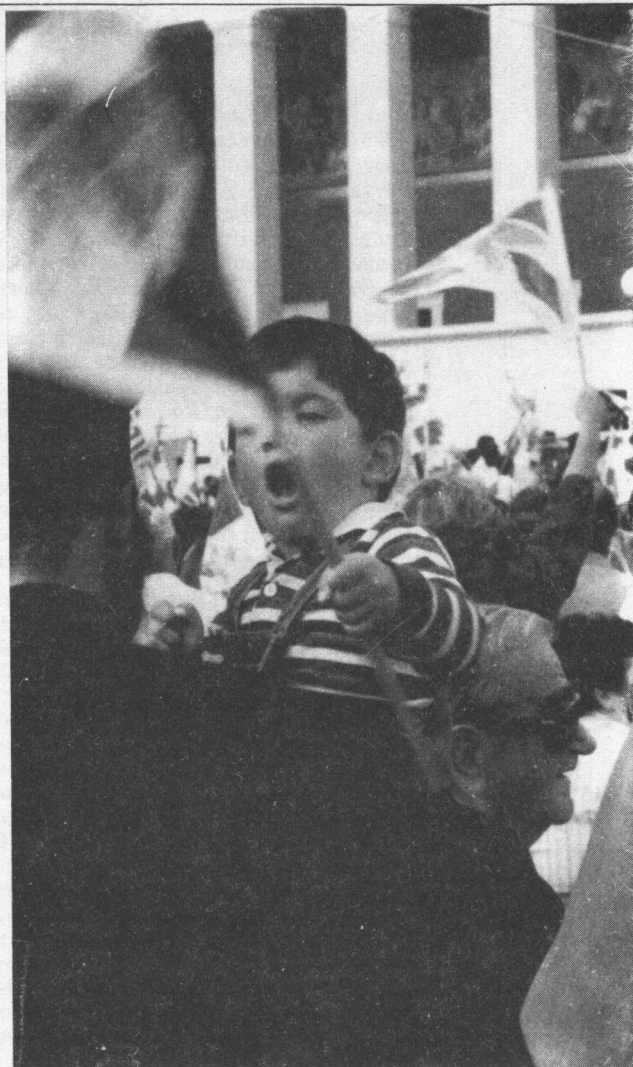
Συνοπτικά, το βιβλίο του καθηγητή απέχει πολύ από το να δικαιώνει τον τίτλο του και το ρόλο ενός τέτοιου βιβλίου. *Δέν* σέβεται τα περιθώρια της ελευθερίας του εκπαιδευτικού που *θά* διδάξει το μάθημα, *δέν* τον βοηθά στο επιστημονικό/παιδαγωγικό του έργο. *Ακόμη* περισσότερο, *υποβιβάζει* το ίδιο το περιεχόμενο των τριών τευχών με το να *υποβιβάζει* τη μέθοδο διδασκαλίας σε οδηγίες και απαντήσεις σε ερωτήσεις.

Με άλλη ευκαιρία είχα σημειώσει:

«*Οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή είναι πολυδιάστατη και —προκειμένου για αλλαγή σε επίπεδο προγραμμάτων— συμπεριλαμβάνει και αλλαγή στάσεων. Για να αλλάξουν όμως οι στάσεις πρέπει να προηγηθεί γνώση, και για να προηγηθεί γνώση πρέπει να υπάρξει πληροφόρηση των εκπαιδευτικών. Πολύ φοβούμαι πως η έλλειψη πληροφόρησης των εκπαιδευτικών *οφείλεται* σε μία συγκεκριμένη στάση από πλευράς ιθυνόντων οι οποίοι αντιμετωπίζουν οποιαδήποτε εκπαιδευτική αλλαγή ως τεχνολογική αλλαγή. Οι εκπαιδευτικοί όμως *δέν* είναι βιομηχανικοί εργάτες στην αλυσίδα παραγωγής και ο ρόλος τους στην επιτυχή έκβαση μιας οποιασδήποτε μεταρρυθμιστικής απόπειρας, όσο μικρή και *άσημαντη* και *άν* είναι, είναι κάτι παραπάνω από ρυθμιστικός».²⁴*

Η παρατήρηση αυτή ισχύει στο άκέραιο και για αυτό το πρόγραμμα διδασκαλίας.

Στόν τομέα της *αξιολόγησης των μαθητών* *δέν* σημειώθηκε καμία αλλαγή, σε αντίθεση με

την *αξιολόγηση του προγράμματος* καθ' *εαυτού* την οποία πραγματοποιεί ομάδα έρευνητών του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Η ανάθεση της αξιολόγησης έγινε από το Υπουργείο Παιδείας και αποδέκτης της έκθεσης/αναφοράς (evaluation report) *θά* είναι το ίδιο. Βεβαίως τίποτε *δέν* εμποδίζει την έρευνητική ομάδα να εκθέσει τα πορίσματά της στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα. Είναι κατ' *αρχήν* παρήγορο το γεγονός ότι το ΥΠΕΠΘ στράφηκε αυτή τη φορά²⁵ σε επιστήμονες πέραν του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου προκειμένου να αξιολογηθεί ένα πρόγραμμα διδασκαλίας. *Θά* ήταν όμως προτιμότερο *εάν* η αξιολόγηση αυτή γινόταν με τη συμμετοχή εκπαιδευτικών και με κύριο στόχο την ενημέρωσή τους.

Δέν υπάρχει αμφιβολία πως η παρουσίαση των βιβλίων/ του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας που επιχειρήθηκε *εδώ* και σύντομη είναι και *όχι* πλήρης. *Υπάρχει* μια ολόκληρη σειρά θεμάτων *τά* *δ*οποια *μένουν* ανοικτά για διερεύνηση και *ένα* από αυτά —ίσως *τό* κυριότερο— είναι να διαπιστωθεί με συστηματική παρατήρηση στην τάξη *τό* είδος και η ποιότητα του λόγου που παράγεται από τους μαθητές *μέσα* στην τάξη στην ώρα διδασκαλίας των βιβλίων *αυτών*.

19. "Οπ.π. σ. 17.

20. "Οπ.π., σ. 18, σ. 20.

21. Κανείς *δέν* είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει την Παιδαγωγική όρολογία. Αντίθετα όμως, *όταν* *δέν* την γνωρίζει, είναι υποχρεωμένος να *μήν* την χρησιμοποιεί.

22. Βλ. Κάνδρος Π., *οπ.π.*, σ. 47.

23. Βλ. Γιακουμή Π. κ.ά., Δημητρακόπουλος Γ., *Ομάδα φιλολόγων...*

24. Βλ. Χοντολίδου Έλενη, «Διδασκαλία της γλώσσας και λογοτεχνία», *στο* *Γλώσσα*, *οπ.π.*, σ. 30.

25. Και *όχι* όπως στην *αναθεώρηση*, όπου χρησιμοποιήθηκαν *άσπασαμένοι* καθηγητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης *στό* Π.Ι.

«Οί παράλληλοι έαυτοί μας καί τό βουβό δεξί ήμισφαίριο»

Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1989

“Ολο και μεγαλύτερος αριθμός επιστημόνων άσχολείται με τή μελέτη του νευρικού συστήματος από τις πιο άπλές εκφράσεις του, όπως είναι τό νευρικό σύστημα των νηματοειδών σκουληκιών, μέχρι τον περίπλοκο έγκέφαλο των άνωτερων θηλαστικών. Οί επιστήμονες του «έγκεφάλου και της συμπεριφοράς» ή του συμπεριφέρεσθαι όπως θά ήθελε ο Θανάσης Τζαβάρας, έχουν γίνει ένας από τους μεγαλύτερους επιστημονικούς χώρους στις «άνεπτυγμένες» κοινωνίες — ή Έταιρεία για τήν Νευροεπιστήμη είναι ίσως ή μεγαλύτερη επιστημονική έταιρεία της Άμερικής, τά ίδια χνάρια άκολουθεί και ή αντίστοιχη Εύρωπαϊκή. Τί ψάχνουν όμως νά βρουν όλοι αυτοί οί άνθρωποι; Μιά σχηματική άπάντηση σε αυτό τό έρώτημα είναι ότι προσπαθούν νά καταλάβουν ποιά είναι ή σχέση της λειτουργίας του έγκεφάλου και της συμπεριφοράς.

Άλλά άς δοϋμε λίγο τά πράγματα ιστορικά. Έκείνο που παραδοσιακά γινόταν, και που σ’ ένα ποσοστό γίνεται ως σήμερα, είναι ότι οί διάφοροι επιστημονικοί χώροι — ή ήθολογία, ή ψυχολογία, ή φυσιολογία, ή φαρμακολογία, ή βιοχημεία, τά μαθηματικά και πιο πρόσφατα ή μοριακή βιολογία και ή επιστήμη των ηλεκτρονικών ύπολογιστών, άκόμη και ή κοινωνιολογία, προσπάθησαν νά καταλάβουν τον έγκέφαλο και τή συμπεριφορά από μόνοι τους. Κάθε επιστημονικός χώρος έτεινε νά κλείνεται στον έαυτό του, νά αναπτύσσει τή δική του επιστημονική γλώσσα και όρολογία με τήν όποια μιλούσε μόνο στον έαυτό του. Έτεινε στην όλοκληρωση, τήν τελείωση της δικής του εικόνας για τόν κόσμο. Αύτή όμως ή διαδικασία μάλλον έμοιαζε με τό άνέκδοτο του τυφλού σοφού που περιγράφει έναν έλέφαντα χρησιμοποιώντας μόνο τήν άφή. Ο έγκέφαλος και ή συμπεριφορά που ή κάθε μία από αυτές τις επιστήμες περιγράφει ήταν ένα μέρος, μία άποσπασματική περιγραφή του όλου.

Τό πρόβλημα βέβαια δέν εμφανίζεται μόνο στις επιστήμες που μελετούν τό νευρικό σύστημα. Άλλά εκείνο που συνέβη στις επιστήμες αυτές κατά τή δεκαετία του ’60 ήταν ότι ξεκίνησε μια προσπάθεια νά ξεπεραστεί τό πρόβλημα. Δημιουργούνται Έργαστήρια και Έταιρείες Έπιστημών του Νευρικού Συστήματος στα όποια εργάζονται και συνεργάζονται επιστήμονες που προέρχονται από τους διάφορους επιστημονικούς χώρους και έχουν διαφορετική επιστημονική εκπαίδευση, ανάλογα με τήν επιστήμη από τήν όποια προέρχονται. Γίνεται μία ση-

μαντική προσπάθεια επικοινωνίας των διαφόρων επιστημονικών χώρων μέσα από τήν τοπογραφική και χρονική γειτνίαση, με τήν έλπιδα δημιουργίας μιας λιγότερο άποσπασματικής εικόνας για τόν έγκέφαλο και τή συμπεριφορά. Για μερικούς δημιουργείται μία νέα επιστήμη, ή Νευροεπιστήμη (Neuroscience), άποψη που υιοθετείται και από τήν UNESCO. Άσφαλώς κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί, διότι ή δημιουργία μιας νέας επιστήμης προϋποθέτει τή δημιουργία μιας νέας επιστημονικής γλώσσας. Η μοριακή βιολογία π.χ. είναι πράγματι μία νέα επιστήμη, επειδή είναι δομημένη με βάση τό δικό της επιστημονικό λόγο. Κάτι τέτοιο δέν έχει συμβεί με τις Έπιστήμες του νευρικού συστήματος ή τις Νευροεπιστήμες, όπως κακόχη άνομάζονται από όσους δέν υιοθετούν τόν όρο Νευροεπιστήμη.

Η Έλένη Σαββάκη όριωσε επιστημονικά στη δεκαετία του ’70 και ή επιστημονική της σκέψη είναι έντονα επηρεασμένη από αύτή τή νέα κατάσταση που επικρατεί στις επιστήμες του νευρικού συστήματος. Τό ίδιο συμβαίνει και με τό βιβλίο της που εκδόθηκε πρόσφατα από τις Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, που έχει τόν προκλητικό, θά έλεγα τίτλο «Οί παράλληλοι έαυτοί μας και τό βουβό δεξί ήμισφαίριο». Σε αυτό τό βιβλίο επιδιώκεται μία όλοκληρωμένη παρουσίαση της λειτουργίας του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος μέσα από τή συνθετική παρουσίαση δεδομένων που προέρχονται από τή βιοχημεία, τή φυσιολογία, τήν ψυχολογία, τήν ήθολογία, τήν ψυχανάλυση και τις κοινωνι-

κές άκόμη επιστήμες. Άπευθύνεται σε ένα κοινό που δέν έχει μέν ειδική εκπαίδευση, αλλά έχει τήν ικανότητα νά διαβάσει κείμενα πιο περίπλοκα από αυτά που βρίσκουμε σε μία εφημερίδα. Βέβαια παρόμοια βιβλία έχουν υπάρξει στη διεθνή βιβλιογραφία εδώ και άρκετά χρόνια. Για παράδειγμα άναφέρω τό βιβλίο του J.P. Changeux! Ο νευρωνικός άνθρωπος» που πρόσφατα μεταφράστηκε στα έλληνικά. Με τή διαφορά όμως ότι, ενώ στο βιβλίο του Changeux εύκολα μπορεί νά διαπιστώσει κανείς τήν ιδεολογική θά έλεγα προκατάληψη του συγγραφέα υπέρ της μοριακής βιολογίας, μία παρόμοια προκατάληψη της E. Σαββάκη προς κάποια από τις επιστήμες του νευρικού συστήματος δέν είναι προφανής στο βιβλίο της. Γεφυρώνοντας, λέει ή Έλένη Σαββάκη στον πρόλογο του βιβλίου της, κάποια κενά άνάμεσα σε ερήματα που άφορούν τόν κατατεμαχισμένο χώρο της νευροεπιστήμης (π.χ. τή βιολογία του έγκεφάλου, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχολογία και κοινωνική συμπεριφορά, τήν ψυχοπαθολογία και νευρολογία) άποκτούμε μία πιο όλοκληρωμένη άποψη του φάσματος μεταξύ της βιολογικής και κοινωνικής όντότητας του ανθρώπου. Η θεωρία ότι οί βασικές και κοινωνικές νευροεπιστήμες έχουν άταιρίαστα ενδιαφέροντα είναι άβάσιμη. Θά καταλάβαινα ένα ψυχολόγο νά ζηλεύει τήν «τάξη» που κυριαρχεί στο χώρο της βιολογίας, καθώς κι ένα βιολόγο νά ζηλεύει τόν ρόλο του ψυχολόγου που δέν είναι άπλά «θεατής» αλλά συμμετέχων στον χώρο που έρευνά, αλλά μόνο κάποιος φόβος άπέναντι στο «μη γνωστό» μπορεί νά βάλει όρια ενδιαφερόντων μεταξύ βασικών και κοινωνικών νευροεπιστημών.

Θεωρώ τή φράση αύτή κλειδί για τήν άνάγνωση του βιβλίου και γι’ αύτό τήν παρέθεσα όλόκληρη. Δείχνει ότι ή πρόθεση της E. Σαββάκη δέν είναι άπλά ή παράθεση κάποιων πληροφοριών που προέρχονται από τους διάφορους χώρους των επιστημών του νευρικού συστήματος, αλλά ή προσπάθεια γεφύρωσής τους. Γεφύρωση, λοιπόν, των χασμάτων για νά άποκτήσουμε μία όλοκληρωμένη άποψη είναι ή βαθιά, ή εν πολλοίς άνομολόγητη και άνεκπλήρωτη έπιθυμία πολλών από μας, που ή E. Σαββάκη έχει κουράγιο νά προσπαθήσει νά τήν όμολογήσει και νά τήν ικανοποιήσει. Κι επειδή μία βιβλιοπαρουσίαση είναι κι ένας διάλογος με τόν συγγραφέα του βιβλίου, δηλώνω ότι είμαι ένας από αυτούς τους βιολόγους που ζηλεύουν τό ρόλο του ψυχολόγου γιατί πιστεύουν ότι πολλές φορές τά δικά τους έργα έαεία δίνουν πληρέστερες άπαντήσεις. Εύτυχώς, όχι πάντα, γιατί άλλως έμεις θά χάναμε τή δουλειά μας.

και γράμματα γ νωρίζω • και γράμματα γ

Παράλληλα όμως νομίζω ότι κι εμείς δεν είμαστε άπλοιοι «θεατές», αλλά και «συμμετέχουμε» μέσα από το σχεδιασμό των πειραμάτων μας, τη διατύπωση των υποθέσεων, και την έρμηνεία των αποτελεσμάτων μας. Πολλές φορές νομίζω ότι η υποτιθέμενη βιολογική «τάξη» είναι ένα φανταστικό προϊόν μιας επιστημονικής σκέψης που τη χαρακτηρίζει η βεβαιότητα. Η αντίθετα, αν η βιολογική τάξη του ανθρώπινου έγκεφάλου δεν είναι προϊόν φαντασίας, τότε η διαφορά στην «τάξη» μεταξύ του έγκεφάλου του «σχιζοφρενοῦς» και του «φυσιολογικού» είναι άσημαντη και σε αυτή την περίπτωση η βιολογική τάξη δεν έχει σημασία. Κλείνω στο σημείο αυτό την εξωτερίκευση του άγχους ενός νευροβιολόγου, διότι επιτέλους τι χρωστάει ο αναγνώστης που δεν είναι ψυχίατρος.

“**Α**ς προχωρήσουμε λοιπόν στις επόμενες σελίδες του βιβλίου. Όσα περιγράφονται στο πρώτο κεφάλαιο προέρχονται από τον χώρο της ιστολογίας και κυτταρικής φυσιολογίας. Μέσα στις 22 σελίδες του ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει και να κατανοήσει πώς δουλεύει ένα νευρικό κύτταρο, ή καλύτερα πώς επικοινωνούν δύο γειτονικά νευρικά κύτταρα που συνδέονται με μία σύναψη. Οι πληροφορίες αυτές είναι απαραίτητες προκειμένου να γίνουν κατανοητά όσα θα περιγραφούν στα επόμενα κεφάλαια. Το κεφάλαιο όμως τελειώνει με τη διαπίστωση ότι «υπεύθυνη για την πολυπλοκότητα ενός αισθητήρα ή μιας συμπεριφοράς είναι η ποικιλία των νευρικών διασυνδέσεων και όχι ο τύπος του σήματος. Είναι προφανής λοιπόν η ανάγκη της οργάνωσης και ειδικεύσης των δύο ημισφαιρίων του ανθρώπινου έγκεφάλου».

“Ετσι ο αναγνώστης καλείται στο επόμενο κεφάλαιο να μελετήσει και να κατανοήσει τη δομή και λειτουργία των δύο ημισφαιρίων. Νά μάθει π.χ. πώς δημιουργείται ο πόνος, τι συμβαίνει με την όραση, πώς ο φλοιός των ημισφαιρίων έλέγχει τις κινήσεις, τι είναι το σύστημα ανταμοιβής και τιμωρίας, ποιά είναι η φυσιολογία του ύπνου κλ.π. Φτάνουμε στο κρίσιμο τρίτο κεφάλαιο που έχει τον τίτλο «Μερική συμμετρία — κυρίαρχο ημισφαίριο». Τα δύο ημισφαίρια είναι μερικώς συμμετρικά δηλαδή ασύμμετρα, και τό ένα από τα δύο είναι τό κυρίαρχο. Στους δεξιόχειρες κυρίαρχο είναι τό αριστερό ημισφαίριο, γιατί εκεί βρίσκεται τό κέντρο του λόγου. Τό κεφάλαιο διεξέρχεται δια εκείνα τά ψυχολογικά πειράματα που οδήγησαν σε μία κάποια κατανόηση των διαφορετικών λειτουργιών που επιτελούν τά δύο ημισφαίρια. Η «οδήγηση» θά έλε-

γα είναι συναρπαστική ακόμη και γι' αυτούς που τά έχουν ακούσει ως εκπαιδευόμενοι από «φορμαλιστές, αντικειμενικούς και ρεαλιστές» καθηγητές. Μά γιατί αυτά τά έπιθετα; Σύμφωνα με τόν Bogen (συνεργάτη του Νομπελίστα Sperry) τό άριστο «κυρίαρχο» ημισφαίριο έχει τά παραπάνω χαρακτηριστικά με αποτέλεσμα νά είναι άφελές και κοινότυπο. Τό δεξί έλέγχει τά αισθήματα, τίς συγκινήσεις, τό δημιουργικότητα, τό φαντασία, είναι αισθησιακό, άποσπασματικό, ύποκειμενικό, άρα... κυριαρχούμενο, ύποτέλες. Τό έπιθετο «κυρίαρχο» δεν δηλώνει τίποτε άλλο παρά μία προκατάληψη που σχετίζεται με τίς αξίες του πολιτισμού μας. Οι δημιουργικές δυνατότητες του δεξιού ημισφαιρίου περιφρονούνται από τό πολιτισμό μας και από τό εκπαιδευτικό μας σύστημα, όπως δηλώνει πολύ σωστά ο ύπότιτλος του βιβλίου.

Τό τέταρτο κεφάλαιο είναι ένα ήθολογικό, θά έλεγα, κεφάλαιο. Αν τό βιβλίο αυτό είχε γραφτεί πριν από μερικά χρόνια, ίσως αυτό τό κεφάλαιο θά ήταν τό πιο «καφτό» από όλα. Ο λόγος ήταν ότι μετά την έκδοση του βιβλίου του E.O. Wilson, *Sociobiology: The new synthesis* ή κοινωνική βιολογία έμπαινε στό προσκήνιο με ένα ιδιαίτερα άλλαζονικό τρόπο προσπαθώντας νά έρμηνεύσει τό σύνολο σχεδόν της ανθρώπινης συμπεριφοράς με βάση τό ήθολογία και τόν Νέο Δαρβινισμό. Σήμερα τό κεφάλαιο αυτό τελειώνει με ένα κοινό τόπο: «Γεγονός είναι ότι ο συνδυασμός του γενετικού προκαθορισμού και των περιβαλλοντικών έμπειριών παίζει σημαντικό ρόλο, τόσο στην ανάπτυξη και φυσιολογική λειτουργία του νευρικού συστήματος, όσο και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου».

Και τό έρώτημα είναι ποιά είναι ή ιδιότητα εκείνη του νευρικού συστήματος που επιτρέπει αυτή τό σύνδεση του γενετικού και περιβαλλοντικού. Η απάντηση που οι νευροβιολόγοι δίνουν στο έρώτημα αυτό είναι ή «πλαστικότητα». Πλαστικότητα είναι τό πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό, ή άλλως ή ιδιότητα του νευρικού συστήματος νά ύφίσταται σημαντικές μεταβολές της γενετικά οριζόμενης δομής του, ύπό την επίδραση μεταβολών του περιβάλλοντος. Προφανώς οι μεταβολές της δομής οδηγούν σε μεταβολή της λειτουργίας. Τό χαρακτηριστικό αυτό είναι πολύ πιο έντονο στη φάση της ανάπτυξης, αλλά όπωσδήποτε παραμένει σε όλη τό διάρκεια της ζωής του ατόμου. Για πολλούς νευροβιολόγους σε αυτό ακριβώς τό χαρακτηριστικό του νευρικού συστήματος στηρίζεται και ή ικανότητα της μάθησης. Η ιδιότητα της πλαστικότητας έχει μελετη-

θει με τό χρήση διαφόρων πειραματικών μοντέλων. Ένα από τά μοντέλα που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο είναι τό μοντέλο του όπτικού συστήματος. Τά πειράματα που έχουν γίνει στο όπτικό σύστημα σε σχέση με την πλαστικότητα, έχουν δώσει πράγματι έντυπωσιακά αποτελέσματα.

Τό πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου της E. Σαββάκη πραγματεύεται τό θέμα της πλαστικότητας και λειτουργίας του όπτικού συστήματος. Τό έκτο κεφάλαιο επανέρχεται πάλι στο θέμα της έγκεφαλικής άσυμμετρίας και της συσχέτισής της με τό δημιουργικότητα και την εκπαίδευση. Στίς δύο πρώτες σελίδες τό κεφαλαίου διακρίνει κανείς μία ύπερβολική σχηματοποίηση των παρατιθέμενων διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών. Νομίζω ότι, έφ' όσον ο παρουσιαζόμενος ως άναμφισβήτητος πληροφορίες δεν προέρχονται από την έρευνητική δουλειά της συγγραφέως, όποτε θά μιλούσε σαν ειδικός, θά έπρεπε νά ύπήρχε μία εκτενέστερη και με κριτικό μάτι παρουσίαση των μελετών που οδήγησαν σε τέτοια ή άλλα συμπεράσματα. Από κεί και πέρα ίσως τό κεφάλαιο αυτό είναι τό πιο ενδιαφέρον του βιβλίου. Άνοίγει νομίζω ένα πολύ χρήσιμο διάλογο ενός νευροβιολόγου με όλους εκείνους που έχουν ουσιαστικό ενδιαφέρον για τό εκπαίδευση.

Και έρχομαι στο τελευταίο κεφάλαιο που έχει τόν τίτλο «Έγκέφαλος και σκέψη (νόηση)-πρόβλημα σώματος και πνεύματος (νοῦ)». Ένα κεφάλαιο που βρίσκεται στο χώρο της επιστημολογίας. Έδω ή πρόσκληση-πρόκληση για διάλογο άπευθύνεται προς τούς φιλοσόφους. Υποψιάζομαι π.χ. ότι από την πλευρά τους θά έχουν μιά άπάντηση στο «έάν ή έννοια του όρου γνώση δεν έχει ακόμα άποσαφηνιστεί έπαρκώς από τίς νευροεπιστήμες, τότε ή θεωρία της γνώσης την όποία πραγματεύεται ή επιστημολογία μπορεί νά εκληφθεί σαν παράδοξη» (σελ. 131). Και επειδή αισθάνομαι άδύναμος νά ανοίξω εγώ αυτό τόν διάλογο, θά γυρίσω στα δικά μου πάλι, έντοπίζοντας μία φράση κλειδί, που κατά τό γνώμη μου περιγράφει με ακρίβεια την παρούσα κατάσταση στο χώρο των νευροεπιστημών. «Τά νοητικά φαινόμενα και οι νευρωνικές διεργασίες όπως τά άντιλαμβανόμεστε σήμερα, δεν έχουν πολλές πιθανότητες ένοποίησης. Μιά φράση που ύποδεικνύει τό σημερινό άδιέξοδο, ένα άδιέξοδο που κατά τό γνώμη μου δεν πρόκειται νά ξεπεραστεί. Μήπως όμως θά πρέπει νά μάθουμε νά ζούμε μαζί με τό άδιέξοδά μας;

Ηλίας Κούβελας

2 MIRKO D. GRMEK

Οί ασθένειες στην αὐγή τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ

"Ερευνα στην παθολογική πραγματικότητα τοῦ προϊστορικοῦ, ἀρχαϊκοῦ καὶ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Μετάφραση: Ἀφροδίτη Νικολαΐδου, Ἐλένη Ταμβάκη, Γιώργος Βαρέμης, Σπύρος Ποταμιάνος. Ἐρευνα πηγῶν: Ὀλγα Μεντζάρου. Ἐκδόσεις Χατζηνικολῆ, 1989. Σελίδες 527.

Στὴν ἐποχὴ τῆς προχειρότητας καὶ τῆς ἀσυναρτησίας, τῆς ὑποβαθμισμένης ἐκπαίδευσης, τῆς τεχνοκρατικῆς ὑπερξειδίκευσης, τῆς πλήρους ἔνδειας ἐρευνητικῆς προσπάθειας σέ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ ἀντικείμενα καὶ τοῦ καταγισμοῦ εὐπεπτων καὶ ἀνούσιων «ἐμπορικῶν ἐκδόσεων», ἡ ἔκδοση πού ἔχουμε τὴ χαρὰ νὰ παρουσιάσουμε, ἐκτός ἀπὸ μεταφραστικό καὶ ἐκδοτικό ἄλλο, ἀποτελεῖ ἀπὸ κάθε ἄποψη ἓνα τόλμημα πού κοσμεῖ τὴν ἐλληνογλώσση γραμματεία.

Ἡ συνέπεια τοῦ τίτλου στὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου (*Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale*), ἀντανაკλᾶ ἀσφαλῶς τὴ λιτότητα, τὴ μετριοπάθεια καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἦθος τοῦ ἐρευνητῆ, ἀλλ' ἀδικεῖ τὴν εὐρύτητα τοῦ περιεχομένου ἐνός —προφανῶς— ἔργου ζωῆς, περιεχόμενο γόνιμο ἀλλὰ καὶ τοῦ μέσου ἀναγνώστη. «Ἡ μακρόχρονη κυοφορία τῆς ἐργασίας αὐτῆς συνδέεται μὲ τὰ διδακτικά μας καθήκοντα σὸ 40 τμῆμα τῆς École Pratique de Hautes Études καὶ ἡ τελικὴ τῆς μορφῆς ἔχει σίγουρα ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὰ πρωτοποριακὰ ἦθη ἐνός ιδρύματος πού συνδυάζει τὴν ἔρευνα μὲ τὶς διδακτικὲς προσπάθειες καὶ προτιμᾷ τὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ δογματισμό. (...) Πολλὰ ὀφείλουμε καὶ στοὺς συναδέλφους μας, (...) καθὼς καὶ στοὺς ἀκροατὲς τοῦ σεμι-

ναρίου τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς καὶ τῶν Βιολογικῶν ἐπιστημῶν».

Πρόκειται γιὰ ἱστορία τῶν νόσων, γιὰ γλωσσολογικὴ ἀρχαιολογία, γιὰ ἱστορικὴ παθολογία γιὰ κοινωνιολογικὴ πραγματεία; Ἡ ὅποια παιδεία τοῦ ὑπογράφοντος, πού περιλαμβάνει τὴν ιδιότητα τοῦ ἀποφοίτου τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ κλινικὴ ἐμπειρία ἱατρικῆς, μού ἐπιτρέπει νὰ θαυμάσω τουλάχιστον τὴν ἐπιστημονικὴ συνέπεια καὶ τὸ βάθος τῶν γνώσεων τοῦ συγγραφέα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τοὺς ὅρους, τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ προσπέλαση τῶν «καθαρά» ἱατρικῶν στοιχείων τοῦ ἔργου. Μού ἐπιτρέπει ἐπίσης νὰ «ὄνειρευτῶ» τὸ διδακτικὸ βεληνεκές τοῦ βιβλίου ὡς ὑπόβαθρο μαθήματος σὸ Ἱατρικὸ ἢ Ἀρχαιολογικὸ τμῆμα τῶν ἀντίστοιχων Σχολῶν τῶν καθ' ἡμᾶς πανεπιστημίων. Μού διανοίγει ὀρίζοντες πού μόλις ὑποπευόμουν γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς γνώσης καὶ πῶς ἡ φιλοσοφικὴ συνέπεια μιᾶς ἔρευνας μπορεῖ νὰ συνδυάζεται μὲ τὸ βάθος τῆς ἱστορικότητος, τὸ συνδυασμὸ διαφόρων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων καὶ τὴν ἀξιοποίηση (γιατὶ ὄχι;) τῆς τεχνολογικῆς προόδου γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη γνώση.

Πράγματι, σὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ ἐν Γαλλία Γιουγκοσλάβου μελετητῆ, οἱ

σύγχρονες ραγδαῖες ἐξελίξεις τῆς ἀνοσολογίας τῆς βιοστατιστικῆς, τῆς ἐπιδημιολογίας, ἀναδεικνύουν ἓναν ὀλόκληρο κόσμο ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ὅπως ἡ παλαιοπαθολογία, ἡ ἱστορικὴ παθολογία, ἡ γλωσσολογικὴ ἀρχαιολογία, ἡ παλαιανοσολογία, ἡ παλαιοδημογραφία καὶ ἡ ὄστεοαρχαιολογία πού ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους, καὶ μὲ διάφορες ἐρμηνευτικὲς μεθόδους, μποροῦν νὰ συγκλίνουν σέ μιὰ, γιὰ πρώτη φορά, τόσο ἐπιστημονικὴ γιὰ νὰ εἶναι ἀπλῶς φιλολογικὴ καὶ τόσο «φιλοσοφημένη» γιὰ νὰ εἶναι «στεγνὰ» ἐπιστημονικὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.

Πρόκειται γιὰ ἓνα πολυδιάστατο καὶ πολυεπίπεδο βιβλίο, πού καταφέρνει, παρά τὸ πρωτοποριακὸ τῆς θεματογραφίας, παρά τὴ διεπιστημονικότητα τοῦ περιεχομένου, νὰ ἔχει τὴν καθαρότητα τοῦ στόχου πού δίνει ἡ συνέπεια τῆς μεθόδου καὶ τὸ βάθος τῆς γνώσης τοῦ ἀντικειμένου.

Γιὰ τὸν ἱστορικὸ, τὸν κοινωνιολόγο, τὸν γιατρό καὶ κυρίως τὸν «ἀνείδικευτο» μέσο ἀναγνώστη ἀποτελεῖ πολὺτιμο βοήθημα ἀγωγῆς σκέψης καὶ πηγὴ πληροφοριῶν, σπάνιος συνδυασμὸς ἀνάτασης τῆς κατακερματισμένης «ἐπιστήμης», τῆς ὀλοκληρωμένης ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψης μὲ ὄργανο τὴν αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἂν, μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ γενικότητα τῆς παρουσιάσῃς μας, παραλείπαμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ ἔκτακτο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει τὸ βιβλίο γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη, καθὼς καὶ τὴν ἀναλυτικὴ ἐπισκόπηση ὄχι μόνο τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν λίγων βιβλιογραφικῶν πηγῶν πού ὑπάρχουν ἀπὸ σύγχρονους (τῆς μεταπολεμικῆς κυρίως περιόδου) Ἑλληνας ἀρχαιολόγους καὶ γιατροὺς· καὶ μιὰ λεπτομέρεια πού κρατᾶμε γιὰ τὸ τέλος: τὸ ἀνάγνωσμα καὶ παρά τὸν ὄγκο του, τῶν ὑπερπεντακοσίων σελίδων, εἶναι (παραδόξως;) συναρπαστικό.

Γιάννης Προκόβας

